

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN YAPISI VE
İSTİHDAM ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra ULGA

BURSA- 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN YAPISI VE
İSTİHDAM ETKİLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra ULGA

Danışman:

Prof.Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI

BURSA 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı'nda 701911015 numaralı Esra ULGA'nın hazırladığı "Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Yapısı ve İstihdam Etkileri" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 07/12/2022 günü 13.00 – 14.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20...

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN YAPISI VE İSTİHDAM ETKİLERİ**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Esra Ulga

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : İktisat

Bilim Dalı : İktisat

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : XII + 149

Mezuniyet Tarihi : / / 20....

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nalan Ölmezoğulları

TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN YAPISI VE İSTİHDAM ETKİLERİ

Yüksek oranlarda işsizlik yaşanan bir ekonomide sağlanacak yüksek bir büyüme performansının işsizlik oranlarını kendiliğinden düşüreceği yönündeki genel kanı son zamanlarda sorgulanmıştır. Çünkü Türkiye ekonomisi ve dünyanın birçok ekonomisinde yaşanan yüksek oranlı büyüme, gerekli/yeterli oranda istihdam artışı yaratmamış ve bu süreç istihdamsız büyüme olarak adlandırılmıştır. Ekonomik büyüme yaşam standartlarının yükseltilmesinde anahtar rol oynayan bir makroekonomik değişken olmasının yanı sıra bu değişkenin kendisinden beklenen bir sonuç olan istihdam artışını yaratmaması büyümenin niteliğinin ve kaynaklarının tartışılmasına yol açmıştır. bu çalışmada Türkiye’de ekonomik büyümenin yapısı ve istihdam etkileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Türkiye’de büyümenin istihdam etkilerinin incelenmesi için kullanılan yöntem Granger nedensellik analizi ve Johansen eş bütünleşme analizidir. 2000-2021 dönemi için uygulanan ekonometrik model sayesinde Türkiye ekonomisinde büyüme ve istihdam arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre iktisadi büyümeden istihdama ve istihdamdan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Türkiye ekonomisinde 2000-2021 dönemi için ekonomik büyüme ve istihdam arasında ilişki gözlenmese de

birinci bölümde hesaplanan istihdam esnekliği oranları Türkiye’de 2000,2002,2003,2004,2019 ve 2020 dönemleri için büyümenin istihdam yaratmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Sözcükler: İstihdam,Ekonomik Büyüme,GSYH, İstihdamsız Büyüme

ABSTRACT

Name and Surname : Esra Ulga

University : Bursa Uludag University

Institution : Social Science Institution

Field : Economics

Branch : Economics

Degree Awarded : Master

Page Number : XII + 149

Degree Date : / / 20....

Supervisor : Prof. Dr. Nalan Ölmezoğulları

THE STRUCTURE OF ECONOMIC GROWTH AND EMPLOYMENT EFFECTS IN TÜRKİYE

In an economy with high unemployment rate, notion of high growth performance will lower the unemployment rate has become very questionable. Because the economic growth Türkiye and various other countries around the globe experienced has not created necessary/adequate amount of employment opportunities and this period was called jobless growth. Economic growth is a macroeconomic variable which plays a key role in increasing living standards; however, this variable's decline in creating an increase in employment rates has raised questions arguing the quality and sources of the growth. Regarding to these developments, the structure of economic growth and employment effects in Türkiye is to be tried to presented. The method used to examine the employment effects of growth in Türkiye is granger causality analysis and johansen co-integration analysis. Thanks to the econometric model applied for the 2000-2021 period, the relationship between growth and employment in the Türkiye economy has been empirically examined. According to the results of the study, a causal relationship from economic growth to employment and from employment to economic growth has not been determined. Although there is no relationship between economic growth and

employment for the 2000-2021 period in the Türkiye economy, the employment elasticity ratios calculated in the first section reveal that growth does not create employment for the 2000,2002,2003,2004,2019 and 2020 periods in Türkiye.

Keywords: Employment, Economic Growth, GDP, Jobless Growth

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
TABLolar	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, İŞSİZLİK VE İSTİHDAM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI	3
1.1.1.Ekonomik Büyümenin Ölçümü	5
1.1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri	7
1.1.2.1.Klasik Büyüme Modelleri	10
1.1.2.1.1.Adam Smith'in büyüme modeli	10
1.1.2.1.2. David Ricardo'nun büyüme modeli	12
1.1.2.1.3.Thomas R. Malthus' un büyüme modeli	14
1.1.2.2. Sosyalist Büyüme Modeli	15
1.1.2.3.John M. Keynes'in Ekonomik Büyüme Modeli	16
1.1.2.4.Joseph Schumpeter 'in Ekonomik Büyüme Modeli.....	18
1.1.2.5.Harrod-Domar Modeli	20
1.1.2.6.W.W. Rostow' un İktisadi Büyüme Modeli	22
1.1.2.7.Solow Modeli (Neo-Klasik Büyüme Modeli).....	23
1.1.2.8.İçsel Büyüme Modelleri	25
1.1.2.8.1.Ak modeli	27
1.1.2.8.2. Arrow-Romer Modeli.....	28
1.1.2.8.3.Lucas Modeli	30
1.1.2.8.4.Ar-Ge ve büyüme	31
1.1.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları	36
1.1.3.1.Ekonomik Büyümenin Arz Yönlü Kaynakları.....	37
1.1.3.1.1. Beşerî Sermaye.....	37
1.1.3.1.2.Sermaye Birikimi	38
1.1.3.1.3.Teknoloji düzeyi.....	40
1.1.3.1.4.Doğal Kaynaklar.....	41
1.1.3.2.Ekonomik Büyümenin Talep Yönlü Kaynakları.....	41
1.2.İSTİHDAM VE İŞSİZLİK İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	43
1.2.1.İşsizliği Açıklamak İçin Geliştirilen Teoriler	49
1.2.1.1.Klasik Yaklaşım	50
1.2.1.2.Keynesyen Yaklaşım.....	50

1.2.1.3.İşsizliği Açıklamada Yeni Yaklaşımlar	51
1.2.1.3.1. İş arama teorisi	52
1.2.1.3.2.Konjonktür devresi teorisi	52
1.2.1.3.3. İş kontratları teorisi	54
1.2.1.3.4. İçerdekiler-dışardakiler teorisi.....	54
1.2.1.3.5. Etkin ücret teorisi	55
1.3.İSTİHDAMSIZ BÜYÜME OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	55
1.3.1.İstihdamsız Büyüme Kavramı	56
1.3.2.İstihdamsız Büyümenin Ölçülmesi.....	57
1.3.2.1.İş Döngüleri Teorisi	58
1.3.2.2.Okun Yasası	58
1.3.2.3.İstihdam Esnekliği.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

2.1.TÜRKİYE'DE DÖNEMLERE GÖRE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAMIN İNCELENMESİ.....	65
2.1.1.1923-1929 Açık Ekonomi Dönemi.....	65
2.1.2.1930-1939 Korumacı-Devletçi Politikalar Dönemi.....	68
2.1.3.1940-1949 Savaş Ekonomisi ve Savaş Sonrası Dönem.....	72
2.1.4.1950-1959 Tarıma Dayalı Büyüme	74
2.1.5.1960-1979 İthal İkameci Sanayileşme ve Planlı Dönemi.....	78
2.1.6.1980-1989 Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi	83
2.1.7.1990-1999 Tam Serbestleşme Dönemi.....	86
2.1.8.2000-2006 İstihdam Yaratmayan Büyüme Dönemi	89
2.1.9.2007-2020 Düşük Ekonomik Büyüme-Yüksek İşsizlik Dönemi	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

3.1.TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR.....	97
3.2.DÜNYADA EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR	107
3.3.TÜRKİYE'DE İSTİHDAMSIZ BÜYÜME OLGUSUNUN EKONOMETRİK ANALİZİ.....	111
3.3.1.Ekonometrik Yöntem.....	111
3.3.1.1.Durağanlık.....	111
3.3.1.1.1. Arıtılmış Dickey-Fuller Testi (ADF)	112
3.3.1.1.2.Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) Birim Kök Testi	114
3.3.1.1.3.Phillips-Perron Testi (PP).....	115
3.3.2.Veriseti	116

3.3.3.Ekonometrik Bulgular.....	118
3.3.3.1.Durağanlığın İncelenmesi	118
3.3.3.1.1.ADF Birim Kök Testi Sonuçları	118
3.3.3.1.2.PP Birim Kök Testi Sonuçları	119
3.3.3.1.3. KPSS Birim Kök Testi Sonuçları	120
3.3.3.2.Granger Nedensellik Analizi Sonuçları	121
3.3.3.3.Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları.....	123
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	130
EKLER.....	139

TABLÖLER

Tablo 1: İstihdam Esnekliği ve İş Gücü Verimliliğinin Birlikte Yorumlanması	61
Tablo 2: Türkiye’de İstihdam Esneklikleri (%), (2000-2021)	62
Tablo 3: 1923-1929 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	67
Tablo 4:1930-1939 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	71
Tablo 5:1940-1949 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	73
Tablo 6:1950-1959 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	77
Tablo 7:1960-1979 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	82
Tablo 8:1980-1989 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	85
Tablo 9:1990-1999 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	88
Tablo 10:2000-2006 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	91
Tablo 11:2007-2020 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)	95
Tablo 12: Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Konusu ile İlgili Çalışmalar (Literatür Özeti)	103
Tablo 13:Dünya’da Ekonomik Büyüme ve İstihdam Konusu ile İlgili Çalışmalar (Literatür Özeti)	109
Tablo 14: ADF Birim Kök Testi Sonuçları:	119
Tablo 15: PP Birim Kök Testi Sonuçları:	119
Tablo 16: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları:.....	120
Tablo 17: Otokorelasyon Koşulu Sonuçları	122
Tablo 18: White Değişen Varyans Testi Sonucu	122
Tablo 19: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	123
Tablo 20: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonucu	124

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
ADF	: Augmented Dickey–Fuller Testi
AIC	: Akaike Bilgi Kriterleri
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
DF	: Dickey–Fuller Testi
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KPSS	: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin Testi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
PP	: Phillips–Perron Testi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

GİRİŞ

Sanayi devriminin ortaya çıkmasından bu zamana, iktisadi hayatta önemi artmaya başlayan “ekonomik büyüme” olgusu, ekonomi literatüründe bilimsel araştırma ve tartışma konularının en başında yer alan konulardan biri olmuştur. Bir ülke ekonomisinin performansı değerlendirilirken, en çok takip edilen iktisadi değişkenlerden biri olarak, o ülkenin ekonomisindeki ekonomik birimlerin yaşam standartlarını belirleyen bir makroekonomik büyüklük olan ekonomik büyüme karşımıza çıkmaktadır. Bir ülkede ekonomik büyüme gerçekleştiğinde o ülkedeki bireylerin yaşam koşullarının iyileşmesi ve istihdam olanaklarının artması da beklenmektedir. Ancak bu noktada ekonomik büyümenin yapısı önem arz etmektedir. Bir ülkenin ekonomik büyümesi yaşam standartları üzerinde belirleyici rol oynarken ekonomik büyümenin sağlanması için üretim faktörlerinin daha fazla miktarda veya daha etkin kullanılması gerekmesi ekonomik büyümenin beraberinde bir istihdam artışı sağlayacağı yönünde beklentilere yol açmaktadır. Büyümenin tanımı gereği ortaya çıkan bu durum, iktisat politikaları açısından büyüme ve istihdamın birbiriyle uyumlu amaçlar olarak değerlendirilmesine ve istihdam ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu yönünde genel bir kabulün oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bir ekonomide büyüme yaşandığı takdirde bu ekonomide istihdam artışının sağlanacağı ve büyümenin istihdamı artıracığı görüşü iktisat literatürüne hâkim olmuştur. Teorik olarak ele alındığında büyüme ve istihdam arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu varsayılırken, özellikle 1980 yılından itibaren hızlanan küreselleşme ve finansallaşma sürecinde bu iki değişken arasındaki ilişki sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü yapılan ampirik çalışmalar birçok ülkede büyümenin beraberinde teoride öngörüldüğü oranda istihdam artışı yaratmadığını göstermiştir. İstihdamsız büyüme olarak tanımlanan bu süreç büyümenin tek başına istihdam artışı sağlayacak yeterli bir faktör olmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Türkiye ekonomisi için ise 2000 yılından sonra gündeme gelen istihdamsız büyüme kavramı birçok iktisatçı tarafından araştırılmıştır. Ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin anlaşılması amacıyla bu çalışmada ekonomik büyümenin istihdam etkisi yaratıp yaratmadığı araştırılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde iktisadi büyüme ve istihdam ilişkisine yer verilmiştir. Birinci bölümde önce ekonomik büyüme kavramı açıklanarak, ölçüm yöntemi, büyüme teorileri ve ekonomik büyümenin kaynakları ele alınmıştır. Geleneksel büyüme teorileri kapsamında Klasik büyüme teorisi, Marksist büyüme teorisi ile Keynes ve Schumpeter'in ekonomik büyüme sürecine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Modern büyüme teorileri ise Harrod-Domar büyüme teorisi, Rostow'un büyüme modeli, Solow büyüme modeli ve İçsel büyüme teorileri çerçevesinde ele alınmıştır. Büyüme teorilerinden sonra istihdam ve işsizlik kavramına açıklık getirilmeye çalışılmış, işsizlik teorilerinden bahsedilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise istihdamsız büyüme kavramı açıklanarak istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ölçülme yöntemlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca 2000-2021 dönemi Türkiye ekonomisi için istihdam esnekliği hesaplanarak ekonomik büyümenin istihdam etkisi, istihdam esnekliği yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Hesaplanan istihdam esnekliği oranlarına göre 2000, 2002, 2003, 2004, 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme istihdam artışı yaratmamıştır. Ekonomik büyümenin istihdam artışı yaratmaması bu yıllarda Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme olduğuna işaret etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisinde büyümenin yapısını, gelişimini ve istihdamın seyrini açıklamak amacıyla 1923 yılından 2021 yılına kadar dönemlere göre ekonomik büyüme oranları, işsizlik oranları, istihdamın sektörel dağılımı ve sektörlerin GSMH içindeki payları incelenerek Türkiye ekonomisinin gelişimi, büyüme süreci ve istihdama etkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ekonomik büyüme ve istihdam arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Türkiye ekonomisinde 2000 yılının birinci çeyreği ile 2021 yılının dördüncü çeyreği arasındaki reel GSYH ve istihdam değerleri dikkate alınarak ekonometrik zaman serisi analizi yapılmıştır. Öncelikle serilerin durağanlığın saptanması amacıyla ADF birim kök testi, KPSS birim kök testi ve P-P birim kök testi yapılmış ve serilerde birim kök olduğu sonucuna varılarak seriler durağanlaştırılmıştır. Ardından iki seri arasında ilişkinin belirlenmesi amacıyla Granger Nedensellik Testi ve Johansen Eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucuna göre iktisadi büyümeden istihdama ve istihdamdan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, İŞSİZLİK VE İSTİHDAM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme ve istihdam kavramları açıklanarak ölçüm yöntemlerinden ve modellerinden bahsedilmiş ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi test eden yaklaşımlar açıklanmıştır. Ayrıca 2000-2021 dönemi Türkiye ekonomisi için istihdam esnekliği hesaplanarak istihdam ve büyüme arasındaki ilişki tespit edilmiştir.

1.1.EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI

Bazı ülkelerin zengin ve eğitim, sağlık ve sosyal yönden çok gelişmiş olmaları, ülke bireylerinin geçim sıkıntısı çekmeden rahat koşullar altında yaşamlarını idame ettiriyor olmaları bazı ülkelerin ise fakir ve buna bağlı olarak eğitim, sağlık ve sosyal yönden gelişmemiş olmaları, ülke vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını zor karşılıyor olmaları ekonomistleri uzun yıllar ekonomik büyüme konusunda araştırmalar yapmaya sevk etmiştir. 1776 yılında Adam Smith ile başlayan ekonomik büyüme hakkındaki araştırmalar günümüzde de birçok iktisatçının ilgilendiği bir konudur. 1820'lere gelene kadar ülke ekonomileri büyümekle birlikte buna paralel olarak nüfus da büyümüş ve kişi başı hasıla değişmemiştir. Bu durumda kişilerin refahlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır ve kişiler ancak hayatlarını devam ettirebilecek ölçüde bir gelire sahip olmuşlardır. 1820 yılı sonrası dönem ise sanayi devriminin etkisiyle ülkelerin sosyal ve ekonomik yönden farklılaştığı ve bazı ülkelerin büyük atılımlar yaptığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde bazı ülkeler dünya ortalamasından çok daha yüksek hızla büyüyerek, diğer ülkeler ile ekonomik ve sosyal yönden farklılaşmıştır. Başlangıçta gelişmemiş ülkelerle aynı konumda olan veya onlardan daha düşük gelire sahip olan ülkelerin nasıl bu konuma gelebildiğini araştıran ekonomistler ülkelerin ekonomik büyümesi ile ilgilenmiştir.

Ekonomik büyüme, kişi başı reel hasılda meydana gelen sürekli artıştır (Ünsal,2016:119). Bir ülkede uzun dönemde üretim faktörlerinin etkinliğinin artması

yolu ile kişi başi reel hasıla artar. Büyüme daha çok ekonominin arz cephesiyle ilişkilendirilir. Ekonomik büyüme olduğu durumda uzun dönemde toplam arz eğrisi sağa doğru kayar veya üretim olanakları eğrisi tam istihdamdayken kaynak miktarında değişim, teknolojik gelişme veya faktör verimliliğinde artış olması durumunda sağa kayar ve daha fazla ürün üretilmesini sağlayarak ekonomik büyüme gerçekleşir (Kibritçioğlu, 1998;208). Ekonomik büyüme mal ve hizmetlerin üretim kapasitesinin artması anlamına gelir ve reel GSYH' deki artış ile ölçülür (Parasız,2008:10). Ekonomisi büyüyen bir ülkenin fertlerinin yaşam kalitesinin artması, ömür süresinin uzaması ve alım gücünün artması beklenir (Mill,2019:224). Ekonomik büyüme oranları yüksek olan ülkelerin ekonomik ve sosyal yönden diğer ülkelerden gelişmiş olduğu, o ülkede yaşayan bireylerin refah içinde yaşadığı ve ülkesi için gelecek beklentilerinin daha olumlu olduğu göze çarpmaktadır.

Ekonomik büyümenin etkileri açısından bir ülkedeki ekonomik büyüme süresi önem arz eder. Ekonomik büyümenin süresi ekonomik büyümeye hangi faktörlerin neden olduğu ile alakalıdır. Kısa dönemde büyüme teknolojik yenilik olmadan gerçekleşebilir. Veri teknoloji ile mikro düzeyde verimlilik artışı sağlamak için üretim faktörlerinin etkin kullanımı sağlanmalıdır. Etkinlik artışından belli miktar büyüme elde edildikten sonra piyasalar doyum noktasına ulaşacak ve ekonomik büyüme durağan duruma gelecektir. Örneğin bir firmanın etkinliği artırmak için iş bölümüne gittiğini varsayalım. Bu iş bölümü için her departmana ayrı emek tahsis edecek, üretim daha hızlı gerçekleşecek, firma gelirini artıracaktır ancak belli bir noktadan sonra ölçek daralacağından daha fazla emek talep edemeyecek ve büyüme durağan hale gelecektir. Kısa dönemli ekonomik büyümede ülkelerin yaşadığı durgunluktan sonra kaynaklarını tam kullanması sonucu ani sıçramalar olabilir ve büyüme ekonominin arz yönünden çok talep yönü ile ilgilidir. Bu süreçte etkin politikalarla talep arttırılarak kişi başi gelir arttırılabilir. Bu durum kısa süreli bir durumdur ve konjonktür teorilerinin ilgi alanıdır. Orta vadede büyüme olması için teknolojik yenilik gereklidir. Uzun dönemden farklı olarak ise üretilen ürün aynı olmakta ancak bu ürün yeni üretim tekniği ile üretilmektedir. Bu teknik ile maliyetler azaltılarak firma karını maksimize eder. Ancak ürün aynı olduğu için belli bir süre sonra piyasada bu ürüne ihtiyaç kalmayacak ve ekonomik büyüme durağan hale gelecektir. Uzun dönemde ise ekonomik büyüme teknolojik gelişme ile mümkündür ve yeni ürün, yeni bir üretim tekniği ile üretilir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte yeni ürünler ve yeni üretim yöntemleri sayesinde ekonomik verimlilik artar. Yeni ürünlerin üretilmesi ile ürün tipleri çeşitlenerek rekabet gücü artarken yeni üretim yöntemleri kullanılarak üretim maliyetleri ucuzlar ve daha fazla üretim yapılarak ekonomik büyüme artar (Gürak,2006:87-198). Uzun dönemli büyüme potansiyel GSYH'nin artmasıyla sağlanır. Potansiyel GSYH üretim faktörlerinin tam olarak kullanılması durumunda elde edilen GSYH'dir (Parasız,2008:10). Dönemler karşılaştırıldığında sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için uzun dönem ekonomik büyüme gereklidir. Uzun dönem ekonomik büyümenin olması için ise bahsedildiği gibi teknolojik yeniliklerin yeni bir üretim yöntemi ile yeni bir ürün üretmesi gerekir. Ancak böyle sürdürülebilir bir ekonomik büyüme gerçekleşebilir.

Ekonomik büyüme belirli bir zaman diliminde, genellikle bu süre bir yıl olarak alınır, ülkedeki firmaların toplam üretimlerini arttırarak karlarını arttırmaları ve bu üretim artışının ülkedeki GSYH oranını arttırması sonucu oluşur. Basit bir tabirle milli hasılayı toplam hasılat gibi düşündüğümüzde milli gelir, ürünlerin fiyat ve miktarın çarpımı ile bulunur. Fiyatların sabit olduğu varsayımı altında, ekonomik büyümenin fiyat etkisinden arındırılarak yorumlanması daha verimli bir sonuca varılmasını sağlar, uzun dönemde milli geliri artırmanın yolu üretim miktarını arttırmaktan geçer. Bir ekonomide firmalar tam istihdamda çalışıyorsa üretim kısa dönemde artmaz bu yüzden ekonomik büyüme olgusu uzun dönem ele alınması gereken bir kavramdır. Ülkenin üretim kapasitesi o ülkenin üretim faktörlerinin yeterliliğine ve etkinliğine bağlıdır. Ekonomik büyümenin emek miktarı, sermaye miktarı, üretim miktarı, tasarruf miktarı, teknoloji seviyesi, eğitim ve sağlık kalitesi vs. gibi birçok belirleyicisi vardır. Bu girdilerin miktarı ve verimliliği arttığında ekonomik büyüme de olumlu etkilenir ve kişi başı gelir artar. Ekonomik büyümenin reel GSYH'nin bir önceki döneme göre yüzdelik artışı anlamına gelmesi ekonomik büyümeyi kantitatif olarak tanımlanmasını sağlar.

1.1.1.Ekonomik Büyümenin Ölçümü

Reel GSYH, belirli bir zaman diliminde ülke sınırları içinde yaşayanlar tarafından üretilen tüm nihai ürün ve hizmetlerin baz yıl fiyatları dikkate alınarak hesaplanan değeridir. Reel olması GSYH'nin enflasyondan arındırıldığı anlamına

gelmektedir. GSYH'nin hesaplanması için üretim, harcama ve gelir olmak üzere üç yöntem kullanılmaktadır. Üretim yönteminde belli bir dönemde ülke içerisindeki firmaların hepsinin ürettiği toplam ürün miktarı ve bu ürünlerin fiyatlarının çarpımı ($Y=P.Q$) yolu ile GSYH bulunur. Harcama yönteminde hane halkı tarafından yapılan tüketim harcamalarının (C), firmalar tarafından yapılan yatırım harcamalarının (I), devlet tarafından yapılan kamu harcamalarının (G) ve ithalat ile ihracatın çıkarılması ile bulunan dış dünyanın net harcamasının (X-M) toplamı ($Y=C+I+G+(X-M)$) sonucu GSYH hesaplanır. Gelir yönteminde ise bir ülkedeki belirli dönemdeki üretim faaliyetleri sonucu emek faktörünün ücret gelirinin, toprağın rant gelirinin, sermaye faktörünün kar gelirinin ve girişimcinin faiz gelirinin toplanması yolu ile GSYH hesaplanır (Taban,2018:6,7). Ancak GSYH zaten belirli sitelerde dönemsel olarak yayınlanmaktadır ve bu hesaplamalar bize belli bir zaman diliminde ekonominin ne kadar büyüdüğü hakkında bilgi vermez. GSYH'nin bir dönemden başka bir döneme nasıl değiştiğini göstermek için (1.1)'deki formül kullanılır:

$$gt = \frac{RGSYH_t - RGSYH_{t-1}}{RGSYH_{t-1}} \times 100 \quad (1.1)$$

(1.1.)'deki bu formül ile bir ülkenin brüt büyüme oranı bulunmaktadır (Akıncı,2014:113). Brüt büyüme oranı üretim kapasitesinin ne kadar arttığını gösterir ve kişi başı gelirdeki değişim hakkında bilgi vermez. Ancak brüt büyüme hızından nüfus artış hızının çıkarılmasıyla bulunan net büyüme hızı, kişisel refah artışı hakkında bilgi vermektedir. Brüt büyüme hızı nüfus artış hızından büyük olduğunda toplumsal refah artar, brüt büyüme hızı nüfus artış hızına eşit ise toplumsal refah değişmez ve brüt büyüme hızı nüfus artış hızından küçük ise toplumsal refah azalır şeklinde yorumlanır (Aksu,2013:9).

Bir ülke ekonomisinin sadece geçen yıla göre değil belli periyotta ne kadar büyüdüğünü gözlemlemek için ortalama büyüme hızı formülü kullanılır. Ortalama büyüme hızı, reel GSYH'de uzun dönemde meydana gelen yıllık ortalama artışı vermektedir. Ortalama büyüme hızı yıllık büyüme hızı denkleminde hareketle hazırlanır. Yıllık büyüme hızı (1.2)'de şöyle ifade edilmiştir:

$$g = \frac{X_{t+1} - X_t}{X_t} \quad (1.2)$$

Yıllık büyüme hızı denkleminde hareketle ortalama büyüme hızı denklemi kurulabilir:

$$gX_t = x_{t+1} - x_t$$

$$x_{t+1} = x_t(1 + g) \quad (1.3)$$

Fert başına hasılanın t yılından sonra n yıl aynı hızla büyümesi durumunda fert başı hasıla oranı şöyle hesaplanır:

$$x_{t+n} = x_t(1 + g)^n \quad (1.4)$$

t yılını izleyen n yıl boyunca fert başı hasılanın her yıl ortalama ne kadar arttığını bulmak için ortalama büyüme hızı formülü şöyledir:

$$g = \left(\frac{x_{t+n}}{x_t} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (1.5)$$

x_{t+n} Dönem sonu fert başı hasıla, x_t , dönem başı fert başı hasıladır (Ünsal,2015:11-15). Ülkeler arasında küçük büyüme hızı farklılıklarının önemli olmadığı düşünülse de uzun dönemli büyüme söz konusu olduğunda bu küçük farklılıklar ülkeler arasında büyük farklara sebep olabilir. 70 Kuralı da uzun dönemli sürdürülebilir ekonomik büyüme hakkında bilgi verir ve aynı ekonomik büyümenin sürmesi halinde ülke de fert başına reel hasılanın kaç yıl sonra iki katına çıkacağı hakkında bilgi verir. 70 sayısı büyüme hızına bölünerek bulunur. Örneğin A ülkesinin ortalama büyüme hızı %4 ise 70 kuralından hareketle kişi başına düşen reel hasıla 17,5 yıl sonra iki katına çıkar. Aynı dönemde B ülkesinde ise ortalama büyüme hızının %3 olduğunu düşünelim. Bu durumda kişi başına düşen reel hasıla 23,3 yıl sonra iki katına çıkması gerekir (Akıncı,2014:114). Görüldüğü gibi %1 oranında büyüme farkı bile ülkelerin gelişimi açısından büyük farklılıklara sebep olabilmektedir.

1.1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri

Ekonomik büyüme refah artışının temel kaynağı olarak görülür ve yoksulluktan kurtulmak için şart olarak düşünülür. Bundan dolayı ekonomik büyüme kavramı uzun yıllardır iktisat literatüründe önemli bir konu olmuş ve ekonomik büyüme, ekonomik büyümenin kaynakları, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler vs. birçok iktisatçının

araştırma konusu olmuştur. Ekonomik büyümenin nelere bağlı olduğunu araştıran iktisatçılar farklı sonuçlar bulmuş ve farklı modeller geliştirmiştir. Bu farkın sebebi araştırmacının yaşadığı dönem, coğrafya ve ülke yapısının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Adam Smith (1723-1790) ekonomik büyümeyi iş bölümüyle ilişkilendirerek ekonomik büyümeyi inceleyen ilk iktisatçı olarak kabul edilmiş ve ilk büyüme modelini geliştirmiştir. Adam Smith ile başlayan öncü büyüme modelleri sürecini modern büyüme teorileri takip etmiştir. Modern büyüme teorileri John Maynard Keynes'in tam istihdam kavramının geçerli olmadığını ileri sürmesi üzerine Harrod tarafından araştırılmış Keynes'in statik olarak ileri sürdüğü varsayımların uzun dönemde dinamik geçerliliği Harrod ve Domar tarafından birbirinden bağımsız şekilde araştırılmıştır. Modern büyüme sürecinin ikinci dalgası olarak ise Solow modeli (Neoklasik Büyüme Modeli) görülür. Solow modeli, büyümeyi dışsal olarak belirlenen sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme ile açıklar. Ekonomik büyümeyi açıklamaya yönelik modellerin son dalgası İçsel Büyüme modelleridir. Romer'in öncülüğüyle geliştirilen İçsel Büyüme modelleri Solow modelinde teknolojik ilerlemenin dışsal olarak belirlenmesine karşı çıkmıştır. İçsel Büyüme modellerinde büyüme içsel olarak belirlenen teknolojik gelişmelerin bir sonucudur.

Ekonomik büyüme geçmişten günümüze kadar birçok farklı kavramla ilişkilendirilmiştir. İçinde bulunulan dönemin yapısına göre ekonomik büyümenin kaynakları da farklılık göstermiş ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler her ne kadar birbirinden çok farklı gibi görünse de aslında önceki görüşlerin yaşanılan dönemin koşullarına uygulanmış halidir. Ekonomik büyüme kavramının Adam Smith'ten İçsel Büyüme modellerine gelene kadar nasıl bir dönüşüm izlediğini detaylı incelemek konuyu sağlam temellere oturtturmak açısından faydalı olacaktır. Bu modelleri açıklamadan önce ise Adam Smith'e gelene kadar dünya ekonomisinin hâkim olduğu görüşler Merkantilist dönem ve Fizyokratların hâkim olduğu dönem olarak iki aşamada açıklanabilir.

1450-1750 yılları kapsayan ve orta çağın sonlarına denk gelen Merkantilist dönemde coğrafi keşifler ile birçok ülke keşfedilmiş, dış ticaret başlamış ve sömürgecilik ile değerli madenler keşfedilmiştir. Merkantilizme göre ekonomik

büyümenin kaynağı ülkenin sahip olduğu altın ve değerli madenleri arttırmasından geçmektedir. Altın ve değerli maden miktarını arttırmak için temel şart dış ticarettir. Dış ticarete ise ihracat yapılması teşvik edilirken ithalat yasaklanmış ancak ara mal ithalatına izin verilmiştir. Bu dönem sömürgeciliğin yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Merkantilist düşünce sistemine göre dünyanın serveti sabittir. Dolayısıyla bir ülkenin zenginleşmesinin tek yolu diğer ülkelerin fakirleşmesinden geçmektedir. Çünkü Merkantilistler yeni doğal kaynaklar keşfederek, sermayelerini tasarruf ederek veya emeğin verimliliğini artırarak da üretimin artabileceğini ve bu faktörlerin ekonomik büyümeye katkı sağlayarak zenginleşebileceklerini öngörememişlerdir. Bir ülkenin zenginleşmesi için diğer ülkenin fakirleşmesi gerektiği düşüncesi ile hareket eden Merkantilistler bunun için devletin ve ordunun güçlü olması gerektiğini, orduların güçlü olması için ise nüfus oranının yüksek olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde bazı ülkeler sömürgecilik sonucu çok fazla zenginleşirken bazı ülkeler ise savaşta mağlup gelerek tüm varlıklarını kaybetmişlerdir. Zenginleşen ülkelerde enflasyonun ortaya çıkması ve fakirleşen ülkelerin ise dış ticarete katılamayarak zengin ülkelerin ticaret yapamamaları sonucu bu düzen sarsılmış ve devlete olan güven azalmıştır. Böylece Merkantilizm yıkılarak yerini Fizyokratik düşünce almıştır (Azgün,2022:44-50).

Fizyokratlar, Merkantilizmin dış ticaret ve sanayi sektörünü önemsemelerine karşın tarım sektörünün önemsenmemesine karşı çıkarak ekonomik büyümenin kaynağını toprakta aramışlardır. Fizyokrat iktisadi düşünce sistemi (1750-1776) ekonominin talep yönünden ziyade arz yönüne önem vermişlerdir. ‘Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ görüşü ile bütün devlet müdahalesine karşı çıkan Fizyokratlara göre ekonomide doğal düzeni bozacak herhangi bir müdahale olmamalıdır. Bu düşünce sistemine göre sanayi ve ticaret sektörleri, kamu görevlileri, din adamları ve zanaatkarlar yararlı ancak kısır ekonomik kesimi oluştururken tarımsal faaliyetler ve madencilik sektörü artı değer üreterek verimliliğin artmasını sağlar. Artı değer, üretimde kullanılan kaynakların değerini aşan çıktı değeri olarak ifade edilir (Azgün,2022:50,51). Fizyokratik düşünce sistemi, Klasik iktisadi düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve Fizyokrasi düşünceleri dahilinde yeni bir akım olan Klasik iktisadi görüşler ortaya atılmıştır.

1.1.2.1.Klasik Büyüme Modelleri

İktisat biliminin kurucusu olarak bilinen Adam Smith'in ekonomik büyüme görüşü ile başlayan klasik büyüme modelleri David Ricardo tarafından geliştirilmiştir.

Klasik iktisadın etkisinde olan büyüme modellerinde 18. ve 19. yy. dönemi koşullarına göre her arz kendi talebini oluşturur görüşü benimsendiğinden ve talep fazlalığı olduğundan arz faktörüne önem verilmiştir, üretim ne kadar etkin sağlanırsa ekonomik büyümenin artacağı görüşü benimsenmiştir. Bu bölümde Klasik iktisat okulunun görüşlerine göre ekonomik büyüme kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu iktisatçıların klasik model de birleşmelerinin en büyük sebebi büyümenin belli bir süre sonra durağan duruma geleceğini savunmalarıdır.

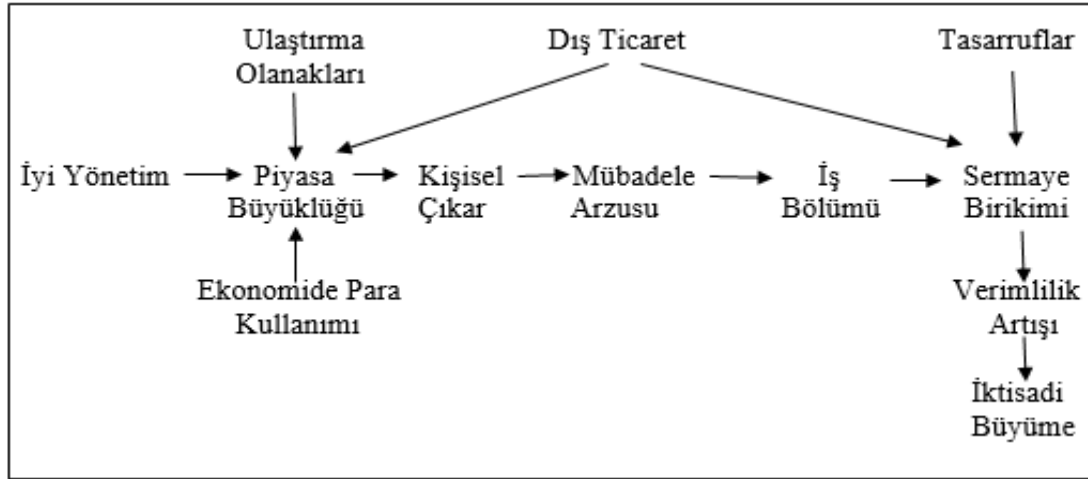
1.1.2.1.1.Adam Smith'in büyüme modeli

Adam Smith 1776 yılında yayınladığı Ulusların Zenginliği adlı eserinde ekonomi ile ilgili birçok kavramı açıklamakla birlikte ekonomik büyüme konusunda da önemli görüşler öne sürmüştür. Sanayi devriminin başında geliştirdiği bu modelde sanayi devriminin etkisi vardır. Adam Smith ekonomik büyümeyi iş bölümü ile açıklamıştır. Smith'e göre iş bölümü bir iş yerinde çalışan işçilerin ürünün üretim sürecinde farklı görevlerde bulunmalarını ve farklı firmaların değişik ürünler üretmesini kapsar (Ünsal,2016:39). İş bölümü sayesinde emeğin verimliliği de artar, bu da daha çok çıktı üretilmesine olanak sağlar. Böylece maliyetler artmadan verimlilik artışıyla kaynaklar etkin kullanılır. Adam Smith iş bölümünün önemini toplu iğne fabrikası gözlemi ile açıklamıştır. Smith'in gözlemine göre daha önce deneyimi olmayan bir işçi tek başına gün boyunca bir iğneyi zar zor yapabilir. Ancak fabrikalaşmayla birlikte bir iğne fabrikasında ürün yaklaşık on sekiz alt dala bölünmeyle üretilmektedir. Böylece 12 işçinin çalıştığı iğne fabrikasında 48000 iğne üretimi yapılabildiği gözlemlenmiştir. İş bölümü öncesi bir işçi günde ancak bir iğne üretirken iş bölümüyle işçiler uzmanlaşmış ve verimliliğini artırarak bir işçi günde 4000 iğne üretir hale gelmiştir. İş bölümü işçilerin uzmanlaşmasına imkân sağlayarak, zaman tasarrufuyla artan zamanın üretimde kullanılmasını sağlayarak ve teknolojik yeniliklere yol açarak emeğin verimliliğinin

artmasına olanak sağlar (Smith,2006:6-7, Ünsal,2016:41). İş bölümü sayesinde daha fazla çıktı üretilmesinin nedenleri şunlardır (Smith,2006:8)

- İşçinin uğraştığı iş miktarı azalır ve el becerisi gelişerek işte uzmanlaşma sağlanır.
- Tek bir işle uğraşıldığından zaman tasarrufu sağlanır, artan zaman ise üretimde kullanılır.
- İş bölümü ile çalışanların tüm dikkatleri tek bir amaca odaklanacağından işçi işini kolaylaştırmak için çok sayıda yeni makineler icat edecektir.

Şekil 1: Adam Smith’e Göre Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Kaynak: (Biçen,2018:15)

Adam Smith'in büyüme modeline göre iyi yönetim, ulaştırma olanaklarının olması ve ticarete para kullanımı piyasanın büyümesini sağlar, piyasa büyüdükçe iş bölümü de büyür. İş bölümü mübadele arzusunun bir sonucudur ve mübadele arzusu kişisel çıkarlardan doğar. Dış ticaret piyasanın büyümesine katkı sağlayarak sermaye birikimine sebep olur. İş bölümü ile sermaye birikimi ve verimlilik artışı sağlanır, bu faktörlerde iktisadi büyümeyi sağlar (Biçen,2018:15).

Smith'e göre ekonomik büyüme sürekli bir olgu değildir. Teoriye göre bir ülkenin ekonomisi büyüdüğünde o ülkede reel ücretler de artar. Asgari geçim düzeyinden daha yüksek bir ücret haddi, nüfusu ve buna bağlı olarak emek arzını arttırır. Ancak kaynakların sınırlı olması nedeniyle ekonomi tam zenginlik aşamasına ulaşacaktır. Bu noktadan sonra reel ücretler geçimlik düzeyine düşer ve ekonomik

büyüme durağan hale gelir (Parasız,2008,78). Doğal kaynakların yetersiz olması, iş gücünün yetersiz olması veya sermaye birikiminin azalması durumunda ekonomik büyüme durağan hale gelir (Türlüoğlu,2019:29). Ekonominin durağan olduğu hale tam zenginlik aşaması denilmektedir. Tam zenginlik aşamasına ulaşıldığında çıktının ve zenginliğin değişmediği durağan durum başlamaktadır.

1.1.2.1.2. David Ricardo'nun büyüme modeli

Klasik büyüme modellerine en büyük katkısı David Ricardo yaptığından bu modellere bazı kaynaklarda Ricardo büyüme modelleri de denir. Ricardo, Adam Smith'in modelinde emek için artan verimler kanunun geçerli olmasına karşı çıkarak yeni bir model oluşturmuş böylece Smith'in eksikliğini gidermiştir. Ricardo'nun teorisine göre tasarruflar yolu ile sermaye birikimi yapıldığında piyasa ücret haddi doğal ücret haddinin üzerine çıkar. Malthus'un nüfus kanunu geçerli olduğundan yaşam standartları artarken ülkenin nüfusu da artar. Böylece ücret haddindeki artışa bağlı olarak nüfus da artar. Nüfusun artmasıyla emek arzı artacak ve emeğin fiyatı azalacaktır. Piyasa ücret haddi yine doğal ücret haddi seviyesine düşecektir (Tunalı:142). Ücretlerin değişmesinin nedeni emek arz ve talebinin değişmesi veya malların fiyatının değişmesidir (Ricardo,2008:57). Sanayi devriminin başına denk gelen bu dönemde sanayi alanında üretim yüksek, tarım alanında ise üretim düşüktü, ücretler ise asgari geçimlik düzeyindeydi. Ricardo bu koşullar altında sanayideki çıktı artışının devam etmeyeceğini ifade etmiştir. Tarım sektöründeki maliyetlerin artmasıyla ücretler artacak, karlar azalacak ve ekonomik büyüme durağan hale gelecektir (Taban,2018:66).

D. Ricardo 'Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri' başlıklı kitabında ekonomi ile ilgili birçok konuya değinmekle birlikte ekonomik büyüme konusunda da önemli görüşlerde bulunmuştur. Ricardo geliştirdiği büyüme modelinde emek ve sermayede azalan verimlerin geçerli olduğu ve fonksiyonel gelir dağılımı yani gelirin işçilerin ücretleri, toprak sahiplerinin rantı ve kapitalistlerin karı üzerinde nasıl dağıldığı üzerine yoğunlaşmıştır. Ricardo'ya göre sanayi kesiminde artan verimler kanunu geçerlidir ve teknik ilerleme çok hızlıdır. Ancak tarım kesiminde azalan verimler kanunu geçerlidir. Tarımda azalan verimler kanunu geçerli olduğundan toprak sahiplerinin rantı toprağın verimine veya toprağın alanına göre değişmektedir. Ricardo'nun modeli, sermaye birikimi ile bölüşümün karşılıklı ilişkileri üzerine

kurulmuştur: kâr, sermaye birikiminin kaynağıdır, sermaye birikimi ise bölüşümü ve dolayısıyla kârı belirlemektedir (Akyüz,2009:3,4).

Ricardo'nun modelinde emek ve sermayenin azalan verimlere tabi olması ve toprak arzının esnek olmaması nedeniyle ekonomik büyüme belli süre sonra durağan hale gelir. Ricardo teknolojik gelişmelerin dış ticareti artırarak bir yandan ekonomik büyümeye sebep olurken bir yandan da emek arzını azaltarak işsizliği artıracağını ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir (Duman,2018:45,46). Dış ticareti büyümenin temel kaynaklarından kabul eden Ricardo' ya göre dış ticaret yapan ülkeler avantajlı olduğu ürünleri üretip o ürünlerde uzmanlaşarak diğer ihtiyacı olduğu ürünleri de başka ülkelerden ithal ederek temin ettiğinde kaynaklarını etkin kullanmış olurlar ve bu durum ekonomik büyümeyi olumlu etkiler. Dış ticarete katılan tüm ülkeler de uzmanlaşmaya giderek karşılıklı ticaretten olumlu etkilenir (Noyan Yalman,2010:43). Ricardo'nun bu görüşü literatürde karşılaştırmalı üstünlükler teorisi olarak anılmaktadır ve bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı üretmesini, pahalı ürettiği ürünleri ise dış ülkelere ithal etmesini temel almaktadır.

Ricardo modelinde büyümeyi tarım sektörü belirler ve ekonomide üretim hızı azalan oranda artmaktadır. Zamanla toprak sahibinin rantı artarken, kapitalistin karı azalacak ve sonunda sıfır olacaktır. Kapitalistin ulusal gelirden aldığı payın sıfır olması yatırımların azalmasına ve ekonomik büyümenin durağan hale gelmesine neden olacaktır (Azgün,2022:65). Ricardo ekonomik büyüme ve durgunluk sürecini bölüşüm teorisiyle açıklamıştır: üretim miktarı toprağın verimliliği ile kullanılan işgücü miktarı tarafından belirlenir, ücretler Malthus'un teorisi dikkate alındığından asgari geçim düzeyindedir, rant geliri kullanılan toprakların farklı verimlilikte olmasından doğar yani kar toplam üründen rant ve ücret ödemeleri çıktıktan sonra kalan miktara eşittir. Tarımsal üretimin artmasının ilk aşamasında, toprağın verimi bol ve verim farkları az olduğu için tarımda istihdam arttıkça kar oranları da artar. Sonraki aşamalarda ise toprak üzerindeki nüfus baskısı artmakta ve verimli toprakları sayısı azalmaktadır. Bu durumda tarım alanında istihdamın artması toprağın marjinal verimliliğini azaltmakta ve toplam kar azalmaktadır (Akyüz,2009:15-20). Bu sistemde toplam çıktı içinde karın payı azaldığından yatırımlar azalacak ve durgunluk süreci başlayacaktır.

1.1.2.1.3. Thomas R. Malthus' un büyüme modeli

Malthus 'un yaşadığı zaman dilimi, sanayi devriminin ortalarına tekabül etmektedir. Dönemin koşullarına göre sanayileşmenin etkileriyle emeğin işgücünün yerini makinaların alması ve nüfusun artmasıyla birlikte işsizlik büyük bir sorun haline gelmiştir. Nüfusun artması, işsizlik sorununu arttırdığı gibi temel ihtiyaçların karşılanması da ayrı bir yük oluşturmuştur. Bu koşullarda iktisadi düşüncelerini dile getiren Malthus ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

Malthus 'a göre ekonomik büyüme toprağın verimliliğine, teknolojik yeniliklere, nüfus oranına ve tasarruf miktarına bağlıdır. Modelde teknolojinin ve toprağın sabit olmasından dolayı çıktı miktarını değiştirecek olan emek miktarıdır yani çıktı nüfus oranı ile ilişkilendirilmiştir (Aksu,2013:23). Malthus' a göre nüfus kontrol edilmediği sürece üssel olarak artarken, hasıla doğrusal olarak artar, çünkü toprakta azalan verimler kanunu geçerli olduğundan gıda çıktı miktarı nüfus artışını karşılayamaz. Üretim artışının nüfus artış hızından az olması talebin arzdan fazla olması anlamına gelmektedir. Bu durum istenmeyen bir durumdur, kıtlığa sebep olur ve yaşam koşulları kötüleşir. Malthus bu durumda çıktının nüfusun tamamına yetmeyeceğini, çıktıyı kısa dönemde artırmanın yolu olmadığı için nüfusu kontrol altına almaya yönelik sert politikalar geliştirmeyi önermiştir (Türlüoğlu,2019:33). Malthus 'a göre nüfus kontrolsüz arttığında yoksulluk problemi ortaya çıkacaktır. Devletin yoksullara destek olması ise bireyleri tembelliğe itecek, kaynak israfına sebep olacak ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Nüfusun artmasının diğer olumsuz etkisi ise işçi ücretleri konusundadır. Nüfus arttığında emek arzı da artacak ve emeğin değeri olan ücretler azalacaktır. Nüfusun artmasıyla ücretler asgari geçim düzeyinin altına kadar inecektir. Bu durumda bireyler hayatlarını idame ettiremeyeceklerdir.

Malthus sağlık, teknolojik ilerlemeler ve gelir dağılımı üzerine politikalar geliştirmiştir. Ona göre sağlık alanındaki ilerlemeler nüfusun artmasına neden olacağından kişi başına çıktı azalacak ve insanları fakirliğe itecektir. Bu yüzden sağlık alanında gelişmelere önem verilmemelidir. Devletin gelir dağılımında adaleti sağlamak için yaptığı politikalar da fakir kesimde olan işçilerin gelirlerini arttıracak, gelir artışı nüfusun artmasına neden olacak ve nüfusun artmasıyla ülke vatandaşları daha düşük

kişi başi gelire sahip olacaktır. Bu yüzden Malthus 'a göre gelir dağılımını iyileştirmenin ülkeye hiçbir faydası olmayacaktır.

Son olarak Malthus teknolojik ilerleme sonucu üretimin artacağını ve üretim artarken aynı oranda nüfusun da artacağını varsayarak teknolojik ilerlemenin kişi başi çıktı üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağını varsaymıştır (Taban,2018:62-66).

1.1.2.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Bu dönemde sanayi üretiminin artmasıyla gerçekleşen gelir artışı toplum arasında dengeli dağıtılamamış, işçi ücretleri düşmüş ve çalışma süreleri uzamıştır, liberal sisteme yönelik eleştiriler de artmıştır. Bu koşullarda Marx'ın öncülüğünde kapitalist sisteme yöneltlen eleştiriler sosyalist düşüncenin oluşmasına neden olmuştur. Marx, Kapital adlı kitabında ekonomik büyümeyi İngiliz kapitalizmde tam rekabet koşullarına göre ele almıştır ve Marx'ın görüşleri sosyalist büyüme modelini oluşturmuştur: bu görüşler emek değeri teorisi, artık değeri teorisi ve kar teorisidir. Emek- değeri teorisine göre bir malın değeri o malı üretmek için harcanan emek ile ölçülür (Azgün,2022:70). Artık değeri teorisine göre Kapitalistlerin üretimi gerçekleştirmek amacıyla bir ücret karşılığı kiraladığı çalışanların emeği geçinme koşullarından fazla değeri yaratır. Üretim sonucu elde edilen değerin bir kısmı işçiye verilir ve bu ücrete doğal ücret denir, var olan işsizler ordusunun bir sonucu olarak ücretler ancak geçimlilik koşullarında ödenir. Kalan kısım ise kapitaliste artık değeri olarak kalır çünkü üretim araçlarının mülkiyeti kapitalistindir ve bu artık değeri kapitalistin sermaye birikimini sağlamaktadır (Yeldan,2011:95).

Marx'tan önceki iktisatçılara göre kapitalizm evrensel ve doğal bir olgudur. Ancak Marx'a göre sermaye, ücret ve kâr, doğal görünümlelerinden çıkarak kapitalist üretim ilişkilerine özgü kavramlar haline gelmiştir ve bu ilişkilerden türetilmiştir. Marx, Ricardo ve Smith'ten devraldığı kavramları kapitalizmin gerçek ve değışen koşullarına uygulamıştır. Bu açıdan Marx, Ricardo'yu ve kendinden önce gelen diğeri iktisatçıları, toplumların tarihsel gelişim sürecinin her aşamasının kendine özgü içsel dinamiği olduğunu göremedikleri için eleştirmiştir (Akyüz,2009:5,6). Karl Marx klasik düşüncüyü sert şekilde eleştirmesine karşın, kendi modelinin temelini oluşturan emek değeri teorisi

de Klasik iktisadi düşünceye dayanmaktadır. Bu benzerliğin yanı sıra Marksist büyüme modelini Klasiklerden ayıran temel özellikler şöyle sıralanabilir (Tunalı,2010:148,149):

- Malthus'un nüfus kanunu geçersizdir, toplum kapitalistler ve işçiler olmak üzere ikiye ayrılır ve ücretler emek zaman teorisine göre belirlenir.
- Sermaye, üretim araçlarını içeren sabit sermaye ve emeğe verilen toplam ücreti içeren değişken sermaye olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrım sonucu Marx azalan verimler kanunu değişik yoldan bulmuştur.
- Marx modelinde tarım sektörüne yer vermeyerek dönemin sorunlarını içeren ve kapitalizmi oluşturan sanayi kısmı üzerinden modeline yön vermiştir.
- Marksist modele göre ekonomik büyüme istikrarsız olarak sürekli devam eder durgunluk aşaması yaşamaz ve bu istikrarsız büyüme kapitalist ekonominin çöküşüyle sonuçlanır.

Marx'a göre kapitalizm emeği sömüren ve daha çok artık yaratmak için sermaye biriktiren bir oluşumdur. Böylece kapitalist sistemin temelini oluşturan yeniden yatırmak ve daha çok artık üretmek için artık yaratma baskısı ekonomik büyümenin temelidir (Yeldan,2011:184). Marx'ın büyüme modelinde artık değer tekrar üretimde kullanılır ve üretim yeniden üretimi doğurur. Sonuç olarak üretim sürecinde emeğin payı azalırken kapitalistin karı artacaktır. Ancak bu durumun uzun dönemde sosyal sorunlara yol açacağı belirtilmiştir.

1.1.2.3. John M. Keynes'in Ekonomik Büyüme Modeli

1. Dünya savaşından sonra büyük buhranla birlikte ekonomilerin her zaman tam istihdamda dengede olduğu görüşü sarsılmıştır. Keynes (1883-1946) de Klasik iktisadi düşünceye karşı çıkarak ekonominin arz yönünden çok talep yönüne dikkat çekmiştir, devletin ekonomiye müdahalesinin olması gerektiğini ve tam istihdamın geçerli olmadığını vurgulamıştır.

Keynes büyümeden çok konjonktürel dalgalanmalarla ilgilenmiştir. Sabit teknoloji ve emek ile kısa dönemde eksik istihdamdan nasıl çıkılacağını açıklamış, yeni bir ürün veya yöntem geliştirilmediği için tam istihdam denge noktasına ulaşıldıktan sonra ekonomide durağan durumun oluşacağı varsayılmıştır (Gürak,2006:86). Keynes'

in görüşleri birçok iktisadi düşünürün ekonomik büyümeyi açıklamasında temel nokta olduğundan bu bölümde Keynes'in düşüncelerine de yer verilmiştir.

Keynes kısa dönemde arzı artırmanın problem olmayacağı bir durumda arz faktörünün talebin durumunu belirleyeceğini ortaya koymuştur. Talebi belirleyen iki ana faktör ise yatırım harcamaları ve tüketimdir. Tüketimi belirleyen milli gelir ve tüketim eğilimiyken, yatırımları belirleyen sermayenin marjinal verimliliği ve faiz oranıdır. Tüketim talebinin çok fazla değişmediği varsayımı altında, yatırım talebi ekonomik istikrarın temel unsurunu oluşturmaktadır. Girişimci yatırım kararı alırken, sermayeye ödediği faiz ile üretim sonucu elde edeceği getiriye karşılaştırır. Yatırımların girişimciye sağlayacağı getiri oranına sermayenin marjinal etkinliği adı verilir, eğer bu oran faiz oranından büyükse yatırım kararı alınır. Bu varsayıma göre, ekonomilerde istikrarsızlığa neden olarak ekonominin eksik istihdamda kalmasına neden olan faktör, yatırım talebinin değişmesidir. Keynes, eksik istihdamdan tam istihdam dengesine geçmenin yolunu talep genişlemesine bağlamıştır. Talebin artması stokların azalmasına neden olacak ve yatırımları teşvik edecektir. Artan yatırımlar ise ekonomik büyümeyi hızlandıracak ve ekonomi tam istihdam dengesine ulaşacaktır. Keynes'e göre talebin artması üretimin artmasını sağlayarak yatırımları teşvik eder ve yatırımlar artarak ekonomik büyüme sağlanır. Bu durum kısa dönemde eksik istihdamdan tam istihdama nasıl geçildiğini açıklamaktadır. Ancak yatırımların yapılabilmesi için sermayenin marjinal verimliliğinin faiz oranından yüksek olması gerekir (Taban,2018:84-86). Faiz oranlarının ayarlanarak yatırımların artırılması aşamasında ise devletin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Keynes'in yaklaşımı kısa dönemde eksik istihdamdan tam istihdama nasıl geçileceğini açıklar. Çünkü amaç uzun dönemde ekonomik büyümeyi incelemek değil veri teknoloji ve emek ile konjonktürel dalgalanmaları incelemektir. Yeni üretim teknikleri ve yeni ürünler olmadığı için tam istihdam denge noktasından sonra durağan dönem başlar. Bu durumda Keynes büyüme konusunda statik bir analiz yapmıştır.

1929 kriziyle Keynes, Klasik iktisatçıların görüşlerini sert şekilde eleştirmiş ve yeni görüşler ortaya atmasıyla Klasik iktisatçılara olan güven sarsılmış ve bundan sonra Keynes'in görüşlerinin temelinde olduğu yeni büyüme modelleri geliştirilmiştir.

1.1.2.4. Joseph Schumpeter 'in Ekonomik Büyüme Modeli

Schumpeter (1883-1950), ekonomik bir aktivite olarak teknolojik yeniliği ekonomik büyümenin temeline oturtan ve yeniliğin fayda ve maliyet çerçevesinde optimizasyona tabi olan bilinçli ekonomik faaliyetin sonucu olduğunu formüle eden ilk iktisatçıdır. Schumpeter, ekonomik büyümeyi sağlayan şeyin sürekli genişleyen yenilik faaliyetleri süreci olduğunu ileri sürmüştür. Schumpeter'in teorisinin temel özelliği ise her teknolojik yeniliğin eski yenilikleri ve firmaların monopolistik pozisyonlarını yıkmasıdır. Bu sürekli yaratma ve yıkma monopolcü firmaların sonsuza kadar var olmasını engellemektedir. Ayrıca Schumpeter Klasik iktisatçıların ekonomiyi sonunda durgunluğa ulaştırma tezini reddederek yeniliklerin ekonomiyi sürekli dinamik tuttuğunu vurgulamıştır. Schumpeter'e göre ekonomik büyüme yenilikler sonucu oluşan yapısal değişimdir (Yeldan,2011:251-253). Yenilikler olduğu sürece ekonomik büyümede sürekli olacaktır.

J. Schumpeter, klasik iktisatçılardan ve Marx 'tan (bu iki modelde ekonomik büyümenin kaynağı sermaye birikimiydi) farklı olarak ekonomik büyümenin temelinde girişimci ve yeniliklerin olduğunu vurgulamıştır. Schumpeter 'e göre üretim süreci emek ve toprak gibi maddi kaynaklardan ve organizasyon ve teknik gibi maddi olmayan kaynaklardan oluşmaktadır. Schumpeter üretimi artırmak için organizasyon ve tekniği geliştirmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Kapitalizmin yenilikler yoluyla sürekli değişerek varlığını koruyacağını savunan Schumpeter, yenilikler ile eski mal ve endüstrilerin yerine yenilerinin oluşmasını yaratıcı yıkım kuramıyla açıklamıştır. Yaratıcı yıkımın sürekli olması ekonomiyi canlı tutmaktadır. Sürekli yeniliklerin üretilmesini sağlayacak olan ise girişimcilerdir. Schumpeter' e göre yenilik beş biçimde oluşur (Ünsal,2016:71):

- Yeni bir ürünün üretilmesi veya var olan bir ürünün yeni versiyonunun üretilmesi ile
- Yeni ürün pazarının oluşturulması ile
- Yeni üretim tekniklerinin kullanılması yolu ile
- Yeni bir ham madde veya yarı mamul kaynağının bulunması yolu ile
- Yeni sanayi organizasyonu ile

Yeni bir ürün üreten firma başlangıçta monopol konumda olduğundan büyük karlar elde ederek deyim yerindeyse pazarın kaymağını alacaktır. Bir süre sonra piyasaya yeni üreticiler girerek bu yeniliği uygulayacak ve kar bölüşülecektir. Böylece yenilik diğer endüstrilerde de taklit edilerek Schumpeter 'in deyiimi ile yeniliklerin kümelenmesine sebep olacaktır. Ancak zamanla karın azalmasıyla ekonomik büyüme yavaşlayacaktır. Bu noktada yeni girişimciler ürün farklılaştırması yoluyla ürüne sürekli yenilik katarak karlarını arttırmalıdır. Yenilikler ve icatlar sayesinde ekonomik büyüme artabilir. Ancak Schumpeter belli süre sonra kapitalizmin yıkılarak yerine sosyalizmin alacağını da vurgulamıştır (Türlüoğlu,2019:37).

Schumpeter' e göre yeniliklerin üretilmesi için finansman, sermayedarın kendi fonundan finansman kullanması yoluyla veya girişimcinin finansal kurumlardan borçlanması yoluyla sağlanır. Bu durumda finansal kurumların kredi arzı, yeniliklerin finansmanında kullanılarak ekonomik büyümenin motorunu oluşturan yeniliklerin ortaya çıkması için adeta bir yakıt görevi görecek. Schumpeter yeniliği üreten girişimcinin sadece kapitalist kesimden değil tüm sosyal kesimlerden çıkabileceğini, girişimcinin yeterli finansmanı olmadığına ancak yeni bir fikri ve özgüveni olduğu takdirde bu finansmanı bankalardan kredi yolu ile karşılayabileceğini vurgulamıştır (İçke,2014:25,26). Yani yenilikler yolu ile ekonomik büyümeyi gerçekleştiren girişimcinin sadece kapitalist kesimden olmaması kapitalist kesimin kendi yıkımına sebep olacaktır.

Schumpeter ekonomi hakkında görüşlerini konjonktür dalgalanmaları ile açıklamıştır. Ekonomideki konjonktür dalgalanmaları dört dönem olarak ele alınmaktadır: Refah, durgunluk, buhran ve canlanma. İlk aşamada ekonomide yatırımların artmasıyla refah evresi oluşur. Bu evrede yenilikler için gereken faktör fiyatları artar ve yenilikler sonucu üretimin artmasıyla ürün fiyatları düşer. Mal fiyatlarının düşmesine karşın faktör fiyatlarının artması bir süre sonra talebin azalmasına ve ekonomik zararların ortaya çıkmasına neden olur ve yatırımların durmasıyla durgunluk süreci başlar. Ekonomideki durgunluk sürecinin artmasıyla kar oranları da düşer ve buhran süreci başlar. Kapitalist karını artırmanın yolunu arayarak yatırımlar yoluyla yenilik yaparak başka bir yenilik dalgasının oluşmasını sağlar ve böylece ekonomi canlanma evresine geçer (Azgün,2022:69). Yeniliklerin oluşması ekonominin durgunluk sürecine girmesini önler ve ekonomide sürekli büyüme sağlanır.

1.1.2.5.Harrod-Domar Modeli

1929 Kriziyle birlikte işsizlik oranları çok yüksek seviyelere çıkmış ve ekonomik büyüme ciddi anlamda düşmüştür. Bunun sonucu olarak da dünya ekonomileri içinden çıkılması zor bir resesyona girmişlerdir. Dönemin koşulları gereği de Klasik iktisadın görüşleri iktisatçılar tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Keynes 1936 yılında yayınladığı ‘Para, Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi’ adlı eserinde tam istihdamın geçerli olmadığını ve ekonominin eksik istihdamdan çıkması için talebin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Talebin artması için ise yatırımları artırmak gereklidir. Keynes bu görüşlerini dile getirirken yatırımların sermaye birikimi üzerindeki etkisini yok sayarak statik bir tez ileri sürmüştür. Keynes’in bu analizi üzerine incelemeler yapan Harrod ve Domar, Keynes’in görüşlerini büyüyen bir ekonomi için yeniden incelemişlerdir. Post Keynesyen büyüme modeli olarak da adlandırılan Harrod-Domar büyüme modeli İngiliz iktisatçı Roy F. Harrod ve Amerikalı iktisatçı Evsey D. Domar tarafından birbirinden bağımsız şekilde geliştirilmiş ancak bu iki modelin birbirine çok benzemesi sebebiyle literatürde bu iki görüş birleştirilmiştir (Göktaş ve Yılmaz,2005:66).

Keynes tam istihdamın nasıl olacağını analiz ederken toplam talebe ağırlık vermiş özellikle yatırımın talep üzerindeki etkisini araştırmıştır. Harrod ve Domar ise yatırımlardaki değişimin ekonominin talep kısmı kadar arz kısmını da etkilediğini öne sürmüştür. Çıktıyı arttırmak için yatırım ve diğer kaynakların toplam talebini yeterli hızla arttırmak gerektiğini ki bununda sadece yeni yatırımlarla mümkün olacağını ve ancak böyle tam istihdamın sürdürülebilir olacağını vurgulamıştır (Van Den Berg,2013:8). Harrod ve Domar büyüme modeline göre yatırımlar sadece talep etkisine yol açmayacak gelecek yıllarda da sermaye stokunu artırarak ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Bu etkiye yatırımların kapasite etkisi denmektedir. Ekonomilerin her zaman dengeli büyümesinin koşulu ise yatırımların sürekli devam etmesidir (Güvel,2017:388,389). Yatırımların sürekli devam etmesi sermaye stokunun sürekli artmasını sağlayarak, ekonomik büyümenin de sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır.

Modelde ekonominin büyümesi için, gerekli büyüme hızının fiili büyüme hızına eşit olması gerekir. Tasarruf ve yatırımların birbirine eşit olduğu modelde gerekli büyüme hızı sermayenin tam kullanılması ile gerçekleşen büyümedir. Fiili büyüme hızı

ise emeğin tam kullanımı ile gerçekleşen büyümedir (Ünsal,2016:89-92). Yani bu modelde ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için sermaye kullanımı ve emek kullanımının birbirine eşit olması gerekmektedir.

Harrod ve Domar uzun dönemde kapitalizmde sürekli ve dengeli bir büyümenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği üzerinde durmuştur. Bir ekonomide büyümenin gerçekleşmesi için net yatırımların sürekli yapılması gerekir. Yatırımlar gelir artışıyla uyarıldığı için çıktı kapasitesinin ve çıktının artmasını sağlar ve bu da yeni yatırımların yapılmasını teşvik eder. Bu sürecin durmadan devam edebilmesi için arzın talep tarafından karşılanması gerekir. Yani dengeli bir ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için yatırımların talep ve kapasite yaratma etkisi arasında uyum sağlaması gerekir. Yatırımların sağladığı kapasite artışı, çoğaltan etkisiyle ortaya çıkan talep ile dengelendiğinde, arz-talep ve yatırım-tasarruf dengesi de sağlanmış olur ve uzun dönemde dengeli büyüme gerçekleşir. Dengeli büyümenin gerçekleşmesi için kapitalistin tasarruflara eşit yatırım yapması gerekir. Yani dengeli büyümeyi sağlayacak olan kapitalistin yatırım davranışdır. Talep ve arzın dengeli olması için kapitalistin büyüme beklentisinin gerekli büyüme oranına eşit olması gerekir. Aksi halde talep arzdan fazla artarak stoklar azalacak ya da arz fazlası oluşacaktır. Ekonominin dengeli olduğu durumda piyasanın kapitaliste verdiği sinyaller doğru olurken dengesizlik durumunda piyasanın verdiği sinyaller kapitalisti piyasadaki dengesizlikleri artıcı davranışta bulunmaya yöneltir. Dönem başında kapitalistler dengeyi gerektirdiği kadar yatırım yaptıklarında, planlanan yatırımlar gerçekleşen yatırımlara eşit olacaktır. Ancak gerektiğinden fazla yatırım yaptıklarında beklenen büyüme oranı gerekli büyüme oranını aşacak ve talep fazlası ortaya çıkarak stoklar eriyecektir. Bu durum sonucunda kapitalist daha fazla yatırım yaparak talebi karşılamaya çalışacaktır ve ekonomi giderek denge büyüme oranından uzaklaşacaktır. Talebin fazla olması ise fiyatların artmasına neden olarak ekonomi enflasyon sürecine girecektir. Bu süreç içerisinde arz-talep dengesi stok değişimleriyle değil fiyat artışlarıyla sağlanacaktır. Harrod-Domar modelinde yatırımlar her dönem biraz daha artacağı için fiyat artışları bir noktadan sonra arz-talep dengesini sağlasa da enflasyonist süreç devam edecektir. Bu durum yatırımların tasarruflardan düşük olduğu ve stokların istenenden fazla olduğu durumda tersine işleyecektir ve ülkede bu sefer depresyon süreci hâkim olacaktır. Sonuç olarak ekonominin denge büyüme oranı, iki tarafı da enflasyon ve depresyon olan bir bıçak

sırtı oluşturmaktadır (Akyüz,2009:209-218). Bu modelde ekonominin her ne kadar arz-talep dengesine göre büyümesini sağlayan bir denge büyüme oranı var olsa da denge büyüme oranının gerçekleşmesi için bekleyişlerin sürekli doğru gerçekleşmesi gerekir. Bekleyişlerin ise sadece bir rastlantı sonucu doğru gerçekleşeceği düşünüldüğünde ekonominin dengeli büyümesi neredeyse imkansızdır. Harrod ve Domer'in büyüme modelinde Kapitalist sistemin dengeli büyümesi kararsızlıklar üzerine kurulmuştur.

1.1.2.6.W.W. Rostow' un İktisadi Büyüme Modeli

Rostow sanayileşme sürecinde hızlı büyüyen özellikle Batı ülkelerinin büyüme sürecini inceleyerek gelişmemiş ülkelerinde belli süreçlerden geçerek aynı büyüme oranlarına ulaşabileceklerini varsaymıştır. Rostow'a göre ülkelerin ekonomik büyüme sağlamaları için gerekli olan temel geliştirme stratejilerinden biri, yerli ve yabancı tasarrufların seferber edilmesidir (Todaro ve Stephen,2012:111). Bu süreç beş farklı aşamada gerçekleşir. Bu aşamalar sırasıyla geleneksel toplum aşaması, kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşaması, olgunlaşma aşaması ve kitle tüketimi aşamasıdır. İlk olarak geleneksel toplum aşamasında ülkeler tarım sektörü ile geleneksel üretim yapmaktadır ve büyüme sınırlıdır. Kalkışa hazırlık aşamasında ülkeler tarımda yeni teknikler kullanarak üretimlerini arttırırlar ve yeni sektörler oluşmaya başlar. Kalkış aşamasında ülkeler sosyal ve ekonomik yönden gelişir ve tarım sektöründe üretim anlayışı tamamen değişir. Modele göre ekonomik büyümeyi sağlayan yatırımlardır. Kalkış aşamasından 60 yıl sonra Olgunlaşma aşaması başlar. Bu aşamada sanayi sektörü gelişirken tarım sektöründe çalışan sayısı azalır. Son aşama olan kitle tüketimi aşamasında kişi başı gelir artarak ülke vatandaşlarının refah düzeyi artar. Ülkedeki talebi karşılamaya yönelik olarak dayanıklı tüketim malları ve hizmet sektörü ekonomik büyümenin kaynağını oluşturur. Gelişmiş ülkelerin geldiği bu son aşamaya GOÜ'de ulaşmaya çalışır (Parasız,2008:80,81). Rostow' a göre ülkeler farklı sosyal ve ekonomik koşullara sahip olduğundan bu aşamaları farklı zaman dilimlerinde yaşarlar.

1.1.2.7.Solow Modeli (Neo-Klasik Büyüme Modeli)

Solow 1956 yılında yayınladığı makalesinde Harrod ve Domar' ın ekonomik büyüme modeline sermaye dışındaki diğer üretim faktörlerini dahil etmemesini ve ekonomilerin dengesiz büyüyeceği görüşünü eleştirerek emek ve sermayenin ikame edilebildiğini ve bunun sonucu olarak da ekonomilerin istikrarlı büyüyeceğini dile getirmiştir (Çiftçi,2015:23). Solow büyüme modelinin tasarlanma amacı, işgücündeki artış, sermaye stokundaki artış ve teknolojik ilerlemenin birbirlerini ve ülkenin ekonomik büyümesini nasıl etkilediğini göstermektir.

Solow modeli neoklasik devrim olarak adlandırılan marjinalist yaklaşımı içermektedir. Uzun dönemde büyümenin teknolojik gelişmelerle sağlanacağı görüşü hakimdir. Bu görüşe göre ülkeler birbirinden çok farklı iki büyüme deneyimi geçirir: geçici fiziksel sermaye birikimi deneyimi ve durağan haldeki üretim deneyimi. Geçici fiziksel sermaye birikimi deneyiminde sermaye birikimi emek gücünün büyümesinden daha hızlı artmaktadır. İşçi başına sermaye artınca işçinin verimliliği de artar ve işçi başı hasıla artar. İşçi başına sermayenin artmasıyla gerçekleşen bu büyüme uzun dönemde kalıcı değildir. Çünkü sermaye birikimi getirisinin azalmasıyla kar oranları kabul edilebilir minimum eşiğin altına düşmektedir. Bu üretim sürecinde hasıladaki artış sürekli bir öncekinden az olacaktır ve bir noktadan sonra elde edilen kar sıfır olacağından sermaye birikimi hızını kaybedecektir ve durağan denge noktasına ulaşılacaktır. Durağan hal noktasına ulaştıktan sonra ise ekonomi kendini sürekli sabit ve kararlı oranlarda yeniden üretir ve makro dengelerin hepsi görece bir durağanlıkta kalır. Bu durum teknolojik bir şok ile bozulmadığı sürece sermayenin emeğe oranı sabit kalacaktır. Yani durağan durumda ekonomik büyüme sadece teknolojik değişimlerle mümkün olur ve uzun dönemde sermaye birikimi büyümenin kaynağı değildir. Bu teoriye göre teknoloji tüm bireylerin ulaşabileceği küresel kamusal bir maldır. Bu varsayımdan dolayı ülkelerin ekonomik büyüme oranlarındaki farklılıklar teknoloji sonucu oluşmaz. Kişi başı gelir farklılıklarının mevcut sermaye stokuna bağlı olduğu varsayılmıştır. Sermaye birikimi durağan noktaya ulaşmanın ana kaynağıdır. Sermaye birikiminin kaynağının tasarruflar olduğu düşünüldüğünde ülkelerdeki gelir farklılıklarının, ülkelerin tasarruf oranlarındaki farklılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Solow modelinin bir diğer özelliği ekonomilerin belli bir süre sonunda durağan

dengelerine ulaşmalarından dolayı kişi başı gelir büyümesi bakımından ekonomiler birbirine yakınsama eğilimindedirler (Yeldan,2011:111-116).

Solow' un ekonomik büyüme modeli şu varsayımlar üzerine kurulmuştur; ölçeğe göre sabit getiri vardır, sermaye azalan verimlere tabidir, teknoloji model dışında belirlenir, emek ve sermaye faktörü arasında ikame vardır ve bağımsız bir yatırım fonksiyonu yoktur (Solow,1956:68). Solow' un modelinde t zaman dilimi için çıktı miktarı fiziki sermaye, emek ve işgücü etkinliğine bağlıdır (Solow,1957:31). Modelde Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ve sermaye birikim denkleminde yararlanılarak ekonomik büyüme açıklanmıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonu 1.6'da şöyle ifade edilmiştir;

$$Y_t = k_t^a (A_t L_t)^{1-a} \quad (1.6)$$

Üretim fonksiyonuna göre t döneminde çıktı emek (L), sermaye (K) ve teknolojiye (A) bağlıdır. Ancak teknolojinin sabit olması nedeniyle modelde teknoloji (A) öncelikle dışlanmıştır. Modeldeki a ve 1-a sermayenin ve emeğin esneklikleridir. Ölçeğe göre sabit getiri geçerli olduğunda a katsayısı sıfır ile bir arasında değer alır. Solow modelinde ülke nüfusunun tamamının işçi olması nedeniyle emek nüfusa eşittir. Ekonomik büyümeyi sağlayacak olan sermaye birikim denklemi ise şöyledir;

$$K=sY-dK \quad (1.7)$$

Sermaye birikimi yıpranma payının yatırımlardan çıkarılması yoluyla bulunur. Emek ve sermaye gelirlerinin bir kısmını tasarruf eden tüketicilerin tasarrufları da yatırımlarına eşittir ve bu yatırımlar sermaye birikiminde kullanılır. Bu sermaye zaman geçtikçe aşınır (Joney,2018:21,22). Modele göre bir ülke, yatırım oranlarını artırmasıyla daha yüksek çıktı-teknoloji oranına ulaşacak ve bu noktaya ulaşırken de hızlı bir büyüme süreci deneyimleyecektir. Bu tür büyüme sürecine Singapur, Tayvan ve Güney Kore ekonomilerinin büyümesi örnek verilebilir.

Solow modeline göre ülkeleri zenginleştiren temel unsur tasarruflardır. Tasarruf oranı yüksek olan bir ülkenin ekonomisi hızla büyür. Ancak modelde azalan verimler kanunu geçerli olduğundan ekonomik büyüme belli bir noktadan sonra statik hale gelecektir. Durağan büyümeyi tekrar hızlandıracak olan ise teknolojik değişim ve nüfusun artmasıdır. Ancak bunlar modelin dışında belirlenmektedir (Aksu,2013:41).

Solow uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin büyüme oranına yaklaşacağını iddia etmiştir ve bunu yakınsama hipoteziyle açıklamıştır. Teoriye göre sermayenin bol olması sebebiyle sermayenin getirisinin düşük olduğu gelişmiş ülke yatırımcıları faizlerin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere sermaye aktarır ve bu faiz haddindeki değişiklikler ülkelerin aynı ekonomik büyüme sürecine yaklaşmasına imkân sağlar (Kibritçioğlu,1998:8,9). Tasarruf oranları fazla olan ülke ekonomileri durağan hale geldiklerinde tasarruf oranları düşük olan ekonomilere göre daha zengin olurlar. Ancak durağan durumda tasarruf oranları artsa da ekonomiler büyümez. Modelde teknolojik gelişmelerin dışsal olduğu ve her ülke de aynı teknolojik gelişme olduğu varsayıldığı için durağan duruma ulaşan ülke ekonomileri aynı büyüme hızına sahip olacaklardır (Yülek,1997:5). Örneğin; ABD ekonomisinin sermaye-teknoloji oranı kendi durağan durum düzeyine ulaştığından son elli yılda kayda değer büyüme rakamlarına ulaşamamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermayesi tamamen bitmiş olan Almanya, Japonya gibi ülke ekonomileri kendi potansiyelinin altında sermaye-teknoloji oranına sahip olduğundan sermaye-teknoloji oranı kendi durağan durum düzeyine ulaşıncaya kadar hızlı şekilde büyümüş ve ABD'nin büyüme rakamlarının çok üzerinde bir ekonomik büyüme performansı gerçekleştirmiştir.

1.1.2.8.İçsel Büyüme Modelleri

Neoklasik iktisadın varsayıldığı uzun dönemde ülke ekonomilerinin büyüme oranlarının sıfıra yaklaşarak durağan duruma geçeceği ve dünya ekonomilerinin birbirine yaklaşacağı tezinin dünyanın ekonomik koşullarına uymadığı gözlenmiştir. 1980'li yıllarda bazı ülkelerin zengin bazılarının fakir olması ve gelir dağılımında adaletin bozulması sonucu Solow'un yakınsama hipotezi kmştir. Eğitim, teknoloji, devletin ekonomideki yeri, gelir dağılımı vs. gibi birçok faktörün ekonomik büyümedeki öneminin anlaşılması ve Neoklasik büyüme modeli varsayımlarının dönemin koşullarını yansıtmaması içsel büyüme modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Taban,2010:35). Ekonomileri birbirinden farklı kılan özelliğin sahip oldukları teknoloji olduğu kanısına varılmış ve teknolojinin her ülke ekonomisi için eşit olmadığı ve teknolojinin içsel olarak belirlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Romer 1986 yılında Neoklasik büyüme modelinin bazı eksikliklerini gidererek içsel büyüme modellerinin

gelişmesine öncülük etmiştir. İçsel büyüme modellerine göre teknoloji içseldir, devlet ekonomiye müdahale etmelidir ve yakınsama hipotezi geçersizdir zira GOÜ'ler tedbir almadığı sürece GÜ'lerle aralarında sosyal ve ekonomik uçurum oluşabilir (Yülek,1997:2). İktisadi birimlerin kar/faydalarını en yükseğe çıkarmak için iradesi ile yaptıkları faaliyetler sonucu yeniliklerin ortaya çıkmasından dolayı bu büyüme modeline içsel denmektedir (Yardımcı,2006:99). Büyüme hızı içsel bir değişken olarak ele alındığında devlet politikaları ve ekonomik davranışlar uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkiler duruma gelmiştir. Durağan durum büyüme hızının içselleştirilmesinin iki yolu vardır: Bunlardan birincisi teknolojidir. Teknolojik ilerleme AR-GE faaliyetlerine ayrılan kaynaklar tarafından belirlenir. AR-GE'ye ayrılan kaynakların artması teknolojik büyüme hızını artırır ve durağan durum ekonomik büyüme hızı artar. Durağan durum büyüme hızının içselleştirilmesinin ikinci yolu ise sermaye stokudur. Sermaye stoku tasarruflar tarafından belirlenir. Tasarruf oranları arttığında sermaye stokunun büyüme hızı da artar ve durağan durum ekonomik büyüme hızı artar (Bocutoğlu,2019:79,580). Bu durumda devlet tasarrufları teşvik etmek veya AR-GE'ye ayrılan kaynakları artırma yolu ile büyüme hızını etkileyebilmektedir.

İçsel büyüme modellerine göre yakınsama ancak GOÜ ve GÜ'lerin nüfus oranı, teknoloji yapısı, tasarruf oranının, kurumsal yapısının ve politikalarının aynı olmasıyla mümkündür. Solow modelinin aksine büyümeyi AR-GE, beşerî sermaye, bilgi, devletin müdahalesi gibi birçok faktörle içselleştirerek açıklamaya çalışmışlardır. İçsel büyüme modelinin varsayımları şöyle özetlenebilir (Taban,2010:36-39);

- Büyümenin temel kaynağı teknoloji, beşerî sermaye ve bilgidir. Fiziksel sermayeyi arttırmak için yapılan yeni yatırımlar beşerî sermayeyi de etkileyerek emeğin ücretinin artmasını sağlayacaktır. Böylece çalışanların bilgi ve becerileri de artacaktır.
- Sermaye artan getiriye sahiptir
- Dışsallıklar ve taşmalar vardır. İçsel faktörler sadece firmaya yarar sağlamaz toplum için de fayda sağlar ve verimlilik artışına sebep olur.
- Eksik rekabet koşulları geçerlidir
- Sosyal alt yapı oluşturulmalıdır

İçsel büyüme görüşleri temel alınarak geliştirilen modeller Ak Modeli, Arrow-Romer Modeli, Lucas Modeli ve Ar-Ge ve Büyüme başlığı altında incelenmektedir.

1.1.2.8.1.Ak modeli

Sergio Rebole tarafından geliştirilen Ak modeline göre sermayenin azalan verimlere tabi olduğu görüşü reddedilmiş ve teknolojik ilerleme olmasa bile uzun dönemde ekonomik büyümenin sürdürülebileceği kanıtlanmıştır. Solow modelinin aksine Ak modelinde ekonomik büyüme ülkenin verdiği kararlarla ilişkilendirilerek içselleştirilmiştir, ekonomik büyüme tasarruflarla ilişkilendirilmiştir ve farklı sermayeye sahip ülkeler arasında gelir farklarının oluşacağı görüşleri benimsenmiştir (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir,2013:541). Ülke tasarruflarının artması ve bu tasarrufların yatırımlara dönüşmesi için uygulanan politikalar sayesinde ekonomik büyüme artırılabilir.

Ak modeli, Neoklasik üretim fonksiyonundan işgücü ve doğal kaynaklar gibi yenilenmeyen kaynakların çıkarılması ve beşerî sermayeyi de kapsayan sermaye tanımının Neoklasik üretim fonksiyonuna eklenmesiyle oluşturulmuştur. Ölçeğe göre sabit getiri ve teknik yeniliklerin dışsal olarak belirlendiği Ak modeline göre ekonomik büyüme sermayenin verimliliğine ve tasarruflara bağlıdır (Azgün,2022:134). Teknolojik ilerlemenin olmadığı bir ekonomide büyümeyi sağlayan tasarruflardır. Solow'un üretim fonksiyonundan hareketle sermayenin azalan getirisi olmadan yeniden AK modeline uyarlanan üretim fonksiyonu şöyledir (Barro ve Sallai Martin,2004: 64):

$$Y=AK \quad (1.8)$$

Fonksiyonda A sabit teknolojiyi gösterir ve sermayenin ortalama ve marjinal ürünleri $A>0$ düzeyinde sabittir. K ise beşerî sermayeyi de içeren sermayedir. Toplam çıktı arttığında sermaye de artar yani iki değişken arasında doğrusal bir ilişki vardır ve bu durum da azalan verimler kanunu geçersizdir. Sermayenin artması aynı zamanda beşerî sermayenin artmasını da sağlayacağından azalan verimler işlemeyecektir. Neoklasik modelin aksine yüksek tasarruf oranı uzun dönemde yüksek kişi başı büyüme oranına yol açabilir. Benzer şekilde teknoloji seviyesi gelişirse veya hükümet

politikalarla teknolojinin artmasını sağlarsa uzun dönemde yüksek büyüme oranına ulaşılabilir. Amortisman oranı ve nüfus artış oranındaki değişikliğin de ekonomik büyüme üzerinde kalıcı etkileri vardır (Barro ve Salai Martin,2004:65). Amortisman oranları ve nüfus artış oranlarının düşük, tasarruf oranlarının yüksek olması durumunda ekonomik büyüme artacaktır. Modele göre yatırımların artması durumunda sermayenin marjinal getirisi de artacaktır. Sermaye ile toplam çıktı arasında pozitif ilişki olduğundan yatırımlardaki artış dolaylı olarak ekonomik büyümeyi de etkileyecektir (Taban,2018:152). Bu nedenle yatırımları artıracak kamu politikaları uygulanarak ekonomik büyüme artırılabilir.

Ak modeli ve Neoklasik büyüme modelinin en büyük farkı uzun dönemde kişi başı büyüme oranının belirlenmesi noktasındadır. Ak modelinde kısa dönemli büyüme oranı ve uzun dönemli büyüme oranı birbirine eşittir. Büyüme ise tasarruf etme isteğine ve sermayenin üretkenliğine bağlıdır (Barro ve Salai Martin,2004:210).

Özetle Ak modeline göre fiziksel sermaye artışı üretimin ve beşerî sermayenin artmasını sağlar, azalan verimler kanunu geçersizdir ve böylece ekonomide sürekli büyüme sağlanabilir. Bir ülkedeki ekonomik büyümeyi o ülkenin karar alma birimlerinin davranışları belirler. Yani uygulanan politikalarla ekonomik karar alma birimlerinin davranışları olumlu yönde etkilenecek uzun dönemli büyüme sağlanabilir. Bu durum büyümenin içsel olduğunu göstermektedir. Modele göre tasarruf oranlarındaki artış uzun dönemde sürekli büyümeyi sağlar. Bu durumda karar alma birimleri bireylerin tasarruflarını artırıcı politikalar uygulayarak ekonomik büyümeyi sağlayabilirler. Son olarak AK modelinde, Neoklasik iktisadın aksine farklı başlangıç sermayesine sahip ülkeler arasında gelir farkı uzun dönemde artarak bir ıraksamaya neden olacağı öngörülmüştür.

1.1.2.8.2. Arrow-Romer Modeli

K. Arrow 1962 yılında yayınladığı makalesinde yaparak öğrenme kavramı üzerinde durmuştur. Bir firmanın üretimini artırmasının yolu o işi sürekli yapmasından geçer. Üretim yapıldıkça işçi uzmanlaşmakta, maliyetler azalmakta, üretim daha hızlı ve kaliteli yapılmaktadır. İşin sürekli yapılması ürünlerin gelişmesine imkân sağlayarak yeni ürünlerin de ortaya çıkmasını hızlandırmaktadır. Bu durum uzun zaman dilimini

kapsadığından Arrow'a göre üretime erken başlayanlar daha avantajlı olacaklardır. Firmaların yaparak öğrenme yolu ile çıktılarını artırmaları ülkenin toplam çıktısını da artırarak ekonomik büyümeyi sağlayacaktır. Romer ise 1986 yılında yayınladığı artan getiriler ve uzun dönemli büyüme adlı makalesinde Arrow'un tezinden yola çıkarak teknolojik ilerlemeyi üretim sürecinde ortaya çıkan yan ürün olarak tanımlamıştır. Romer bu tezi Arrow'un makalesinden esinlenerek hazırladığından Romer'in çalışmasına Arrow- Romer modeli de denmektedir (Taban,153:2018). Romer teknolojik ilerlemeyi emeğin verimliliğini artıran yeni bilgi olarak tanımlamıştır. Arrow ve Romer modelinde bilgi üretim sürecinde kendiliğinden ortaya çıkan bir yan üründür ve yeni üretimlerde kullanılarak üretim maliyetlerinin ucuzlamasını sağlar. Bir firmanın üretim sürecinde kendiliğinden ortaya çıkan bilgiye diğer firmalar da kolayca ulaşabilir ve yayılmalar yoluyla ekonomideki firmaların hepsi aynı bilgi düzeyine ulaşır (Ünsal,2016:238,239).

Bu model üç öncül üzerine kurulmuştur. Birincisi, teknolojik değişim uzun dönemde ekonomik büyümenin motorunu oluşturur. Bu yeniliğin kaynağı bilgi, bilginin kaynağı ise beşerî sermayedir. Teknolojik değişim sermaye birikiminin artmasını sağlamakta ve bu iki faktörün etkisiyle işbaşına çıktı artarak ekonomik büyüme sağlanmış olur. İkincisi teknolojik gelişme büyük ölçüde piyasa teşviklerine yanıt veren insanlar tarafından yapılan kasıtlı eylemler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla model içsel bir değişim modelidir. Pazar teşvikleri yeni bilginin üretime dönüşmesinde önemli rol oynar. Teşvikler yardımı ile bilginin artması sağlanır ve bilgi zamanla yeni ürünlere dönüşür. Üçüncü öncül yeni bir çalışma talimatı oluşturma maliyeti bir kez üstlenildiğinde talimatlar hiçbir ek maliyete katlanmadan tekrar tekrar kullanılabilir. Yeni ve daha iyi talimatlar geliştirmek sabit maliyete katlanmak ile eşdeğerdir. Bu özellik teknolojinin tanımlayıcı özelliği olarak kabul edilir (Romer,1990:72).

Romer'e göre ekonomik büyüme temelleri şu varsayımlara dayanmaktadır:

- 1- Büyümenin motoru yeni geliştirilen teknolojik altyapılar ve gelişmelerdir.
- 2- Bu teknolojiler ekonominin kendi içsel yapısı sonucunda oluşur.
- 3- Yeni tasarım ve ürünler kolay ulaşılabilen ya da kısmen ulaşılabilen mallardır.
- 4- Beşerî sermaye dışsal bir faktördür. Paylaşım ve kullanım engeli olan bir maldır.

Solow modeli ve Romer modelinin benzerlikleri iki modelde de teknolojinin kendiliğinden ortaya çıkması, ölçeğe göre sabit getirinin geçerli olması ve tam rekabet koşullarının geçerli olmasıdır. Romer modelinin farkı ise dışsallıkları kabul etmesidir.

1.1.2.8.3.Lucas Modeli

Robert Lucas ekonomik büyümenin kaynağının beşerî sermaye olduğunu vurgulamıştır. Lucas, Solow'un üretim fonksiyonundaki teknoloji yerine beşerî sermayeyi ilave ederek ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışmıştır. Modele göre fiziksel sermaye birikimi tasarruflar yoluyla oluşur. Beşerî sermaye ise işçilerin çalışmaktan arta kalan zamanda kendilerini eğitmeleri ile mümkün olacaktır. Bu durumda işçiler daha fazla çalışarak ücretlerini artırmak ya da işlerinden arta kalan zamanda kendilerini geliştirerek ileride verimliliklerini artırmaları konusunda bir karar vermek durumundadır.

Lucas'a göre bireyler beşerî sermaye ile yeni teknolojiyi kolayca keşfedip kullanarak çıktılarını arttıracaklar bu da ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Lucas'ın tek sektörlü bir ekonomi modelinde nüfus artışı, ticarete paranın kullanılması ve finansal piyasanın etkisi modelden tamamen soyutlanmıştır (Lucas,1988:6). Lucas (1988:17-18) Ekonomik büyüme için fiziksel sermayeden çok beşerî sermayenin gerekli olduğunu vurguladığı modelinde beşerî sermayeye ayrılan zaman artınca beşerî sermaye büyüme hızının da buna paralel olarak yükseleceği yani beşerî sermaye birikiminde artan verimlerin geçerli olduğu varsayılır. Bu durum Solow modeliyle karşılaştırıldığında tek farkın Solow modelindeki teknolojik ilerlemenin yerini beşerî sermayenin alması, teknolojik ilerleme hızının yerini de beşerî sermaye büyüme hızının alması dikkat çekmektedir. Bu durumda yapılan yorumlar da Solow modeli ile aynıdır (Ünsal,2016:244). Yani modelde beşerî sermaye büyüme hızı arttıkça çıktının büyüme hızı da aynı oranda artar ve ekonomik büyümede buna bağlı olarak aynı oranda artar.

Lucas'a göre toplumun beşerî sermaye düzeyini bireyin geçmişten aldığı bilgi-tecrübe düzeyi ve yaşam süresince elde ettiği bilgi-tecrübe düzeyi belirler. Buna göre geçmişten alınan bilgi veri iken beşerî sermayeyi artırmanın iki yolu vardır: eğitim ve üretim sürecinde elde edilen tecrübe. Üretim sürecinde elde edilen tecrübe yaparak öğrenme kavramıyla ifade edilir. Y yaparak öğrenme yolu ile kazanılan tecrübe, işgücü

verimliliğini arttırır ve pozitif dışsallık yaratarak toplam faktör verimliliğinin artmasını ve beşerî sermaye düzeyinin yükselmesini sağlar. Ülke, dışa açık bir ekonomide beşerî sermayesini artırarak rekabet avantajı sağlar. Ancak zamanla bireylerin zevk ve tercihlerinde değişmeyle mevcut bilgiyle üretilen mallara olan talep düşer. Bu durum yaparak öğrenme yolu ile elde edilen bilginin azalmasına neden olur. Üretilen mal sayısı, ürünleri üretmek için kullanılan sermaye ve teknoloji düzeyi arttıkça yaparak öğrenme yoluyla elde edilen beşerî sermaye düzeyi de artar ve ekonomide daha fazla üretim artışı sağlanarak ekonomik büyüme artar (Azgün,2020:140-142). Ancak Lucas'ın modelinde teknolojik gelişmelerin olmaması modelde yeni ürünün nasıl ortaya çıktığını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Modelde beşerî sermayenin yeni bir ürün ortaya koyması için gerekli olan teknoloji ihmal edilmiştir (Gürak,2006:118). Lucas (1988), $Y=F(K, uN)$ üretim fonksiyonu ile milli geliri (Y) arttıran etkenleri, sermaye (k), işçi sayısı (N), beşerî sermaye (h) ve ortalama çalışma süresi (u) olarak ifade etmiştir. Ancak Lucas'a göre beşerî sermayeyi artırmanın yolu çalışma süresinin azalmasıyla mümkün olur (1-u). Çalışma süresi 1'e yaklaştıkça beşerî sermaye azalır, 0'a yaklaştıkça ise çalışma süresi azalır (Demir, Üzümcü ve Duran,2006:29).

1.1.2.8.4.Ar-Ge ve büyüme

Ar-Ge'ye dayalı içsel büyüme modellerinin temeli Solow modeline dayanmaktadır. Ancak Solow modelinde ekonomik büyümenin kaynağını oluşturan teknolojik gelişmenin her ülke için aynı olduğu ve dışsal olarak belirlendiği vurgulanır. Ülkelerin teknolojik seviyelerinin eşit olması belli süre sonra ekonomilerin birbirine yaklaşacağını belirten Solow modelinin bu eksiği Ar-Ge ve büyüme modellerinde giderilmiştir. Romer modelinde de ekonomik büyümenin kaynağı teknoloji-bilgi olarak nitelendirilmiş ancak bu teknolojinin bireylerin üretim yaptığı aşamada kendiliğinden oluşacağı vurgulanmıştır. Bu aşamada incelenecek olan modellerde ise ekonomik büyümenin kaynağı olarak teknolojik yenilikler ele alınmış ve bu teknolojik yeniliklerin Ar-Ge faaliyetlerinin yapılması durumunda nasıl meydana geldiği araştırılmıştır. Yani Ar-Ge faaliyetleri ekonomik kar elde etmek için firmalar tarafından bilinçli olarak yapılmaktadır.

Ar-Ge'ye dayalı büyüme modelleri en az üç sektör içerir: nihai mal üreten sektör, Ar-Ge sektörü ve ara malı sektörüdür. Ar-Ge sektörü bilgiyi yazılı olarak üretmektedir. Bu fikirlerin uygulanması ve somut materyallere dönüştürülmesi için ara malı sektörüne ihtiyaç vardır (Yeldan,2011:230,231). Ar-Ge sektöründe üretilen teknik bilgi üretim buluşu ve üretim süreci buluşları şeklinde ortaya çıkar ve teknolojik gelişmeye neden olur. Ar-Ge sonucu yenilik ve yeni ürünlerin ortaya çıkması tüketim mallarının çeşitlenmesini sağlarken aynı zamanda da ekonomik büyümeyi sağlar. Bu modellerde Ar-Ge'nin ayrı bir sektör olması uzmanlaşmaya neden olmaktadır. Uzmanlaşma ise önce Ar-Ge sektöründe sonrasında ise bir bütün olarak ekonomide artan getirilere, dışsallığa-taşmalara ve üretim artışlarına neden olur (Azgün,2022:144).

Ar-Ge'ye dayalı ekonomik büyüme modellerinde bilginin ve ürünlerin farklılaştırılması üzerinde durulmaktadır. Bu model yenilikleri ve Ar-Ge harcamalarını özel bir faaliyet olarak gördüğü için tüketim mallarının çeşidinde bir artış olmaktadır (Parasız,2008:196). Bu bölümde teknolojik gelişmenin bilinçli olarak yapıldığını benimseyen iktisatçıların modellerine yer verilecektir. Bu doğrultuda Romer, Grossman ve Helpman ve Aghion ve Howitt gibi ekonomi düşünürlerinin görüşleri açıklanmıştır.

1.1.2.8.4.1. Romer'in ürün çeşitliliği yaklaşımı

Romer'in Schumpeter'den devraldığı teknolojik ilerlemenin ekonomik büyümenin kaynağı olduğu tezine göre Ar-Ge de ekonomik bir mal olarak incelenir. Ar-Ge'ye dayalı büyüme modelinde teknoloji rakip olmayan bir mal olarak kabul edilir ve kısmen dışlanabilir (Yeldan,2011:221-223). Teknolojinin rakip olmayan bir mal olması firma tarafından bir kez üretildiğinde diğer firmaların da hiçbir maliyete katlanmadan bu bilgiyi kullanabileceği anlamına gelir. Yani bu teknolojik yeniliği kullanma maliyeti sıfır olur ($MC=0$). Bu durumda teknolojiyi üreten ilk firma başlangıç maliyetlerine katlanmak istemeyebilir. Tam rekabet koşulları durumunda $MC=MR=P$ koşulu geçerli olduğundan fiyatın da sıfıra eşit olması ($P=0$) gerekir. Bu durumda baştaki firma bilgiyi üretmek için belli bir sabit maliyete katlanır ancak buna başka firmaların bedelsiz ulaşmaları sonucu bilgiyi üreten ilk firma başta katlandığı sabit maliyet kadar bir zarar eder (Ünsal,2016:246,247).

Modelin en önemli özelliği ürün farklılaştırmasının ve dış ticaretin piyasanın büyümesini sağlayarak araştırma geliştirmenin daha geniş alanda yapılmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırmasıdır. Bu modelde piyasa büyüklüğünü sağlayan beşerî sermaye stokudur (Özer ve Çiftçi:221). Modelde beşerî sermaye, fiziki sermaye, emek ve teknolojinin büyüme üzerindeki etkileri incelenmektedir ve bir ekonomide Ar-Ge sektörü, ara mal sektörü ve nihai mal sektörü bulunmaktadır. Ar-Ge sektörü beşerî sermaye ve var olan bilgi stoku ile yeni bilgi üretir. Ara mal sektörü ise Ar-Ge sektörünün ürettiği bilgilerin nihai mala dönüştürülmesinde kullanılan materyalleri girdilere dönüştürür. Son olarak nihai mal sektörü emek ve beşerî sermayeyi kullanarak nihai malı üretir (Romer,1990:79).

Romer tarafından geliştirilen modelde milli gelirin artması, sermaye (K), emek (L) ve bilgi stokunun (A) artmasına bağlıdır. Bilgi stoku sabitken emek veya sermaye arttığında ölçeğe göre sabit getiri bilgi stokunun da artması durumunda ise ölçeğe göre artan getiri oluşur. Yani artan getirinin oluşması için bilgi stokunun artması gerekir. Bilgi stokunun artması (ΔA) için ise araştırmacının verimliliğinin (δ) artması ve araştırmacı miktarının (L_A) artması gerekir. Araştırmacıların verimliliğinin artması geçmişte oluşan bilgi stokunun varlığına bağlıdır:

$$\delta = \delta A^\phi \text{ yani } \Delta A = \delta L_A^\lambda A^\phi \quad (1.9)$$

Araştırmacıların verimliliğini artıracak unsur ϕ ' nun alacağı duruma göre değişir. $\phi < 0$ olması durumu ilk fikirler kolayca keşfedilir ve fikir bulma süreci git gide zorlaşarak yaratıcı fikirlerin zor bulunduğunu ifade eder ve bu duruma balıkların tükenmesi etkisi denir. $\phi = 0$ Olması durumunda ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur ve fikirlerin geliş hızı fikir stokuna bağlı değildir. $\phi > 0$ durumunda ise daha önce ortaya çıkarılan yaratıcı fikirler şu anki fikir araştırmacılarının verimliliğini artırır ve buna devlerin omuzlarında yükselme etkisi denir (Jones,1995:765). Romer'e göre $\phi = 1$ ve $\lambda = 1$ olduğu varsayılır.

1.1.2.8.4.2. Grossman ve Helpman modeli:

Grossman-Helpman 'a göre uzun dönemli ekonomik büyümeyi sağlayan ekonomik birimlerin kar etme güdüsüyle teknolojik yenilikler gerçekleştirmesidir.

Ekonomik birimlerin bilinçli olarak kar etme güdüsüyle teknolojik yeniliklere başvurmaları modelde teknolojinin içsel olarak belirlendiği anlamına gelir. Dolayısıyla teknolojik yeniliklerin içselleştirilmesiyle sağlanan verimlilik artışları uzun dönemde büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Grossman ve Helpman modeline göre içsel büyüme, malların niteliğindeki iyileşmeler yoluyla veya Ar-Ge sektörünün yeni teknolojiler üretmesi sonucu sağlanan ürün çeşitliliği yoluyla gerçekleşir. Dış ticarete açık olan bu modelde Ar-Ge faaliyetlerine önem veren ülkeler üretimde uzmanlaşmaya giderek diğer ülkelere karşı avantajlı hale gelecek ve karlarını artıracaklardır. Teknolojik yönden kendini geliştiremeyen AGÜ'ler ise dışa açıklık sebebi ile GÜ'lerin teknolojilerini ülkelere transfer ederek bilgilerini artırıp fayda sağlayabileceklerdir. (Taban,2018:163). AR-GE maliyetlerinin düşük olması ve verimliliğinin yüksek olması da ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir (Grossman ve Helpman,1993:17). G. Grossman ve E. Helpman'a göre AR-GE sonucu ortaya çıkan teknolojik yenilikler ile ara malı niteliğinde ve ara malı çeşitliliğinde artışlar olur ve ekonomik büyüme sağlanır. Modelde AR-GE faaliyetlerinin gerçekleşmesi için beşerî sermayenin önemi üzerinde de durulmuştur.

Modele göre tasarrufların tamamı AR-GE harcamaları için kullanılır. Firmalar AR-GE sonucu yeni bir ürün üreterek o ürünün tek üreticisi olur ve monopol durumuna gelir böylece firma aşırı kar elde edebilir veya AR-GE sonucu firmalar üretim maliyetlerini düşürerek karlarını artırabilirler. Rekabet koşulları arttığında firmaların karları azalır ancak rekabetin artması yeniliklerin sürekli yapılmasına imkân sağlar. AR-GE faaliyetleri yüksek olan ülkeler daha fazla büyüme potansiyeline sahiptir. Azgelişmiş ülkeler ise ülkelerin dış ticarete açık olması sebebi ile teknolojik yeniliklere daha çabuk ulaşarak büyümelerini artıracaklardır (Gürak,2006:143-150). Bu modele göre AR-GE faaliyetleri hem AR-GE faaliyetinde bulunan ülkenin gelişmesini hem de AR-GE faaliyetinde bulunmayan AGÜ'lerin gelişmesini sağlamaktadır.

Grossman ve Helpman diğer büyüme teorilerinin ülkeleri bir ada gibi tek başına ele alarak dış dünyadan soyutlamalarını eleştirmiştir. Çünkü ülkeler ticaret yaparak kendinde olmayan özellikleri öğrenirler ve geliştirirler. Bu büyüme modeline göre İçsel Büyüme, uluslararası mal, sermaye ve fikir akımlarını da içerecek şekilde genişletilmelidir (Grossman ve Helpman,1993:22,23).

1.1.2.8.4.3. Aghion-Howitt'in ürün niteliği (eksik rekabet) modeli

1992 yılında P. Aghion ve P. Howitt, Schumpeter'in yaratıcı yıkım fikrinden hareketle rekabetçi araştırma sektörü tarafından dikey yeniliklerin üretildiği bir ekonomik büyüme modeli geliştirilmiştir. Modele göre yeni ürünlerin üretilmesiyle daha önce üretilen ürünler yok olur. Schumpeter'in de yaratıcı yıkım olarak nitelendirdiği bu durumda yeni ürün kazanımları yanında eski ürün kayıplarını da içerir. Yeni ürünlerin ortaya çıkması ve ekonomik büyümenin oluşması için Ar-Ge faaliyetlerinin artması gerekir (Aghion ve Howitt,1992:323,324). Modele göre Ar-Ge harcamaları yeniliklere, yenilikler ise ekonomik büyümeye yol açar. Bu durumda Ar-Ge harcamalarına yönelik kaynakların artırılması ve araştırmalara daha fazla önem verilmesiyle yenilikler oluşacak ve ekonomik büyüme sağlanacaktır. Modele göre yenilikler sermayeden tasarruf eden teknolojik gelişme şeklinde ortaya çıkar. Ar-Ge faaliyetleri patent hakları ile korunmaktadır. Patentler sayesinde üreticiler Ar-Ge faaliyetlerine katılarak kar elde ederler. Bu süreç ile yeni teknolojilere yönelik rekabet ekonominin sürekli gelişmesini sağlayacaktır (Azgün,2022:146). Kendi faydalarını düşünen firmalar ve araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılan yenilikler girişimcilere monopol hakkı sağlayarak karlarını maksimum yapma imkânı sağlar. Bir süre sonra ise yeni ürünlerin ortaya çıkmasıyla bu monopolcü firmalar yıkılarak yerini yenileri alır. Schumpeteryan modele dayanan modelin varsayımları şöyledir (Aghion, 2004:8,9):

- Ekonomik büyümeyi sağlayan teknolojik yeniliklerdir
- Yenilikler AR-GE yatırımlarının ve girişimcilik faaliyetlerinin bir sonucudur
- Yenilikler ekonomik çevreden etkilenir
- Bu model tasarruf oranı ve sermaye birikiminden ziyade teknolojik ilerlemenin büyüme yaratacağını varsayar

Aghion ve Howitt modeline göre teknolojik yenilikler içsel olarak kabul edilmiştir ve neoklasik iktisat geleneğine uygun olarak denge üzerine inşa edilmiştir. Diğer içsel büyüme modellerinden farklı olarak bu modelde dikey teknolojik yeniliklerin ürünlerin kalitesini iyileştireceği varsayılmıştır ve dikey teknolojik yenilikler büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Modele göre Ar-Ge faaliyetlerinin miktarının artması ekonomideki büyüme oranlarını etkilemektedir. Cari dönem AR-GE faaliyetleri ile gelecek dönem beklentileri arasında negatif bir ilişki vardır. Bunun iki

sebebi vardır: cari dönemde yapılan AR-GE yatırımlarının miktarı gelecek dönemdeki monopol rant bekleyişlerine bağlıdır. Ancak bu rantlar üretilen yenilikler sonrası ortadan kaybolur. Çünkü gelecek dönemde AR-GE yatırımlarına ilişkin bekleyişler yükseldikçe cari dönemde AR-GE faaliyetleri azalacaktır, yani rantlar zayıflayacaktır. İkincisi ise AR-GE sektöründe kullanılan beşeri sermaye ve ücretlerde oluşan değişimdir. Gelecek dönemde AR-GE yatırımlarının artacağı beklentisi gelecek dönemde AR-GE de çalışan nitelikli işgücü talebini artıracak ve cari dönemde işçi ücretleri artarken monopol rantları azalacaktır. Yani bu durumda girişimcilerin gelecek dönemde yapmayı planladıkları AR-GE yatırımları azalacaktır. Gelecek dönem ve cari dönem arasındaki bu fonksiyonel ilişkiler ekonominin durağan durum denge düzeyidir. Bu modelde milli gelirdeki gelişmeler rastlantısal olarak tanımlanırken, birbirini izleyen dönemdeki AR-GE faaliyetlerine ve monopolcü rant bekleyişlerine dayalı daralma ve genişleme süreçleri deterministik olarak tanımlanmaktadır (Taban,2018:164,165).

Modele göre nihai mal üretimini yani ekonomik büyümeyi sağlayan etkenler emek tarafından üretilen ara mal miktarı ve ara malın niteliğidir. Ara malın verimliliği icatlar yolu ile artar ve ekonomideki nihai mal miktarı da artarak ekonomik büyüme sağlanmış olur. İcatların artmasını sağlayan unsur ise AR-GE için çalışan emeğin miktarının artmasıdır. Araştırma verimliliği, emek ve icadı yapan kişinin karı ne kadar fazla olursa ve yeni icat ara malı verimliliğini ne kadar artırır ise ekonomik büyüme de buna bağlı olarak fazla olacaktır. Mucidin karını artırması için patent haklarını koruyan kanunlar ile icatların taklidinin önlenerek rekabetin azalması gerekmektedir.

1.1.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Bir ekonomide firmalar karlarını arttırmak için çıktı miktarını nasıl arttıracaklarını ve bu çıktıyı nasıl daha az maliyetli üretebileceğini araştırırken, ülke hükümeti ise toplumun yaşam standartlarını nasıl yükseltebileceğini ve kişi başı hasılayı arttırarak ülkenin ekonomik büyümesini nasıl sağlayacağını araştırmışlardır. Her ülke ekonomisinin büyümesini sağlayan faktörler ülkelerin yapısına göre farklılık göstermekle birlikte genel anlamda üretimi arttırarak ekonomik büyümeyi sağlayan temel faktörleri üretim fonksiyonunda yer alan emek, sermaye, doğal kaynak ve teknoloji girdilerinin miktarında ve verimliliğindeki artış olarak tanımlayabiliriz. Bu

temel kaynaklarla birlikte bunları etkileyen birçok değişkende dolaylı olarak ekonomik büyümeyi etkiler.

Ekonomik büyümeyi sağlayan arz yönlü değişkenlerle birlikte talep yönlü faktörler de vardır. Çünkü üretimin artmasını veya azalmasını sağlayacak olan talep faktörüdür. Üretim miktarını değiştiren faktörler ise nihai talep, ihracat, ithal ikamesi ve Leontief teknolojik değişmedir (Günçavdı ve Küçükçiftçi,2012:4).

1.1.3.1.Ekonomik Büyümenin Arz Yönlü Kaynakları

Todaro'ya göre ekonomik büyüme kaynakları sermaye birikimi, işgücü artışı ve teknolojik gelişmedir (Todaro,2012:115). Üretim faktörlerini oluşturan emek işgücü artışı ile, sermaye ve doğal kaynaklar sermaye birikimi ile açıklanmıştır. İşgücü artışı nüfus artışı ile mümkün olurken, sermaye birikimi ise doğal kaynaklara ve beşerî sermayeye yapılan yatırımları içerir. Ekonomik büyüme uzun dönemde ele alınması gereken bir kavram olduğu için arz yönlü kaynaklar ekonomik büyümenin belirlenmesinde daha önemlidir. Bir ekonomide arzın oluşması için girişimcinin teknolojik bilgisini de kullanarak emek, sermaye ve doğal kaynak faktörlerini bir araya getirmesi gerekir. Çıktıyı arttırarak ekonomik büyümenin sağlanması için de bu faktörlerin miktarında ve verimliliğinde artış olması gerekir.

Emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimciden oluşan üretim faktörlerindeki artışlar ve teknolojiideki gelişmeler ekonomik büyümenin arz yönlü kaynaklarıdır.

1.1.3.1.1. Beşerî Sermaye

Nitelikli emeği ifade eden beşerî sermaye bireyin tecrübe, bilgi ve eğitimi sonucu becerilerinin artarak üretimde artışın sağlanmasını ifade eder. (Koç,2013:242) Beşerî kaynakları, bireylerin üretimini arttıracak her türlü kaynak olarak ifade edebiliriz. Bunlar eğitim harcamaları başta olmak üzere, sağlık harcamaları ve bireyin niteliklerini geliştirmesi için gerekli olan tüm harcamaları kapsar (Parasız,2008:11). Eğitim ve sağlık ise beşerî sermayenin oluşmasını sağlayan önemli faktörlerdir. Bireyin sağlık sorunları verimliliğini düşürerek üretim miktarını düşürürken eğitim seviyesinin yüksek

olması verimliliği arttırır. Beşerî sermaye, üretimin artması ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması için temel şarttır.

Adam Smith üretimi gerçekleştiren unsurları emek, sermaye ve doğal kaynak olarak sınıflamıştır. Emeğin çalışmak yerine eğitimini tamamlamasını tercih etmesi durumunda gelir kaybına uğrayacağını, bu gelir kaybının ise telafi edilebilmesi için nitelikli emeğin vasıfsız emekten daha iyi ücret karşılığı çalışması gerektiğini dile getirmiştir. J.B. Say ise emek, sermaye ve doğal kaynak faktörünün yanına bunları bir araya getirecek olan girişimci faktörünü de dahil etmiştir. 2. Dünya Savaşı öncesi ekonomik büyümenin kaynakları araştırılırken daha çok ölçülebilir faktörler üzerinde durulmuş ve beşerî sermaye göz ardı edilmiştir. Ancak 2.Dünya savaşı sonrası teknolojik yeniliklerle birlikte beşerî sermaye kavramı da önem kazanmıştır. T.W.Schultz yaptığı çalışmada beşeri sermayeye yapılan yatırımların bireyin verimliliğini arttırarak ekonomik büyümeyi sağlayacağını göstermiştir. E. Denison 1929-57 yılı ABD ekonomisi için eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisini ortaya koyduğu çalışmasında eğitim düzeyinin işgücü verimliliğin arttırarak ekonomik büyümeyi sağladığı sonucuna varmıştır. F.W.Harison ve C.A.Myers yaptıkları çalışmada okullaşma oranının yüksek olduğu ülkelerin GSYH 'sının okullaşmanın düşük olduğu ülkelerin GSYH'nden 13 kat daha yüksek olduğunu bulmuştur (Türker,2006:4-6). İçsel büyüme modellerinin ortaya çıkmaya başlaması ile beşerî sermaye ve teknolojiye çok daha büyük önem verilmiş ve üretim faktörlerinde büyümeyi asıl sağlayan faktörün beşerî sermaye olması gerektiği nitelendirilmiştir. Lucas kişinin beşerî sermayesinde meydana gelen artışın sadece emeğin verimliliğini değil tüm faktörlerin verimliliğini arttıracığını savunurken Barro ise ülkeler arasında ekonomik farklılıklar olmasının temel nedenini beşerî sermaye farklılıklarına bağlamıştır (Karşıyakalı,2008:15).

1.1.3.1.2.Sermaye Birikimi

Sermaye; insan yardımı ile imal edilmiş ve üretim için gerekli olan tüm makine, ulaşım aracı, bina vs. gibi araçları içerir. Yapılan birçok çalışmada ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buna göre ekonomik büyümesini arttırmak isteyen ülkeler sermaye birikimine önem vermeli ve var olan sermayesini de etkin şekilde kullanmalıdır. Ulaşım ve iletişim ile ilgili alt yapı

yatırımları ve makine-teçhizat için yapılan yatırımlar sayesinde istihdam olanakları artar ve buna bağlı olarak ülkenin üretim kapasitesi de artar. GOÜ’de hızlı artan nüfusa iş imkânı sağlamak için fiziksel sermayenin artırılması gerekir. Fiziksel sermayenin artması için yatırımlara ihtiyaç vardır. Yatırımlar da ancak tasarrufların artırılması yolu ile artar (Ertek,2008:388,389). Sermaye birikimi, bireyin gelirinin bir bölümünü tasarruf ederek gelecekteki üretimini artırması amacıyla tasarruflarını yatırımlara dönüştürmesiyle gerçekleşir. Bir ürünün üretilmesi için öncelikle sermaye ve işgücünün bir araya getirilmesi gerekir. Ülkede işgücüne karşılık yetersiz fiziksel sermaye varsa o ülkedeki işgücü yeteri kadar verimli çalışamaz ve potansiyelinin altında üretim gerçekleştirir. Dünyadaki bazı ekonomilerin yeterince büyümemesindeki en büyük neden sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. GOÜ’lerde düşük gelir oranları tasarrufların yetersiz olmasına, tasarrufların az olması da yatırımların yetersiz olmasına neden olmakta ve ülkenin mevcut sermaye birikimine olan katkı azalmaktadır. Sermaye birikimi yeni yatırımların gerçekleşmesiyle sağlanabilir. Bu ise tüketimin azaltılarak kaynakların daha çok yeni yatırımlara ayrılmasını gerektirmektedir. Ancak GOÜ’de özel tüketim harcamalarının GSYH’ye oranı yaklaşık %75 iken GÜ’de bu oran yaklaşık %55’tir (Taban, 2018:34,35). Çünkü GOÜ’de kişi başına düşen gelirin düşük olmasından dolayı tüketiciler gelirlerinin büyük bir bölümünü temel ihtiyaçların karşılanmasında kullanmaktadır. Bu sebepten dolayı GOÜ’de yatırım harcamaları düşük olmakta ve sermaye birikimi yavaş artmaktadır.

GOÜ’lerin GÜ’lerin ekonomik büyümesini yakalaması sermaye birikimiyle mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düşük olduğu için bu gelirin çoğu tüketim harcamalarında kullanılmakta tasarruflara ayrılan gelir çok az kalmaktadır. Tasarrufların azlığı yatırımlarında az olmasına neden olmakta ve sermaye birikimi yetersiz kalan ülkeler düşük gelirler kazanarak bu süreç devam etmektedir (Taban,2018:35). Bir ülkenin sermaye birimi yapabilmesi için yeterli gelirinin olması ve bu gelirin bir kısmı tasarruflar yolu ile yatırıma dönüşmesi gerekir. Gelirin bir kısmının yatırım için kullanılacak olması ülkede tüketimleri azaltmak pahasına gerçekleşmektedir. Gelirlerin bir kısmını tasarruf ve yatırıma ayıran ülkelerde sermaye birikimi de yeterli düzeyde olur ve sermaye birikimi ile üretim kapasitesi genişleyerek ekonomik büyüme sağlanmış olur (Türlüoğlu,2019:9). Bir ülkedeki sermaye birikimini net yatırımlar ve ikame yatırımlar arasındaki fark belirler. Net yatırımlar, gelecekteki geliri arttırmak için

şu andaki gelirin bir kısmını tasarruf ederek yatırıma dönüştürülmesiyle oluşur ve üretim ölçeğinin büyümesini sağlar. İkame yatırımlar ise üretimde kullanılan ürünlerin aşınmasını önlemek için yapılan yatırımlardır (Türker,2006:8). Net yatırımların ikame yatırımlardan fazla olması sermaye birimini sağlayarak ekonomik büyüme gerçekleşir.

Sermayedeki değişimin milli geliri ne kadar etkilediği sermayenin marjinal ürünü (MPK) kavramıyla açıklanır. Eğer sermaye miktarı ΔK kadar artarsa milli gelir $MPK \times \Delta K$ kadar artacaktır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir,2013:498).

1.1.3.1.3.Teknoloji düzeyi

Çıktının üretilmesi için gerekli olan tüm bilgi, organizasyon ve tekniklerin toplamı teknoloji düzeyini verir. Teknolojik gelişme bilginin artmasını sağlayarak daha fazla çıktının elde edilmesini veya belli bir kaynaktan daha kaliteli çıktının üretilmesini sağlar. Teknolojik gelişmenin olması için teknik bilgi, keşif, buluş, yenilik, deneyim öğrenme ve AR-GE faaliyetlerinin olması gerekir. Teknolojik gelişme bu faaliyetlerin üretimde kullanılmasını ifade eder. Bir ekonomideki teknoloji düzeyi gelişmişse o ülkede zengin ve gelişmiş sayılır. Teknolojik gelişmenin ekonomik büyümeyi sağlamada belirleyici olduğunun anlaşılması ve yakından incelenmesi sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir. Sanayi devrimi ile Japonya, Tayvan, G. Kore gibi ülkeler teknolojik yenilikleri sayesinde ekonomileri geliştirerek diğer ekonomilerle aralarında büyük farklar oluşturmuştur (Taban,2013:47). Sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler uzun dönemde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur.

Teknolojik gelişmeye bağlı olarak girdi miktarının değişmediği bir ekonomide bile gelir düzeyi artabilir (Yıldırım, Karaman, Taşdemir,2013:500). Teknolojik gelişme sayesinde üretim faktörlerinin verimliliği artarak daha çok çıktı sağlanır veya daha az üretim faktörü ile aynı çıktı sağlanabilir. Teknolojik gelişmelerin devamlı olması ekonomik büyümenin de devamlılığını sağlar. Çünkü teknolojik gelişmelerle yeni üretim tekniği kullanılarak çıktı miktarı artar ve ekonomik büyüme sağlanır veya yeni bir ürün piyasaya sürülerek talep sürekli canlı tutularak ekonomik büyüme sağlanır (Akiş,2010:59,60). Örneğin bir işçinin kürek kullanmasındansa kepçe kullanması daha fazla verimli olur ve verimlilik artışı üretimin artmasını sağlayarak ekonomik büyüme gerçekleşmiş olur (Krugman ve Wells,2013:231). Ancak teknolojik yenilikler kısa

dönemde ekonomik büyümeyi sağlamayabilir. Teknolojik yeniliklerle emek faktörünün üretimdeki payı azalarak işsizlik sorunu ile karşılaşılabilir. Ekonomik büyüme uzun dönem ele alınması gereken bir kavram olduğu için uzun dönemde teknolojik gelişmeler de üretim alanının genişlemesini ve verimliliğin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi artan oranda artırır.

1.1.3.1.4.Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar insan eliyle yapılamayan, doğada kendiliğinden var olan varlıklardır. Bunlara örnek olarak güneş, su, madenler, fosiller, toprak vs. verilebilir. Ülkenin yer altı kaynaklarının bulunarak üretimde kullanılması, tarım alanlarının iyileştirilerek üretime kazandırılması, barajlar aracılığıyla enerji üretilmesi ve doğal kaynakların geliştirilmesi üretimin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağlar (Ertek,2008:389). Bir ülkenin doğal kaynaklarının sabit olması ve geliştirilememesinden dolayı sınırlı doğal kaynaklara sahip olan ülkelerin ekonomik yönden gelişemeyeceği varsayılmaktadır. Ancak doğal kaynakların doğru ve etkin kullanılması yolu ile ekonomik büyüme gerçekleşebilir.

Bir ülke doğal kaynaklar yönünden zenginse ekonomisi büyümeye elverişlidir. Ülkenin doğal kaynaklar yönünden zengin olması ekonomisini geliştirmesi açısından avantajdır ancak doğal kaynağı fazla olan her ülke zengin değildir. Çünkü doğal kaynaklar tek başına ekonomik büyümeyi sağlayamaz. Doğal kaynakları uygun teknoloji ile işleyerek üretime dahil eden ve ekonomik büyümeyi sağlayacak olan emek faktörüdür. Dünya ekonomilerine baktığımızda birçok Afrika ülkesi petrol yönünden zengin olmasına karşın bunu işleyecek beşerî sermayeye sahip değildir ve yoksullukla mücadele etmektedir. Doğal kaynaklar yönünden kıt olan Japonya ise dünyanın en gelişmiş ülkelerindendir. Bu durum ekonomik büyüme için temel şartın doğal kaynaklar olmadığını da göstermektedir.

1.1.3.2.Ekonomik Büyümenin Talep Yönlü Kaynakları

Ekonomik büyümeyi açıklarken üretim faktörlerinin miktarındaki veya verimliliğindeki bir artış ekonomik büyümenin arz yanlı açıklanmasını sağlamaktadır.

Ancak ekonomik büyümeyi açıklarken kullanılan talep yanlı yaklaşımlarda vardır. Talep unsurları olarak nitelenen ihracat, ithalat, tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve kamu harcamaları da verimlilik artışı sağlayarak ekonomik büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Tüketim, yatırım ve kamu harcamaları ise iç talebi oluşturmaktadır.

Ekonominin talep kaynaklı büyümesi ihracat ve ithalatın artmasından, iç talep artışından ve bu unsurların neden olduğu verimlilik artışından kaynaklanmaktadır. Talep artışının ekonomik büyümeyi sağlaması için ölçek ekonomilerinin geçerli olması gerekir. Ekonomide talebin artması ölçeğe göre artan getiriye sağlayarak verimlilik artışına ve ekonomik büyümeye sebep olur (Mert,2020:35).

Thirlwall (1979), ülkelerin birbirinden farklı büyüme oranlarına sahip olma nedenlerini araştırarak Keynesyen düşünce yaklaşımıyla büyümeyi talep yönlü açıklamıştır. Post Keynesyen İktisat' ın temsilcilerinden olan Thirlwall dışa açık bir ekonomide büyümenin kaynaklarını ödemeler bilançosu kısıtı büyüme hipotezi ile açıklamaya çalışmıştır ve ihracattaki bir artışın ekonomik büyümenin temel kaynağı olduğunu savunmuştur (Thirlwall,1979:45). Ancak ihracat oranları aynı olan ülkeler aynı büyüme oranına sahip olmayabilir. Bunun nedeni ihracatı artan bir ülkede ülkeye döviz girişinin olması ve iç talep artışının olmasıdır. Bu durum ithalat talebini artırarak ekonomik büyüme kısıtlanır ve ödemeler bilançosunun bozulmasına neden olur. Bu dengesizlik ihracat oranlarının artmasıyla giderilebilir.

Ekonomik büyümeyi destekleyen talep unsurları; nihai talep, ihracat ve ithalattır. (Günçavdı ve Küçükçiftçi,2012:7,8).

- Nihai Talep: Nihai talebi tüketim, yatırım harcamaları ve kamu harcamaları oluşturur. İç talebin çıktı üzerindeki etkisini genellikle kamu harcamaları belirler. Hükümetin uyguladığı talebi kısıtlayıcı politikalar ve kamu harcamalarının kısıtlanması talebi düşürerek üretimin azalmasına neden olur.
- Net İhracat: dış talepteki artış yerli ürün arzının artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi destekler. Aynı zamanda ülkenin uzmanlaştığı ürünlerle dış dünyaya karşı rekabet üstünlüğü sağlar, artan ölçek ekonomileriyle ve kaynakların etkin dağılımının sağlanması yoluyla ekonomik büyümeye katkı sağlar. (Çeştepe Yıldız ve Avcı,2019:41)

- İthalat: ithal malına talep arttığında yerli ürünlerin üretiminde azalma olur. İthal ürünlerin fiyatlarında yerli ürünler aleyhine bir değişim olduğunda veya yerli üreticiyi dış rekabetten koruyan politikalar olmadığında yurtiçinde ithalatla rekabet eden firmalar gelişirken rekabet edemeyen firmalar ise daralacaktır. Hükümetin bazı dönemler uyguladığı ithalatı kısıtlayıcı politikalar ile yerli üretici desteklenebilir. Ancak böyle politikalar sektörleri iç talep ile beslenen kırılgan bir yapıya iter ve iç fiyatların yükselmesine neden olur.

1.2.İSTİHDAM VE İŞSİZLİK İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İstihdam, bir ekonomide üretimin gerçekleşmesi için gerekli olan işgücünü ifade eder (Murat ve Eser,2013:94). Belirli bir süre için üretim faktörlerinin var olan teknolojiye oranla ne ölçüde kullanıldığını ifade eder. Ülkedeki emek miktarının tamamının istihdam edilmesi ve işsizlik sorununun ortaya çıkmaması için ekonomilerde tam istihdamın geçerli olması gerekir (Yaşar,2008:20). TÜİK’e göre istihdam ‘Referans haftasında en az bir saat iktisadi faaliyette bulunan ve bu faaliyetinden gelir elde eden (ücretsiz aile işçileri dâhil) veya geçici olarak başında bulunmadıkları bir işi olan kişilerden işi ile bağlantısı devam edenlerden oluşmaktadır. Bir işi olan ancak referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayanlar işten uzak kalma nedenine göre işi ile bağlantısı devam ediyor ise istihdamda sayılmaktadır. İşbaşında olanlar: Yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir. İşbaşında olmayanlar: Bir işi olan ancak referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi; işten uzak kalma nedenine göre işi ile bağlantısı devam ediyor ise istihdamda sayılmaktadır’ (TÜİK,2021:8). İstihdam kavramı tam istihdam, eksik istihdam ve aşırı istihdam olarak sınıflandırılabilir.

-Tam İstihdam: Bir ülkedeki mevcut üretim faktörlerinin tamamının üretim aşamasında kullanılması ve atıl kapasitenin olmama durumudur. Tam istihdam durumunda istihdam hacmi işgücüne eşit olur. Ancak bu durumun mevcut ekonomilerde

mümkün olmaması tam istihdam kavramının dar anlamda tanımlanması gereğini doğurmuştur. Dar anlamda tam istihdam kavramı, bir ekonomide cari ücretleri kabul etmiş emeğin tümünün üretim sürecine dahil edilmesini kapsar. Tam istihdamda üretim yapan bir ekonomide işsizlik oranlarının gelişmiş ülkelerde %3 gelişmekte olan ülkelere %6 olması gayet normaldir ve bu orana doğal işsizlik oranı denmektedir (Bocutoğlu,2019:75). Bu durumda tam istihdam, bir ekonomide doğal işsizlik hariç GÜ’de işgücünün %97’sinin, GOÜ’de ise işgücünün %94’ünün iş bulabildiği durumdur.

-Eksik istihdam: Üretim aşamasında üretim faktörlerinin tamamının kullanılmaması veya ürün talebinin yetersizliğinden kaynaklı emek talebinin azalması ve işsiz kalma durumudur (Türkbal,1993:384). Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre eksik istihdam; ‘eğer istihdamdaki bir kişi toplam olarak 40 saatten daha az çalışmış olup istediği halde çalıştığından daha fazla çalışamıyorsa veya gelişmiş üretim şartlarında çalıştığı veya iş değiştirdiği zaman geliri ve üretkenliği yükseliyorsa eksik istihdam söz konusu olur’ şeklinde veya ‘bir kişinin sahip olduğu eğitim ve beceri düzeyine uygun bir işte çalışamaması’ şeklinde tanımlanmıştır (Işığışık, 2017:39). Kısaca 40 saat çalışmaya uygun olup da belirli bir dönemde çeşitli sebeplerle haftalık 40 saatten az çalışan kişilerin oluşturduğu istihdam türüdür. Ekonomi eksik istihdam düzeyindeyken üretim faktörlerinin tamamı kullanılmadığından ve faktörler etkin şekilde çalışmadığından üretim potansiyelin altında gerçekleşir.

-Aşırı İstihdam: Ekonomideki üretim faktörlerinin tamamı kullanılmasına karşın ürün arzı, ürün talebini karşılayamıyorsa aşırı istihdam durumu söz konusudur. Emek talebi olmasına rağmen arz yetersiz kaldığı durumlarda çıktı miktarı yetersiz kalır ve ürünlerin fiyatları yükselir. Aşırı istihdam söz konusu olduğunda bir ekonomi enflasyon sorunu ile karşılaşır.

Bireyler çalışmak istedikleri ve çalışma şartlarına sahip oldukları halde ekonomik dalgalanmalar, mevsimsel hareketler veya teknolojik gelişmeler gibi bireyin kendi kontrolü dışında olan faktörler sebebiyle işsiz kalabilirler. İşsizlik kavramı sanayileşmiş veya sanayileşmekte olan ülkelere ortaya çıkan makine üretimi, uzmanlaşma, üretimde karşılıklı bağımlılık gibi gelişmelerle meydana gelen bir olgudur. İşsizlik iki sebeple ortaya çıkmaktadır: emek talebinin emek arzından az olmasından

veya çeşitli vasıflardaki emek arzı ile emek talebinin karşılanamamasından işsizlik hali doğmaktadır. İşsizlik emek arzındaki değişimlerden çok emek talebindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Emek arzının değişmesi çalışma çağındaki nüfus oranının değişmesine bağlıyken emek talebindeki değişimler ekonomi içi veya dışında meydana gelen sayısız etkene bağlıdır, yani emek talebi emek arzına göre büyük kararsızlık göstermektedir (Yücel,1980:57,58). Emek talebindeki bu dalgalanmalar bireylerin bazı dönemler işsiz kalmasına neden olmaktadır.

İşsizliğin iktisatçılar tarafından yapılan teknik tanımı ‘çalışma arzu ve gücünde olup cari ve geçerli ücret üzerinden belirli sürelerde iş arayan kimsenin iş bulamama halidir’ şeklindedir. Bu özelliklere sahip kişilere ‘işsiz’, bu olguya ‘işsizlik’ adı verilmektedir (Lordoğlu ve Özkaplan,2003:393). Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (ILO’ya) göre ise işsizlik üç kriter aracılığı ile ifade edilmiştir (Tokol ve Alper,2019:124):

- İş Olmama: referans dönem içinde istihdam edilmemiş olanlar,
- İş Arama: son dönemlerde iş aramak için iş arama kanallarını kullanarak belirgin adımlar atmış olanlar,
- İşe Başlamaya Hazır: referans dönemi içinde istihdam edilmeye hazır olanlar,

Bu kriterlere uyan, 15 yaş üzerindeki nüfusun tümü ILO’ya göre işsiz olarak kabul edilmektedir (Işığıkçok,2017:57). TÜİK de işsizliği ILO’ya uygun olarak şöyle ifade etmiştir; ‘Referans dönemi içinde istihdamda olmayan kurumsal olmayan çalışma çağındaki kişilerin son üç ay içinde iş aramak için iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde iş başı yapabilecek durumda olmaları durumunda işsiz olarak tanımlanır’ (<http://tuikrapor.tuik.gov.tr/>).

Nüfus oranının fazla olması, sermaye birikiminin yetersiz olması, yatırım oranlarının yetersizliği, yabancı sermayenin az olması, mesleki yönelimlerin işgücü piyasasıyla uyuşmaması, emeğin teknolojik ilerlemelere ayak uyduramaması gibi nedenlerle işsizlik önemli bir sorun haline gelmektedir (Kanca,2012:2). Çalışma isteği ile iş arayanlardan, imkanları beğenmeyerek çalışmayacağını bildirenler, mevcut işindeki koşullarını beğenmeyerek daha iyi koşullarda çalışmak istediğini bildirenler ve emekli olup çalışma isteğinde bulunanlar çıkarıldığında geri kalan kısım işsiz olarak nitelendirilir (Altınöz,2019:12). İşsizlik durumu ekonomi eksik istihdamda olduğunda

söz konusu olur. Tam istihdam durumunda da belli oranda işsizlik vardır ancak bu işsizlik geçici süreliğinedir ve doğal işsizlik düzeyindedir (Türkbül,1993:386). Doğal işsizlik haddi minimum işsizlik oranını ifade eder. İşsizlik oranının doğal işsizlik oranından düşük olduğu durumda ücretler ve buna bağlı olarak ürün fiyatları artar. Bu durumda enflasyon ortaya çıkar. İşsizlik oranının doğal işsizlik oranına eşit olduğu tam istihdam durumunda ise ücretler ve ürün fiyatları değişmediğinden doğal işsizlik oranına enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı da denir (Ünsal,2009:92). İşsizlik oranının doğal işsizlik oranından yüksek olduğu durumda emek arzı emek talebinden fazladır ve bu durum işçi ücretlerinin düşmesine neden olmaktadır.

İşsizlik olgusunun çok farklı nedenlerle ortaya çıkması işsizlik konusunda bir sınıflandırma yapma gereğini doğurmuştur. İşsizlik, bireyin isteğine bağlı olarak ‘İradi veya gayri iradi’ derece yönünden ‘tam veya kısmi’ süre yönünden ‘kısa veya uzun süreli’ yaygın olarak ise ‘açık veya gizli işsizlik’ olarak sınıflandırılmaktadır.

-İradi ve Gayri İradi İşsizlik: İradi işsizlik, işçinin cari fiyatlarla çalışmayı kabul etmeyerek daha iyi koşullarda çalışmak isteği ile işsiz kalan bireylerden oluşur. Bu işsizlik genellikle geçici süreliğinedir. Gayri iradi işsizlik ise bireyin cari fiyatlarla çalışmayı kabul ettiği halde iş bulamaması durumudur. Bu işsizlik türünün sebebi ekonomideki talep yetersizliğidir (Başterzi,1996:29). Klasik iktisatçılara göre ekonomiler tam istihdamda dengede olduğundan gayri iradi işsizlikle karşılaşmazlar ancak Keynes’ e göre talebin yetersiz olduğu durumlarda ve emek piyasası tam esnek olmadığından dolayı gayri iradi işsizlik ortaya çıkar.

-Friksiyonel (Arizi) İşsizlik: Toplam talebin yapısındaki değişme ve işgücü piyasasındaki ilk defa iş arayanların yetersiz bilgiye sahip olmaları sonucu oluşur. Çalışanların farklı olanaklar arama, daha iyi ücret alma isteği, işletmenin koşullarında çalışmak istememesi veya istihdam güvencesi gibi nedenlerle iş değiştirme sürecinde işsiz kalmasıyla oluşan işsizlik türüdür. Ekonomi tam istihdamdayken bile bu işsizlik türü oluşabilir (Lordoğlu,1987:85,86). Friksiyonel işsizlik kısa dönemli bir olgu olmasına rağmen sık sık tekrar edebilir.

-Mevsimlik İşsizlik: Daha çok tarım, inşaat ve turizm sektöründe ortaya çıkan mevsimlik işsizlik hava koşullarının uygun olmadığı dönemlerde bazı mal ve hizmet üretiminin azalması veya bazı mal ve hizmetlere olan talebin düşmesi durumunda ortaya

çıkan işsizlik türüdür. Kış dönemlerinde mevsimlik işsizlik artış göstermektedir. Mevsimsel işsizlik mevsimsel etkilerden dolayı talebi düşen bir malın üretiminin azalması sonucu da ortaya çıkabilir. Bu duruma dondurma üretiminin kışın azalması örnek verilebilir. (Yıldız,2014:13). Mevsimsel işsizliğin arz ve talep yönlü olmak üzere iki nedeni bulunmaktadır (Tokol ve Alper,2019:129): arz yönlü mevsimsel işsizlik mevsim ve hava koşullarının değişmesinden dolayı üretimde meydana gelen aksamalar sonucu ortaya çıkar. Talep yönlü mevsimsel işsizlik ise mevsim değişikliğinden dolayı talepte meydana gelen azalmalardan kaynaklanmaktadır.

-Konjonktürel İşsizlik: Durgunluk dönemlerinde bazı ekonomilerde küçülmeler olur ve firmalar üretimlerini kısırlar. Talep yetersizliğinden dolayı maliyetlerin azaltıldığı bu dönemlerde konjonktürel işsizlik oluşur. Konjonktürel işsizlik ekonomik yapıda meydana gelen dalgalanmalar sonucu ortaya çıkan işsizlik türüdür. Üretilen mallara olan talebin azalması ve yetersiz kalması söz konusu olan malın arzını düşürmekte; üretimin azalması malı üretecek emeğin de azalmasına neden olduğundan ekonomide meydana gelen dalgalanmalar konjonktürel işsizliğe neden olmaktadır. Ekonomilerin daralma dönemlerinde artan bu işsizlik türü ekonominin genişleme dönemlerinde toplam talebe bağlı olarak azalmaktadır. Piyasada yeteri kadar iş olmaması nedeniyle ortaya çıkan Konjonktürel işsizlik çimento, demir-çelik gibi dayanıklı mal üreten sanayi kollarında daha fazla görülmektedir. Bu işsizlik türünün süresi geçici işsizlikten daha uzun, yapısal işsizlikten daha kısadır (Tokol ve Alper,2019:131,132). Konjonktürel işsizlik türü kapitalist sistemin bir sonucudur. Mal ihracatı, piyasaların şeffaf olmayışı, kitle üretimi, karmaşık üretim süreci konjonktürel işsizliğin oluşmasına neden olur (Zaim,1975:154).

-Teknolojik İşsizlik: Üretimde emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin kullanılması, yeni maddelerin geliştirilmesi, gelişmiş idari yöntemlerin uygulanması ve üretimin yeniden organizasyonu gibi sebeplerle oluşan işsizliktir. Bu işsizlik türünün ortaya çıkmasındaki en önemli sebep üretimde sermaye yoğun veya emek tasarrufu sağlan üretim tekniklerinin kullanılmasıdır. Üretilen ürünün talep esnekliği ne kadar fazlaysa, ücret esnekliği ne kadar yüksekse ve yeni üretilen ürünün fiyatı ne kadar düşükse teknolojik değişimin sebep olduğu işsizlik de o ölçüde az olacaktır. Ayrıca teknolojik işsizliğin etkileri emeğin yaş ortalamasına, işte uzmanlaşma durumuna veya yeni teknolojinin yeni bir mal üretimi için mi mevcut bir malın üretimi için mi

kullanıldığına göre değişmektedir. Emeğin uzmanlaşma derecesi arttıkça yeni tür bir işte çalışma imkânı azalır. Aynı şekilde emeğin yaş oranı arttıkça yeni teknolojileri öğrenme imkânı kısıtlanır ve yeniden iş bulması zorlaşır. Eğer mevcut ürün yeni teknoloji ile üretilirse bu ürüne olan talep artabilir (Yücel,1980:63,64). Ancak yeni teknoloji ile yeni bir ürün üretilirse eski malın talebinde ciddi oranda düşüş olacaktır ve teknolojik işsizlik de o oranda artacaktır.

-Yapısal İşsizlik: Bir ekonomide en çok endişe uyandıran işsizlik türüdür. İşgücü arz edenlerin nitelikleri ile işgücü talep eden firmaların aradığı nitelikler arasındaki uyumsuzluktan ortaya çıkar (Borjas,2015:591,592). Yapısal işsizlik, ekonomideki işgücü talebi yapısının değişmesi veya üretimde kullanılan teknolojinin değişmesiyle bireyin niteliğinin ve coğrafik bileşiminin yeni sürece uyum sağlayamaması sonucu işini kaybetmesiyle ortaya çıkan işsizlik türüdür. Yapısal işsizlikle karşılaşan bireyler iş bulabilmek için yaşadığı coğrafyayı değiştirmek zorunda kalırlar veya yeni üretim sistemini öğrenmek için kendilerini geliştirmek zorunda olduklarından iş bulmaları uzun sürebilir (Ünsal,2009:92). Yapısal işsizliğin nedenleri; mesleki ve coğrafi dengesizlikler, teknolojik gelişmeler, okul eğitiminin yetersiz oluşu ya da kamu politikaları olabilir.

-Gizli İşsizlik: Bir ekonomide emek miktarının azaltılmasına karşın çıktı miktarında bir değişiklik olmuyorsa gizli işsizlik söz konusudur (Eğilmez,2016). Bu işsizlik türünde kişi teknik olarak işsiz değildir. Ancak emeğin marjinal verimliliği sıfır veya sıfıra çok yakındır. Gizli işsizlik, özellikle az gelişmiş ülkelerin tarım kesiminde ve kamu sektöründe sık görülmektedir. İşsizlik sigortası uygulamasının bulunmadığı bu ülkelerde gizli işsizlik, çoğu zaman işsizliği tazmin edici bir işlev üstlenmektedir. Gizli işsizlik kavramına genel işsizlik olgusundan daha farklı bakmak gerekmektedir. Çünkü talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizlik yerine yapısal faktörlerin ağırlık kazandığı saklı bir işsizlik durumu mevcuttur. Aşırı istihdamın söz konusu olduğu bu durumda, çalışanlar kendilerini işsiz olanlar kadar endişeli hissetmeyeceklerdir (Lordoğlu ve Törüner,1995:185).

Bir ekonomide işsizliğin maliyetleri ekonomik, sosyal ve psikolojik yönden değerlendirilebilir. İşsizliğin dolaylı ve psikolojik maliyetleri maddi olarak ölçülemese de işsizlik bireye ve ailesine zarar verir. İşsiz kalan bireyler gelir kaybından dolayı

birçok zorlukla karşılaşmakta ve depresyona sürüklenmektedir. İşsizliğin sosyal maliyetleri, suç oranlarının artmasıdır. İşsiz kalan bireyler finansal zorluklardan dolayı öfke kontrolünü kaybederek suç işleme eğilimleri daha yüksektir. İşsizliğin ekonomik maliyeti üretim kaybıdır. Çünkü üretim faktörlerinden emeğin tam kapasite ile çalıştırılmaması çıktının potansiyelin altında üretilmesine yol açar. İşsizlik sonucu en çok zorluğu işsiz kalan bireylerin çekmesine karşın devletinde vergi gelirleri düşer ve işsizlik ödenekleri vermesiyle masrafları artar (Frank ve Bernanke,2017:378). İşsizlik üretim kayıplarına neden olur. Bu durum ekonomik büyümeyi engellerken ekonomik gerilemeye de yol açabilmektedir. Diğer üretim faktörlerinin aksine emek faktörü stok edilemediğinden dolayı kolayca bozulabilir bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple, emek faktörünün üretimde kullanılmaması doğrudan bir kaybı ifade etmektedir. İşsizlik süreci uzadıkça işsizliğin etkileri de çoğalır ve yaygınlaşır. İşsizliğin süresi ve işsizlerin sayısına göre bu olumsuz etkiler de artmaktadır.

1.2.1.İşsizliği Açıklamak İçin Geliştirilen Teoriler

İşsizlik kavramı da diğer kavramlar gibi dönemin şartlarına göre açıklanmış ve işsizliğe sebep olan etkenler farklılık göstermiştir. Bazı dönemler işsizlik üzerinde durulmaması gereken bir konu olmuş ve işsizliğin kendiliğinden giderileceği savunulmuş, bazı dönemler ise ekonomiye verdiği zararlardan dolayı üzerinde durulan ve işsizliğin kendiliğinden kaybolmayacağını uygun politikalarla giderilmesi gerektiğini savunan görüşler ortaya atılmıştır. İşsizlik olgusunu açıklamaya yönelik geliştirilen teoriler tarihsel süreçte değişen koşullara göre işsizlik kavramını açıklamada yetersiz kalmış ve yeni teoriler geliştirilmiştir. Örneğin; işsizliği bir sorun olarak göremeyen Neoklasik teori 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik bunalımı ile sarsıntıya uğramış, dönemin koşullarını tanımlamada yetersiz kalmıştır ve yerini Keynesyen teori almıştır. Aynı şekilde 1970’li yıllarda da Keynesyen İktisat işsizliği açıklamada yetersiz kalmış ve yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

İşsizliğin nedenleri üzerine üç temel yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar; Klasik yaklaşım, Keynesyen yaklaşım ve Keynesyen yaklaşımın yeniden yorumlanmasıyla oluşan Yeni yaklaşımlardır.

1.2.1.1.Klasik Yaklaşım

Klasik iktisatçıların genel dengeye dayanan işsizlik görüşleri ‘Say Yasası: her arz kendi talebini yaratır’ ilkesinden hareket etmektedir. Piyasa her zaman dengede olduğu için talep yetersizliği, üretim fazlası gibi problemler olmamaktadır. Klasik iktisatçılar sendikaların, kartellerin veya devletin piyasaya herhangi bir müdahalesinin ücret ve fiyatların esnekliğini bozarak işsizliğe yol açacağını ileri sürmüş ve piyasaya herhangi bir müdahalenin olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Klasik yaklaşıma göre işsizlik, sadece mal veya emek piyasasındaki fiyat ve ücret dengelerinden uzaklaşma sonucu üretimdeki kısa dönemli değişmelere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. (Lordoğlu ve Törüner,1995:172). Yani bir ekonomide geçici veya friksiyonel işsizliğin olabileceğini kabul etmişlerdir. Bunun dışında bir işsizlik ortaya çıkarsa bu ancak kişinin isteğine bağlı oluşan iradi işsizliktir. Emek piyasasındaki dengesizliklerin sebebi ücretlerin aşırı yükselmesiyle ilişkilendirilmekte; işsizlerin daha düşük ücret ile çalışmayı kabul ettiklerinde emek piyasasının da tam istihdamda dengeye geleceği varsayılmaktadır. Emek arz ve emek talebinin kesiştiği denge noktasında ‘denge ücret’ ve ‘denge istihdam düzeyi’ oluşmaktadır ve bu noktada çalışmak isteyen herkes iş bulabilmektedir (Işığışık,2017:84-86).

Klasik iktisatçıların ücret teorisine göre emek arzı ve emek talebinin eşit olduğu tam istihdam noktasında ücret ve istihdam düzeyi belirlenir. Bu noktada geçerli ücreti kabul eden ve isteyen herkes iş bulabilir. J.S Mill ücretlerin belirlenmesinde gerekli olan emek arzının nüfusa göre değiştiğini belirtmiştir. Nüfus artışı olduğunda emek arzı arttığından emeğin değerini belirleyen ücretlerde bir azalma olacaktır ve işsizlik artacaktır. Ancak bu durum kısa süre geçerli olur. Çünkü ücretlerin azalması üretim maliyetlerinin azalmasına yol açacak ve ürün fiyatları da düşecektir. Ürün fiyatlarının azalması ürünlere olan talebi artırarak işsiz kişilerin işe alınmasını sağlayacak ve istihdam yeniden artacaktır (Altınöz,2019:10,11).

1.2.1.2.Keynesyen Yaklaşım

1929 ekonomik buhranı ile birlikte klasik iktisatçıların savunduğu ekonomilerin kendiliğinden tam istihdam denge düzeyine ulaşacağı ve işsizlik sorununun kendiliğinden ortadan kalkacağı gibi görüşlerin geçersiz olduğu anlaşılmış ve işsizlik bu dönemde ciddi seviyelere ulaşmıştır. Keynes, Klasik İktisat görüşlerini eleştirerek

ekonomilerin kendiliğinden dengeye gelmeyeceğini hükümet politikaları ile piyasaların düzenlenmesi gerektiğini ve düşük ücretlerin ekonomi işleyişi için sağlıksız olduğunu savunmuştur. Keynes'e göre devlet ekonomiye müdahale etmediğinde ekonomiler işsizlik sorunu ile karşılaşacaklardır (Esen,2020:38). Keynes'e göre emek arz ve talebi ile mal-hizmet arz talebi arasında yakın bir ilişki olduğundan fiyat ve ücretlerin tam esnek olması halinde bile ekonomide işsizlik sorunu oluşabilmektedir (Lordoğlu ve Törüner,1995:173).

Keynes Genel Teorisi'nde hangi faktörün istihdam düzeyini belirlediğini açıklamıştır. Teoriye göre üretim miktarı kısa dönemde istihdam oranını belirlemektedir. Üretim miktarını belirleyen ise efektif taleptir. Arz ve talep eğrisinin kesiştiği noktadaki talebi ifade eden efektif talep çıktı miktarını ve istihdam miktarını da belirleyen temel unsurdur (Esen,2020:39). Efektif talep tüketim ve yatırım harcamalarının toplamını ifade eder ve devlet müdahalesi ile artırılabilir.

Keynes'e göre ekonomideki fiyatlar ve ücretler yapışkandır. Ürün talebinde bir azalma olduğunda fiyatlar ve ücretler değişmez çünkü piyasalar oligopolistik özellik taşır, hükümet asgari ücret düzenlemeleri yapar ve işçiler sendika koruması altındadır. Ancak ücretlerin belli seviyeden sonra düşmemesi işverenin maliyetlerini artıracığından işten çıkarmalar olacak ve gayri iradi işsizlik sorunu ortaya çıkacaktır (Gül, Ekinci ve Konya,2009:51). İşsizliğin ortadan kalkması için efektif talebin hükümet politikalarıyla artırılması gerekir.

Ancak 1973 petrol kriziyle işsizlik ve enflasyonun bir arada görüldüğü stagflasyon kavramı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde işsizlik ve enflasyon arasında ters yönlü ilişki olduğunu savunan Keynesyen görüşlerin stagflasyonu açıklamada yetersiz kalmasıyla yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir (Ataman,1998:63)

1.2.1.3.İşsizliği Açıklamada Yeni Yaklaşımlar

1980 sonrası ortaya çıkan yeni konjonktürde işsizlik kavramını açıklamak için klasik ve Keynesyen görüşler dönemin şartlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Klasik iktisadın temelinde olduğu yeni işsizlik yaklaşımları 'İş Arama Teorisi' ve 'Konjonktür Devresi Teorisi'dir. Keynesyen görüşlerin temelinde olduğu yeni işsizlik yaklaşımları

ise ‘İş Kontratları’ ‘İçerdekiler-Dışardakiler Teorisi’ ve ‘Etkin Ücret Teorisi’ olarak açıklanmaktadır.

1.2.1.3.1. İş arama teorisi

Neoklasik düşüncelerin temelinde geliştirilen iş arama teorisi emek piyasasındaki bilgi aksaklıkları ile işsizliği açıklamaktadır ve iş aramanın alternatif maliyeti boş zamandan fedakârlık yapmaktır. Yani birey çalışmak ya da boş zaman arasında bir seçim yapmak durumundadır ve iş arama çalışması yapmak zorundadır. Çünkü emek piyasasında bilgi edinmenin bir maliyeti vardır bu durumda işsiz bireylerin bilgi toplamak için zamana ve kaynağa ihtiyacı vardır. Neoklasik iktisadın benimsediği gibi amaç yine faydayı maksimize etmektir ancak karar verme süreci değişmiştir. Bireylerin çalışmak ya da çalışmamak ve çalışma şartlarını kabul etmek ya da etmemek konusundaki düşünceleri zamanla değişmektedir. İşsizlik süresi uzadıkça birey tercihlerini yeniden düzenlemektedir. Yani işsizlik oranı iş arama süresi ile açıklanmaya çalışılmıştır. İş arama süresini etkileyen faktörler ise işsizlik sigortası veya kişiye aile tarafından verilen destekler, bireyin beklediği maaşın gerçekçiliği veya iş ara metotları olarak ifade edilmiştir. Bu analizde kişiler tam bilgiye sahip değildir ve neoklasik düşüncelerden farklı ücretlerin her zaman piyasa dengesini sağlamadığıdır (Ataman,1998:65,66).

1.2.1.3.2. Konjonktür devresi teorisi

Konjonktür Devreleri teorisi ekonomik dalgalanmaları klasik görüş çerçevesinde tanımlayan en son teoridir (Ataman,1998:66). Bu teori teknolojik yenilikler sonucu emek verimliliğinin artmasıyla veya sermayenin emeğin yerine ikame edilmesiyle işsizliğin artacağını savunmaktadır (Bağcı,2020:30). Yeni teknolojinin üretimde kullanılması hem arz hem talebi etkilemektedir ve arz ve talep birbirinden bağımsız değerlendirilmemelidir. Çünkü arz ve talep birbiri ile bağlantılıdır. Teoriye göre değişim sürecinin açıklanmasında hem arz hem de talep tarafından gelen unsurlara bakmak en doğru yaklaşım olacaktır. Değişim süreci şok dönemi ve yayılma dönemi olmak üzere iki dönemden oluşmaktadır. Şok döneminde arz ve talep tarafından

kaynaklanabilecek yeni durumlar oluşmaktadır. Yayılma döneminde ise dengelerin değişmesi sonucu oluşan birtakım durumlar açıklanmaktadır (Işığışık,2017:92).

Konjonktür devreleri teorisine göre para politikasının gelir ve istihdam üzerinde herhangi bir etkisi olmaz. İstihdamdaki ve gelirdeki değişmelerin ana kaynağı teknolojiideki değişmelerdir. Konjonktürel devreleri teorisine göre teknolojik değişim hızında önemli rassal değişmeler vardır. Teknolojiideki bu değişmeler fiyatlarda dalgalanmalara neden olduğu için bireyler rasyonel şekilde tüketimlerini ve işgücü arzını değiştirirler. Yani hasıla, istihdam gibi reel değişkenler fiyatlar genel düzeyi, para arzı vb. gibi nominal değişkenlerden etkilenmezler. İstihdam, hasıla gibi reel değişkenler teknoloji, maliye politikaları gibi reel değişkenlerden etkilenmektedir. Bu teoride istihdam ve hasıladaki değişmelerin nedenini belirlemek amacıyla emek arzının davranışı modele eklenmiştir. Bireyler daha fazla çalışmak istediklerinde ekonomilerde hasıla düzeyi de artacaktır. Bireylerin daha fazla çalışmayı istemesi ise çalışanların iyi ödüllendirilmesine bağlıdır (Esen,2020:46,47).

Yeni klasik iktisat işsizliği açıklarken neoklasiklerin savunduğu bireyin düşük ücretleri kabul etmeyerek gönüllü olarak işsiz kaldığını belirten görüşlerine gönülsüz işsizliği de dahil etmiştir. Ancak ücretlerin düşmesinin nedenlerini açıklayamamıştır. Konjonktür devreleri teorisi bazı iktisatçılar tarafından bu sebeple eleştirilmiştir. Yeni Keynesyen iktisatçı olan Gregory Mankiw’de konjonktür devreleri teorisini şöyle eleştirmiştir; Reel konjonktür teorisinde istihdamdaki dalgalanmaların tamamen gönüllü olduğu varsayılmaktadır. Ancak istihdam önemli ölçüde değişirken emek arzının belirleyicileri- reel ücret ve reel faiz oranı- çok az değişiklik gösterir. Bu teori bireylerin boş zamanı, zaman içinde yeniden tahsis etmeye çok istekli olmasını gerektirir. Bireyler reel ücretteki veya reel faiz oranındaki düşüşlere tepki olarak arz ettikleri emek miktarını önemli ölçüde azaltmalıdır. Ek olarak bireylerin zamanlar arası nispi fiyatlara bu kadar duyarlı olmaları olası değildir. Emek arzına ilişkin literatür bireylerin zaman içinde boş zamanı ikame etme isteğinin az olduğuna işaret etmektedir. Eğer konjonktür devreleri teorisinin varsaydığı gibi boş zaman, zamanlar arası ikame edilebilir olsaydı gerçek ücretlerinin beklenen ölçüde arttığını gören bireyler bugün çok az gelecekte çok çalışmalıdır. Ancak yapılan çalışmalar reel ücrette beklenen değişikliklerin çalışılan saatlerde küçük değişikliklere yol açtığını ortaya koymaktadır. Bireyler boş zamanı önemli ölçüde yeniden tahsis ederek beklenen reel ücret

değişikliklerine yanıt vermezler (Mankiw,1989:89). Bu eleştiriler üzerine Yeni Keynesçi yaklaşımlar oluşturulmuştur.

1.2.1.3.3. İş kontratları teorisi

Yeni bir işe başlamadan önce işçi ve işveren arasında tarafların yükümlülüklerini ve borçlarını belirleyen açık sözleşmeler yapılmaktadır. Ancak bu sözleşmenin zaman alması ve maliyetli olması nedeniyle bazı taraflar zımni sözleşmeler yapmaktadır. Bu sözleşmelerde işçinin maaşının belirli dönem değişmemesi gibi maddeler vardır. Bu durumda işçi sözleşmede belirtilen dönem içerisinde piyasalarda bir değişme olsa dahi ücret talep edemeyecektir. Örneğin enflasyonun artması veya işsizlik oranlarının yükselmesi durumunda herhangi bir ücret talep edemez. Bu durum emek piyasasında ücret katılıklarının oluşmasına neden olur.

1.2.1.3.4. İçerdekiler-dışardakiler teorisi

1980'li yıllarda İngiltere çok yüksek işsizlik oranlarıyla karşılaşmıştır. Ancak bu yüksek işsizlik oranlarına rağmen işçi ücretleri de yüksek düzeyde kalmıştır. Bunun sebebi ise çalışanların baskılarına bağlanmıştır ve içerdekiler dışardakiler hipotezi geliştirilmiştir. Bu teori işsiz olanların çalışanlardan daha düşük ücretle iş talep etmelerine karşın firmaların neden ücretleri düşürmediği konusunu araştırmaktadır. Teoriye göre bunun üç sebebi vardır; birincisi asgari ücret uygulamalarıdır. İkincisi firmaların düşük ücretin verimliliği azalttığını düşünerek etkin ücret uygulamalarıdır. Ve son olarak firmada çalışan işçilerin yani içerdekilerin haklarını korumak için patrona baskı yapmalarıdır. Çünkü işçilerin ücretler üzerinde önemli etkisi vardır. İş devri maliyetlerinin yüksek olması içerdekilerin ücret üzerindeki baskısını artırmaktadır (Gündoğan ve Biçerli,2018:96,97). Aynı zamanda çalışanın iş tecrübesi yerine iş hakkındaki tecrübesi bilinmeyen birini işe almak verimliliği ve çıktı miktarını olumsuz etkileyebilir. Bunu göze alamayan işverenler çalışanlarıyla maaş pazarlığına girerek ücretlerin yükselmesine neden olmaktadır.

1.2.1.3.5. Etkin ücret teorisi

İş verenlerin çalışanlara neden denge ücret düzeyinden daha yüksek ücret verdikleri sorusu üzerine geliştirilen etkin ücret teorisine göre ücretlerin yüksek olması sayesinde işçilerin verimliliği artacak ve işten kaytarmaları azalacaktır.

Etkin ücret teorisine göre işsizliğin sebebi de firmaların işçilere denge ücret düzeyinden yüksek ücret vermeleridir. Ancak işsizliği azaltmak için ücretlerin düşürülmesi emeğin verimliliğini düşüreceğinden bu davranış rasyonel olmaz. Bu durumda ekonomiler sürekli gayriiradi işsizlikler karşılaşmaktadır. Teoriye göre çalışanların farklı donanımlara sahip olmalarından kaynaklı aralarında ücret farklılıkları olmaları normaldir ve firmalar arasında etkin ücret farklılıkları mevcuttur (Ataman,1998:68,69).

1.3.İSTİHDAMSIZ BÜYÜME OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisi büyüme modellerinde önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Klasik iktisatçılara göre büyümenin kaynağı sermaye birikimidir ve sermaye birikimi ancak tasarruflar yoluyla mümkündür. Kapitalistler tasarruflarını yatırıma dönüştürerek daha fazla üretim yapabilmek için daha fazla emek faktörü talep ederler. Bu durumda istihdam oranları artarken çıktı üretimi de artacak ve ekonomik büyüme olumlu etkilenecektir. Keynesyen büyüme modeli ve Harrod-Domar büyüme modeli ise toplam talep, üretim ve istihdam ilişkisini açıklamaktadır. Neoklasik büyüme modeli uzun dönemde büyümenin dengeye geleceğini savunur ve teknolojinin büyümeyi ve uzun dönemde istihdamı artıracığını savunur. Teknolojiyi içsel olarak kabul eden içsel büyüme modellerine göre ise Ar-Ge ve beşerî sermaye ile ekonomik büyüme elde edilebilir ve işsizlik oranları azalabilir.

İşsizlik oranlarının yüksek olması uzun dönemde ekonomik büyümeyi de olumsuz etkilemektedir. Çünkü işsizlik oranlarının yüksek olması ekonomide talebin azalmasına neden olur ve talebin yetersiz olması da üretimin azalmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler.

Literatürde ekonomik büyüme ile bireylerin de gelirlerinin artması, mal ve hizmetlere olan talebi artıracak ve bu talep artışının da istihdamı olumlu etkileyeceği görüşü hakim olmasına karşın son yıllarda yapılan çalışmalarda bu teorinin tersi sonuçlar bulunmuştur. Bu çalışmalara göre bazı dönemlerde ülkelerin ekonomileri büyümesine karşın işsizlik oranları artmaktadır ve bu bulgular literatüre yeni bir kavram kazandırmıştır. İstihdamsız büyüme olarak adlandırılan bu kavram okun yasasının geçerliliğinin sınanmasına yol açmıştır.

1.3.1.İstihdamsız Büyüme Kavramı

1990'lı yıllardan sonra Dünya ekonomisinin yaklaşık iki kat büyümesine rağmen işsizlik oranlarında beklendiği kadar bir azalış olmaması işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki zıt yönlü ilişkinin zayıfladığı anlamına gelmektedir. Bu dönemde istihdam yaratmada sadece Ekonomik büyüme faktörünün yeterli olmaması literatürde 'istihdamsız büyüme' kavramının oluşmasına neden olmuştur (Barışık, Çevik ve Çevik, 2010: 89).

İstihdamsız büyüme, ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmaması veya işgücü koşullarını iyileştirmemesi olarak ifade edilebilir. Bu kavram ilk kez ABD ekonomisi için 1930'lu yılların ekonomik durgunluk sürecini tanımlamak amacıyla New York Times gazetesinde 'bir bütün olarak ekonominin iyileşme göstermesine rağmen işsizlik oranlarının yüksek olma durumu veya uzun zaman alan durgunluğun ardından ekonomide meydana gelen iyileşme' olarak tanımlanmıştır. İstihdamsız büyüme kavramı uluslararası kuruluşlar tarafından yaygın olarak kullanılmasına karşın açık şekilde ifade edilmiş bir anlamı yoktur. Terimin ilk kullanımı UNDP'nin 1993 "İnsani Gelişme Raporu'nda" açıklanmıştır. Raporda dünyanın çoğu parçasının istihdamsız büyüme adında yeni bir oluşuma şahitlik ettiği dile getirilmiş ve istihdamsız büyüme kavramını çıktının artmasına rağmen istihdamdaki artışın yeteri kadar olmaması diğer bir ifadeyle istihdamdaki büyümenin çıktı artışının gerisinde kalması olarak tanımlanmıştır (Islam,2010:2).

Bhorat ve Oosthuizen'a göre (2006) istihdamsız büyüme 'ekonomik büyümenin artmasına karşın işsizliğin değişmemesi veya artması', 'ekonomik büyümenin artmasına

karşın istihdamın işgücünden daha az artması' veya 'ekonomik büyümenin artmasına karşın işsizliğin istenilen düzeyin altında azalması' durumunda ortaya çıkar.

İstihdamsız büyüme kavramını bazı iktisatçılar sorun olarak görmeyerek ekonominin kendi işleyişinin bir parçası olduğunu ileri sürmüşler ve geçici bir durum olarak nitelendirmişlerdir. Keynesyen modelin açıklamasına göre ücretlerin katı olması nedeniyle ekonomik büyüme olduğunda istihdam gecikmeli olarak artacaktır. Yeni Klasikler ise ekonomik büyüme olduğunda fiyatların değişmesine karşın ücretlerin esnek olması nedeniyle işsizlik oranını doğal işsizlik oranında tuttuğunu ileri sürmüşlerdir. Başka bir neden ise teknolojik ilerlemelerin olması ile emek verimliliğinin artması ve emek talebinin azalması gösterilmiştir. İstihdamsız büyümeyi bir sorun olarak gören iktisatçılara göre istihdamsız büyümenin nedenleri ise şöyle sıralanabilir;

- İç tasarrufların yetersiz olduğu ülkelerde sıcak para akışlarıyla kaynak sağlanması, ekonominin büyümesini sağlamakta fakat istihdamı artırmamaktadır.
- Emek verimliliğinin yükselmesi istihdamı azaltırken ekonomik büyümeyi olumlu etkiler.
- Çalışma saatlerinin uzaması istihdamı azaltırken daha fazla çıktı üretileceği için ekonomik büyümeyi artırabilir.
- Bazı sektörlerin emek yoğun bazı sektörlerin sermaye yoğun olması istihdamı ve büyümeyi etkileyen diğer faktördür. Bir ülkede emek yoğun sektörler azsa o ülkede ekonomik büyüme olmasına karşın istihdam artmayabilir.

1.3.2.İstihdamsız Büyümenin Ölçülmesi

İstihdamsız büyüme, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki açıklıktan dolayı oluşmaktadır. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında negatif bir ilişkinin var olduğu yaygın görüşler zaman içinde zayıflamıştır. Bazı ekonomilerde ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkinin zayıflaması ve bu durumun yapısal bir sorun olduğu görüşü hakim olmaya başlamıştır. İstihdamsız büyümenin belirlenmesi için İş Döngüleri Teorisi, Okun Yasası ve İstihdam Esnekliği kullanılmaktadır (Çaşkurlu,2014:50).

1.3.2.1.İş Döngüleri Teorisi

İş döngüleri teorisine göre, GSYH'nin artması durumunda iş döngüsünde iyileşme meydana gelir ve bu iyileşmeyle aynı anda veya hemen sonrasında istihdam oranlarında bir artış olur. Bu teoride Neo Liberal paradigma (ücret esneklikleri ile dengeyi açıklar) ve Keynesyen Paradigma (kamusal müdahale ve ücret katılığı ile istihdam ve talep artışını savunur) anlatılmaktadır (Çaşkurlu,2014:50). Kısa vadede istihdam ve GSYH gibi makroekonomik değişkenler uzun vadeli eğilimlerinden sapmaktadır. Bu dalgalanmaları ekonomistler iş döngüleri kavramı ile açıklar. Kydland ve Prescott'a göre iş döngüleri ekonomilerin farklı şoklara verdiği tepkilerdir. Ekonomiler GSYH'nin arttığı bir iş döngüsü sürecine girdiğinde istihdam da aynı anda veya hemen sonrasında artmaktadır (Swane&Vistrand, 2006:7,8).

1.3.2.2.Okun Yasası

1962 yılında, ABD ekonomisindeki 1948-1960 yıllarını kapsayan ekonomik büyüme ve işsizlik oranlarını inceleyen Arthur Okun yaptığı çalışmada reel büyüme oranının arttığı yıllarda işsizlik oranının düştüğünü, ekonomide daralma olduğu yıllarda ise işsizlik sorununun arttığını gözlemlemiştir. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ters yönlü ilişkiyi ortaya koyan ilk iktisatçı olmasından dolayı bu teoriye Okun yasası adı verilmiştir. Okun, ABD verilerini temel alarak işsizlik-çıktı esnekliğini 3 olarak hesaplamıştır. Yani bu oran işsizlikteki her %1 artış için çıktının reel büyümesinin yaklaşık %3 düşmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar ilişkinin zaman periyoduna ve incelenen bölgeye bağlı olarak değiştiğini göstermiştir (Swane&Vistrand,2006:8).

Okun Yasasında fiili hasılanın potansiyel hasıladan sapması durumunda işsizlik oranlarının nasıl etkileneceği şu denklemle ifade edilmektedir;

$$u - u^* = -\beta \left(\frac{y - y^*}{y^*} \right) \text{ veya } \Delta u = -\beta (y - y^*) \quad (1.10)$$

Denklemde u fiili işsizlik oranını, u^* doğal işsizlik oranını, y fiili reel hasıla oranını, y^* potansiyel reel hasıla oranını ifade etmektedir. Denklemdeki β Katsayısı ise farklı ekonomilerde veya aynı ekonominin farklı zaman diliminde değişiklik

göstermektedir. Bu durum doğal işsizlik oranı ve potansiyel reel hasılanın hesaplanmasını zorlaştırmaktadır. Okun Kanunu;

$$\Delta u = -0,5 (g - 2,25) \quad (1.11)$$

Şeklinde ifade edilmektedir. Bu denkleme göre reel GSYH’de eğilim değerini (%2,25) geçen her %1’lik artış işsizlik oranını %0,5 düşürmektedir.

Okun yasasına göre doğal işsizlik oranını (%4) geçen her %1’lik işsizlik artışı reel GSYH’yi %3 düşürecektir. Okun bu sonuca varmak için üç farklı model kurmuştur:

-Fark Yöntemi: işsizlik oranında bir çeyrek dönemden diğer çeyrek döneme olan değişikliklerin reel GSYH’yi nasıl etkilediğini göstermektedir (Sarıca, Avcı ve Ceylan,2020:277). Okun regresyon denklemi kurarak GSYH’da %1’lik artışın işsizlik oranını %0,3 oranında düşüreceğini bulmuştur. Ayrıca işsizlik oranında %1’lik artışın GSYH oranını %3,3 düşüreceği de tespit edilmiştir. GSYH ve işsizlik oranlarındaki değişime göre yorum yapılmaktadır. Farklar modeline göre;

$$\Delta u_t = a - k(\Delta y_t) + \varepsilon_t \quad (1.12)$$

Denklemdaki Δ fark operatörü, u_t t dönemindeki işsizlik oranı, y_t t dönemindeki ekonomik büyümedir. Denklemden yer alan k ise Okun katsayısını ifade eder. Okun katsayısının negatif işaretli olma sebebi ekonomik büyümenin artması durumunda işsizlik oranının azalmasıdır. Denklemden yer alan okun katsayısı (k) ile sabit katsayısının (a) birbirine oranı reel büyüme oranını verir ve reel büyüme oranı sabit işsizlik oranında olması gereken büyüme oranını ifade eder. Gerçekleşen büyüme oranı reel büyüme oranından büyük olduğunda işsizlik oranının azalması beklenir, gerçekleşen büyüme oranı reel büyüme oranından küçük olduğunda ise işsizlik oranının artması beklenir.

-Deneme Açıkları: Bu yöntemde tam istihdam durumunda enflasyon baskısı olmadan potansiyel üretim seviyesine ulaşılacağı varsayılır ve deneme açıkları yöntemi potansiyel çıktı ile reel çıktı arasındaki farkı gösterir. (Çelik,2020:110). GSYH’nin belirli üssel değerlerinin seçilmesi ve test edilmesiyle işsizlik ve ekonomik büyüme ilişkisi test edilmiştir. Buna göre potansiyel hasıladaki sapmaların az olması durumunda işsizlik oranı doğal işsizlik oranına (%4) çok yakın bir seviye olan 3,72 oranında olmaktadır. Aralık modeline göre;

$$u_t - u^* = -k(y_t - y^*) + \varepsilon_t \quad (1.13)$$

Denklemdaki u_t , t dönemindeki işsizlik oranını u^* , doğal işsizlik oranını y_t , t dönemine ait ekonomik büyümeyi (çıktı düzeyini) y^* , potansiyel ekonomik büyümeyi (potansiyel çıktı düzeyini), k okun katsayısını ve ε_t hata katsayısını ifade eder.

-Uygun Eğilim ile Esneklik: Okun geçmiş modellerini geliştirerek belli bir trend olmadan da bu ilişkinin açıklanacağını varsaymıştır. Buna göre işsizlik oranında %1'lik bir azalma olduğunda GSYH %3,2 oranında artmaktadır.

Okun yasasına göre ekonomik büyüme ve işsizlik oranları arasındaki negatif ilişkiyi gösteren Okun katsayısı (k), konjonktürel hareketlerin genişleme ve daralma dönemlerinde aynı büyüklüktedir ve bu iki değişken arasından asimetrik bir ilişki söz konusudur. Asimetri, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde çıktı büyümesinin işsizlik üzerindeki etkisinin farklı olduğunu ifade eder. Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki asimetrik ilişki bulunmasının sebepleri çeşitli faktörlere dayanmaktadır. Birincisi asimetrik ilişki emek faktörü ve mal pazarı arasındaki teorilerin ayrışmasına imkân sağlar. İkincisi okun yasasının asimetrik olması Phillips eğrisinin asimetrik olabileceği ile ilgili tahminleri güçlendirir. Üçüncüsü asimetrik ilişki ekonomik büyüme ve işsizlikle ilgili yapısal politikaların uygulanmasını kolaylaştırabilir. Dördüncüsü ise asimetrik ilişki dikkate alınarak yapılan analizlerde tahmin hataları daha az olur (Mercan,2017:44).

Ancak 20.yy'da dünya ekonomilerinde ve 2000'lerin başında Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme olmasına karşın işsizlik oranlarının azalmaması hatta artması bu iki kavram üzerinde yeniden durulması gerektiğini ve istihdamsız büyümenin nedenlerinin araştırılmasına yol açmıştır.

1.3.2.3.İstihdam Esnekliği

İstihdam esnekliği bir ülkede GSYH'deki oransal artışın istihdamı hangi oranda etkilediğini ifade eder. Bu durumda istihdam esnekliğinin düşük olması GSYH'deki artışın istihdam yaratmadığı yani istihdamsız büyümeyi, istihdam esnekliğinin yüksek olması ekonomik büyümenin istihdam yarattığını ve yoksulluğu azalttığını ifade etmektedir (Çaşkurlu,2014:50,51). İstihdam esnekliği ölçüsü, işgücü piyasası

eğilimlerini analiz etmek ve ekonomik çıktıdaki büyüme ile istihdamın zaman içinde birlikte nasıl geliştiğini incelemek için yaygın olarak kullanılan bir göstergedir. İstihdam esnekliğinin yüksek olması GSYH'deki büyümenin önemli ölçüde istihdam yaratılmasına yol açtığını gösterirken sıfıra yakın bir tahmin ekonomik büyüme ile istihdam arasında düşük bir korelasyon olduğunu, yani işsizlik olduğunu gösterir. İstihdam esnekliği ile GSYH'deki değişimleri incelemek bir ülkedeki büyümenin istihdamdaki kazanımlarla birlikte olup olmadığı konusunda fikir verir (Swane&Vistrand,2006:9,10). İstihdam esnekliği;

$$Ex = \frac{\Delta L/L}{\Delta Y/Y} \quad (1.14)$$

formülü ile hesaplanır. İstihdam esnekliği şu durumlara göre yorumlanır:

Tablo 1: İstihdam Esnekliği ve İş Gücü Verimliliğinin Birlikte Yorumlanması

İstihdam Esnekliği	GSYH Pozitif Değişim	GSYH Negatif Değişim
$Ex < 0$	İstihdamda azalma Verimlilikte artış	İstihdamda artış Verimlilikte azalma
$0 \leq Ex \leq \dots$	İstihdamda artış Verimlilikte artış	İstihdamda azalma Verimlilikte azalma
$Ex > 1$	İstihdamda artış Verimlilikte azalma	İstihdamda azalma Verimlilikte artış

Kaynak: (Çelik,2020:113)

Tablo 1’de verilen bilgiler ışığında Türkiye ekonomisinin 2000-2021 dönemine ait istihdam esneklikleri hesaplanmıştır ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de İstihdam Esneklikleri (%), (2000-2021)

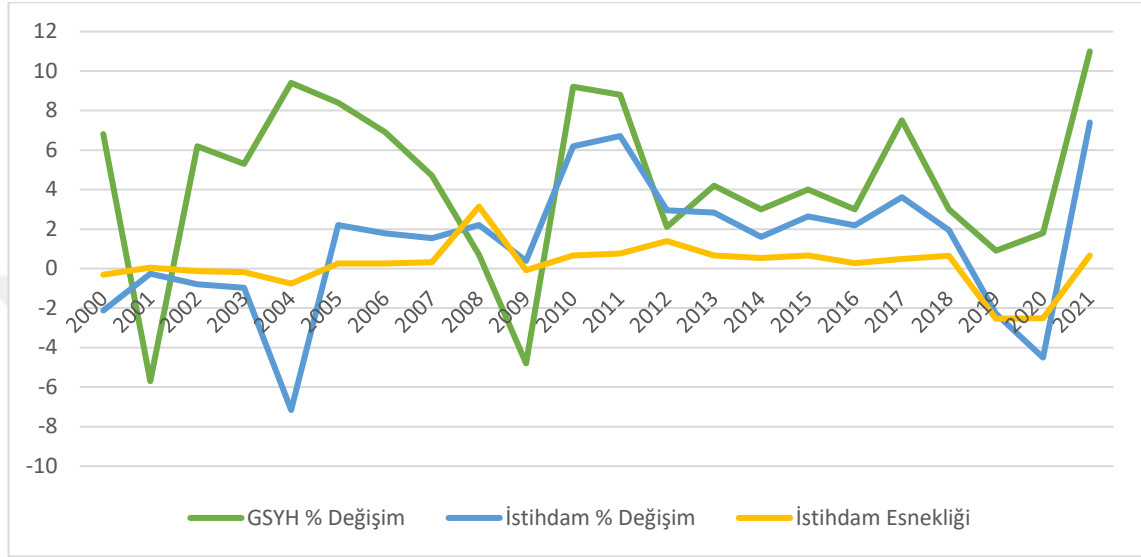
Yıllar	GSYH % Değişim	Toplam İstihdam	İstihdam% Değişim	İstihdam Esnekliği
2000	6,8	21.581	-2,12	-0,31
2001	-5,7	21.524	-0,26	0,05
2002	6,2	21.354	-0,79	-0,13
2003	5,3	21.147	-0,97	-0,18
2004	9,4	19.632	-7,16	-0,76
2005	8,4	20.066	2,21	0,26
2006	6,9	20.423	1,78	0,26
2007	4,7	20.738	1,54	0,33
2008	0,7	21.194	2,20	3,14
2009	-4,8	21.277	0,39	-0,08
2010	9,2	22.594	6,19	0,67
2011	8,8	24.110	6,71	0,76
2012	2,1	24.821	2,95	1,40
2013	4,2	25.524	2,83	0,67
2014	3,0	25.933	1,60	0,53
2015	4,0	26.621	2,65	0,66
2016	3,0	27.205	2,19	0,27
2017	7,5	28.189	3,61	0,48
2018	3,0	28.738	1,95	0,65
2019	0,9	28.080	-2,29	-2,54
2020	1,8	26.812	-4,51	-2,51
2021	11,0	28.797	7,40	0,67

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle hesaplanmıştır.

Tablo 2’ye göre 2000, 2002, 2003, 2004, 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye’de istihdam esnekliği değerleri negatif değerlidir. Bu yılların kriz ve kriz sonrası dönemler olması itibari ile istihdam esnekliği oranlarının negatif değerli olması doğaldır. İstihdam esnekliğinin en yüksek ve pozitif olduğu yıllarda ise Türkiye ekonomisi için olumlu gelişmelerin olduğu söylenebilir. İstihdam esnekliğinin en yüksek olduğu yıl 2008’dir. 2008 yılı için istihdam esnekliğinin %3,14 oranında olması, çıktıda meydana gelen %1’lik bir artışın istihdamı %3,14 oranında artırdığı anlamına gelmektedir. 2007 yılı ile karşılaştırıldığında 2008 yılında GSYH oranında bir azalma olmasına rağmen istihdam oranında artış olması istihdam esnekliğinin yüksek bir değere ulaşmasını sağlamıştır.

Tablo 2’de GSYH’deki değişim ile istihdamdaki değişimin ters orantılı olduğu yıllar veya istihdam esnekliğinin negatif olduğu yıllar istihdamsız büyüme yıllarını göstermektedir. Buna göre 2000,2002,2003,2004,2019 ve 2020 yıllarında istihdamsız büyüme olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 1: Türkiye’de İstihdam Esneklikleri (%), (2000-2021)

Grafiğe göre GSYH ve istihdam arasındaki ilişki istihdam esnekliği aracılığıyla ele alındığında, GSYH ve istihdam arasındaki ilişkinin yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemektedir. Grafikte 2000-2021 döneminde GSYH değişimi ve istihdam değişimi incelendiğinde 2008 yılına kadar bu iki değişkenin birbirine zıt hareket ettiği, 2009 yılından sonra ise birbirine uyumlu hareket ettiği gözlenmiştir.

Her ne kadar istihdam esnekliği istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için bir ölçüt olarak kullanılsa da istihdam esnekliğinin bazı eksiklikleri vardır. İlk olarak, istihdam ve çıktı arasındaki iki yönlü ilişki bu modelde göz ardı edilmiştir. Bir üretim fonksiyonunda emek ve üretimin diğer faktörleri GSYH’yi üretir ve emeğin büyümesindeki bir artış (ceteris paribus) GSYH’nin büyümesine yol açar. Ancak istihdam esnekliği emek kullanımının çıktı yaratan etkisini göz ardı etmektedir. O sadece işgücü ve GSYH arasındaki ilişkinin talep kısmını ele alır. İkinci olarak istihdam esnekliği veri teknolojik durum için geçerlidir. Teknoloji değiştikçe GSYH büyümesinin belirli bir yüzdesi az çok istihdam yoğun hale gelebilir.

Ayrıca toplam istihdam esnekliği ölçüm metotlarının yanı sıra incelenen zaman periyoduna da duyarlıdır (Swane&Vistrand,2006:10). Bu çalışmada istihdam esnekliğine yapılan eleştiriler göz önünde bulundurularak istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla sadece istihdam esnekliğinden yararlanılmamış, ayrıca üçüncü bölümde de zaman serisi analizi yapılarak en iyi sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM:

TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinin gelişimi, büyüme süreci ve işsizlik verileri Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar incelenmiştir. Bu bölüm Türkiye ekonomisinde büyüme yapısının, gelişiminin ve istihdamın seyrinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

2.1.TÜRKİYE’DE DÖNEMLERE GÖRE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAMIN İNCELENMESİ

Her ülkede olduğu gibi Türkiye de kuruluşundan bu yana farklı ekonomik büyüme süreçlerinden geçmiştir. İç ve dış konjonktürün uğradığı gelişmelerle üretim yapısı değişmiş bazı sektörler ön plana çıkarken bazı sektörler ise eski gücünü kaybetmiştir. Dönemin sorunlarına karşı farklı ekonomi politikaları geliştirilerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

2.1.1.1923-1929 Açık Ekonomi Dönemi

17. yüzyılın sonunda Osmanlı imparatorluğunun askeri ve idari yapısında aksamalar oluşmuş ve savaşlarla topraklarını kaybetmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın da yenilgiyle son bulması ülkenin çoğu yerinin düşman tarafından işgaline neden olmuş ve 1918 yılında Osmanlı imparatorluğu fiilen sona ermiştir. Toplumsal ve ekonomik yönden çökmüş, sermayesi bitmiş olan Anadolu’da kurtuluş mücadelesi ile yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Çavdar,2004:305). 1923-1929 döneminin ilk yılları Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin inşa edildiği yıllar olması sebebiyle ekonomik ve sosyal yönden zorlu bir dönemi ifade etmektedir. Osmanlıdan kalan borçların ödenmesi ve belli bir süre gümrük tarifelerinin değiştirilmeme kararı yeni hükümetin en büyük sorunu olmuştur.

Kurtuluş savaşından kısa süre sonra Türkiye ekonomisinin sorunlarına çözüm üretmek amacıyla esnaf, çiftçi, sanayici ve tüccarlar İzmir İktisat kongresinde

toplanmıştır. Bu kongrede ekonomi politikası olarak devletin bazı durumlarda ekonomiye müdahale ettiği bazı durumlarda özel teşebbüsleri desteklediği yani karma ekonomik sistem olarak adlandırılan sistemin uygulanması ve liberal ekonomi politikalarına yönelmesi belirlenmiştir. Ayrıca özel kesimde yatırımları teşvik edecek tasarrufların olmaması İş Bankası başta olmak üzere birçok bankanın kurulmasını gerektirmiştir. Bu dönemde ülkenin şeker, çimento vs. gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak ve ülkenin savunma sanayisini oluşturmak amacıyla yabancı sermayedarlarla ortaklık yapılmış ve devletin de desteğiyle fabrikalar faaliyete geçmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan nüfusun üçte ikisi tarım sektörüyle geçimini sağladığından tarım sektörünün gelişmesi ve ülkenin temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla uygulanan sanayileşme politikalarında tarımsal ürünlerin işlenmesine ağırlık verilmiştir. Mili gelirin büyük bir bölümünü tarım sektörünün oluşturması dolayısıyla da tarım çalışanlarına önemli yük oluşturan aşar vergisi kaldırılmış ve birçok destek sağlanmıştır. (Yücel,2017:73-86)

Bu dönemde sanayi sektörünün özelleştirilerek gelişmesine destek verilmiş ve tüketim mallarına yönelik sanayileşme desteklenmiştir. Ancak alt yapı ve kaynak yetersizliği, devlet harcamalarının daha çok demiryolu millileştirme çabalarına harcanması ve özel kesim sermaye yetersizliği gibi sorunlardan dolayı bu dönemde sanayi sektörünün büyümesi sınırlı olmuş ve ekonomik büyümeye çok fazla katkı sağlayamamıştır. Tarım sektöründe ise savaşın bitmesiyle tarım alanlarının tekrar işlenmesi ve savaştan dönen erkek nüfusun çalışmaya başlaması, aşar vergisinin kaldırılması ve tarımsal üretimi destekleyen politika ve teşviklerin uygulanması gibi olumlu nedenler üretim artışını sağlamış ve ihracatı artırmıştır. Bu gelişmelerle ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde en büyük katkıyı kuşkusuz tarım sektörü yapmıştır. Tarım sektöründeki olumlu gelişmeler üretim artışını sağlayarak ekonomik büyümenin ve istihdamın ana kaynağını oluşturmuştur.

Tablo 3'te Türkiye ekonomisinin 1923-1929 dönemi için ekonomik büyüme rakamları, işsizlik oranları, istihdamın sektörel dağılımı ve sektörlerin GSMH içindeki payı verilmiştir.

Tablo 3: 1923-1929 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1923	-	9,1	89,95	3,57	6,53	43,1	10,6	46,3
1924	14,9	6,9	89,46	3,71	6,83	47,8	8,5	43,7
1925	12,8	5,3	89,26	3,62	7,12	44,7	8,9	46,4
1926	18,2	5,1	88,28	4,25	7,46	49,9	8,7	41,5
1927	-12,8	4,2	87,77	4,36	7,86	49,5	11,9	48,6
1928	11,0	3,8	87,54	4,43	8,03	42,4	10,6	46,9
1929	21,6	3,2	87,39	4,26	8,35	49,8	9,1	41,2

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler: 1923-2011

Bu dönemde Türkiye ekonomisinin büyümesi Tablo 3'e göre incelendiğinde 1927 yılı hariç tutulursa ekonomik büyüme rakamlarının yüksek olduğu görülmektedir. 1927 yılında ekonominin küçülme nedeni ise olumsuz hava koşullarının etkisiyle tarımsal üretimin düşmesidir. 1923-1929 döneminde ekonomik büyüme oranı ortalama %9,3 olarak gerçekleşmiştir. 1923-1929 yılları arasında GSMH ortalama %9,3 artmış olsa da bu büyüme kapasite artışı yolu ile değil kullanılmayan kapasitenin faaliyete geçirilmesiyle elde edilmiştir. Bu dönemde ekonomik büyüme verilerinin inişli-çıkışlı bir eğilim gösterdiği Tablo 3'te görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak tarımsal üretimdeki değişimler, iç ve dış konjonktürün etkisiyle tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ve Türkiye'de tarım sektörü üretiminin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olması gösterilebilir. Bu dönemde tarım sektörünün üretimi büyük ölçüde diğer sektörlerin üretimini de etkilemiştir (Parasız,2003:5). Sektörlerin GSMH içindeki payı değerlendirildiğinde GSMH içinde en düşük paya sahip kısım sanayi sektörüdür. Bu dönemde siyasi otoritenin alt yapı yatırımlarına odaklanması sebebiyle sanayi sektörü için beklenen atılımları özel teşebbüsün gerçekleştirmesi beklenmiştir. Ancak sanayide beklenen atılımı gerçekleştirecek yerli ve milli sermayedar sınıfının oluşmaması sanayi sektörünün gelişimini engellemiş ve bu dönemde sanayi sektörünün GSMH'ye katkısı sınırlı olmuştur. Bu yıllarda gerçekleşen üretim artışının en büyük sebebi tarım sektöründe önemli gelişmelerin yaşanması sonucu atıl kapasitenin üretimde kullanılmasıdır. Tarım sektöründeki üretim artışı diğer sektörlerinde üretiminin artmasını sağlayarak ekonomik büyümeyi artırmıştır. Tarım sektörü bu dönemin en büyük kaynağını oluştururken istihdam yönünden de en büyük dilimi oluşturan sektör olmuştur. Tarım sektöründen sonra ekonomik büyüme içinde en büyük payı oluşturan

sektör hizmet sektörüdür (Kepenek ve Yentürk,2001:51). Bu dönemde demiryolu yapımına ve demiryollarının millileştirilmesine büyük önem verilmiş, deniz ulaşımı için Kabotaj Kanununu çıkarılmış ve hava taşımacılığına başlanmıştır. Ayrıca bankacılık hizmetlerine de başlanması dönemin hizmet sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır (Aydemir,2016:161) ve hizmet sektörü bu dönemde ekonomik büyümeye tarım sektöründen sonra en büyük katkı sağlayan sektör olmuştur.

Bu dönemde işsizlik rakamları incelendiğinde dönemin başında ülkede savaş koşullarının hâkim olmasıyla işsizlik %9,2 oranında gerçekleşmiştir. Ancak savaşın bitmesiyle ve kullanılmayan tarım arazilerinin işlenmeye başlamasıyla işsizlik oranları %3,2 düzeyine kadar gerilemiştir. İşsizlik oranlarındaki bu gerileme ülke ekonomisi açısından olumlu değerlendirilmektedir. Sektörlerin istihdam içindeki payları değerlendirildiğinde GSMH'nin sektörel dağılımı ile benzer olarak bu dönemde istihdama en büyük katkıyı tarım sektörü yapmıştır. 1923 yılında tarım sektörünün istihdam içindeki payı %89 iken 1929 yılında %87'e düşmüştür ve hizmet ve sanayi sektörü az da olsa genişlemiştir. İlgili dönemde istihdamda ve ekonomik büyümede tarım sektörünün bu kadar önemli bir rol oynaması ekonomik büyümenin ve istihdamın dış olaylardan kolayca etkilenecek istikrarsız olmasına neden olmaktadır.

1929 yılının sonlarında ABD'de çıkan ve tüm dünyada bunalıma yol açan 1929 Finansal krizinin etkileri yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde de hissedilmiştir. Bu dönemde dünyanın ekonomisinin daralması sonucu tarım alanındaki ihracat oranları ciddi oranda düşmüş ve ülkenin alım gücü zayıflamıştır. Özellikle tarımsal ürün fiyatları özelinde dünya ticaret hadlerinin Türkiye'de üretilen ürünlerin aleyhine değişmesi ekonomik büyümenin ana kaynağını oluşturan tarım sektörünü olumsuz etkilemiş ve 1929 yılında %21,6 olan ekonomik büyüme oranı 1930 yılında %2,2'e düşmüştür. Bu olumsuz gelişmeler uygulanan politikalara bağlanarak yeni politika arayışlarına girilmiştir ve sonuçta 1930 yılı ile başlayan korumacı- devletçi politikalar dönemi başlamıştır.

2.1.2.1930-1939 Korumacı-Devletçi Politikalar Dönemi

Türkiye ekonomisinin gelişmesi ve kapitalist bir ortamda dış dünyayla rekabet edebilmesi için sanayinin gelişmesi yeni devletin ilk hedeflerinden biri olmuştur. Ancak 1923-1929 yılı ekonominin sektörel gelişimi değerlendirildiğinde sanayi sektörünün

gelişimi çok yetersiz kalmıştır. 1929 Büyük Buhranı tüketim ve gelir kaybıyla birlikte kronik durgunluğa yol açmış, Avrupa ve ABD başta olmak üzere birçok ülke buhranın iç yansımalarını sınırlamak amacıyla ithalatı sınırlayıcı, dışa kapalı politikalar izlemiştir. 1929 yılıyla Türkiye de ithal ikameci politikaları uygulayarak şeker, un ve kumaş başta olmak üzere birçok hammaddenin ülke içinde işlenmesi için devlet desteği ile milli sanayileşme girişimlerine başlamıştır (Boratav,2005:59-67). 1930-1939 döneminde içe dönük politikalar uygulanmış ve devlet piyasaya müdahale ederek yatırım ve üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. 1930 ve 1931 yılında ekonomi dışa kapanarak korumacı önlemler alınmış, 1932 yılında ise devletin üretime dahil olmasının yanı sıra tekel oluşturma, millileştirme, piyasalara müdahale politikalarını da içeren ‘devletçilik’ girişimlerine başlamış ve Türkiye ekonomisinde 1933-1940 yıllarında bu politikalar düzene girerek yoğun korumacı ve devletçi bir politika izlenmiştir. Bu dönemde oluşturulacak yeni sanayinin finansmanı ve ekonomik gelişme için bankacılık faaliyetlerine de önem verilmiş, TCMB kurulmuştur (Parasız ve Eroğlu,2007:30). 1930-1939 planlı devletçilik dönemi, sanayileşme çabalarının arttığı ve birçok sanayi kuruluşunun devlet tarafından kurulduğu dönemdir. Bu dönemde devletçilik ilkesiyle hareket edilerek ülke ekonomisinin kalkınması amacıyla Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanmıştır ve devletin sanayi kesimi için gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımlar planlanmıştır. Birinci Sanayileşme Planının uygulanmasıyla ülkenin farklı yörelerinde demiryolları ve barajlar inşa edilmiş, sanayi kuruluşları inşa edilerek sanayi sektörünün öncülük etmesiyle ekonomik büyüme sağlanmıştır. Yatırımların finansmanı ise iç borçlanma ve devlet bankalarının kredileri vasıtasıyla karşılanmıştır (Başol,1987:62,63)

Devletçilik uygulamasının başlangıcı olarak 1934 yılında sanayinin gelişmesi için uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (BBYSP) gösterilmektedir ve BBYSP’nda ülkenin kalkınmasının sağlanması amacıyla devlet sanayileşmeye öncülük ederek plan hazırlamıştır. BBYSP’nin temel amacı tarımsal üretime ve ülkenin doğal kaynaklarına dayalı bir sanayi kurmak olmuştur. Kurulacak sanayinin de hammadde kaynaklarına ve işgücüne yakın olması bu planda vurgulanmıştır. Yeni kurulan sanayinin dönemin ileri teknolojileriyle kurulması ve işçi ücretlerinin düşük olması üretim maliyetlerini düşürerek kamu kesiminin sermaye birikimini artırmıştır. Devletçi sanayileşme uygulamaları temel tüketim mallarının yurt içinde üretilmesini amaçlamış, ülke savunmasının gelişmesi amacıyla demir-çelik üretimine de önem verilmiş ve

ülkenin değerli madenleri işlenerek üretim faktörlerinin etkin kullanımı sağlanmıştır. (Kepenek ve Yentürk,2001:67-69). Bu dönemde yerli sermayedar sınıfının oluşmamasından dolayı devlet ekonomide üretici olarak ve piyasa mekanizmasına müdahale ederek aktif bir rol oynamıştır. Bu müdahalelerin sonucunda ise sanayi sektörü gelişerek ekonomik büyüme içindeki payı artmıştır.

1929-1932 yılları arasında GSMH içindeki yatırımlarda ve sanayi alanında önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin bu yıllarda GSMH'nin %9,8'i yatırımlara ayrılmış, sanayinin GSMH içindeki payı 1932 yılında %13,9'a yükselmiştir. Ancak toplam GSMH'de dünya ekonomik bunalımının etkisiyle 1931 ve 1932 yıllarında azalmalar olmuştur. Bu yıllarda sanayinin gelişmesi sanayi sektöründe belirli korumaların yanı sıra tarımsal ürün fiyatlarına göre sanayi mallarına olan oransal karlılığın korunmuş olmasıyla sağlanmıştır. Bununla birlikte sanayi sektöründeki yüksek gelişmeye rağmen içerik bakımından gelişme çok fazla gerçekleşmemiştir. Bu yüksek sanayi oranlarının bir sebebi de ülkede sanayinin geri olması ve çok küçük işlemlerin dahi sanayi olarak düşünülmesidir. Çünkü sanayi sektörünün geliştiği düşünülen bu dönemde ülkede bol miktarda bulunan tekstil maddelerinin talebi bile ithalat aracılığı ile temin edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı daha kapsamlı bir sanayileşme modeli için alternatif yollar düşünölmeye başlamıştır (Kuyucuklu,1993:185).

1930-1939 yılı ekonomik büyüme hızı ve sektörlerin ekonomik büyüme içerisindeki payı Tablo 4'te incelendiğinde, ekonomik büyüme açısından Türkiye ekonomisinin iyi bir performans izlediği sonucuna varılmaktadır. Bu dönemde ortalama büyüme hızı %6,3 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme hızı 1923-1929 dönemine göre düşüş gösterse de sanayinin ekonomik büyüme içerisindeki payının arttığı gözlenmektedir. Ayrıca bu oran 1923-1929 yılı ortalama büyüme oranıyla karşılaştırıldığında düşük görünse de dünya ölkelerinin büyük bir kriz içerisinde olduğu bu dönemde Türkiye'nin büyüme oranı büyük bir başarı olarak değerlendirilmektedir. 1930 yılında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %10 iken bu oran 1939 yılına gelindiğinde %15,5 düzeyine çıkmıştır. Tarım sektörünün 1930 yılında ekonomik büyüme içindeki payı %46,8 iken bu oran 1939 yılına gelindiğinde %43,2'ye düşmüştür. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı 1930 yılında %43,2 iken 1939 yılında %41,4'e gerilemiştir. Bu dönemde ekonomik büyüme atıl kapasitenin

kullanımından çok sanayi sektörünün gelişimiyle kapasite artışından kaynaklanmıştır. Bu dönemde sanayi sektöründe tüketim malları başta olmak üzere demir, çelik, çimento gibi birçok alanda üretim artışı sağlanmış ve sermaye yatırımları artmıştır. Sanayi sektörünün yıllık ortalama büyüme hızı %10,3 olarak gerçekleşirken tarım sektöründe ise yıllık ortalama büyüme hızı %5,1 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 4:1930-1939 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1930	2,2	3,2	87,53	4,16	8,32	46,8	10,0	43,2
1931	8,9	4,5	88,61	3,97	7,42	49,2	10,5	40,3
1932	-10,7	4,5	88,71	3,97	7,32	39,3	13,9	46,9
1933	15,8	3,9	89,0	3,50	7,50	41,4	14,2	44,4
1934	6,0	3,2	88,63	3,69	7,68	40,1	15,3	44,6
1935	-3,0	3,3	87,90	4,69	7,42	38,8	15,7	45,4
1936	3,2	2,9	87,28	5,19	7,54	48,6	12,3	39,1
1937	1,5	2,7	87,02	5,46	7,57	46,2	13,4	40,4
1938	9,5	2,1	86,29	5,79	7,92	44,4	14,2	41,4
1939	6,9	2,1	86,29	5,92	7,79	43,2	15,5	41,4

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

Bu dönemde de istihdamın büyük bir kısmını tarım sektörü karşılamakla birlikte sanayi sektörünün gelişmesine ağırlık verilen politikalarla sanayi sektörü istihdam oranları artış göstermiştir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı 1930 yılında %87,53 iken bu oran 1939 yılında %86,29'a gerilemiş, sanayi sektörünün payı ise %4,16'dan %5,92'ye yükselmiştir. Bu dönemde BBYSP'nin uygulanmasıyla istihdamın ana kaynağı oluşturan tarım sektörünün yerini sanayi sektörünün almaya başladığı ve sanayi sektörünün istihdam yaratıcı etkisinin oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş (1935), Paşabahçe Şişe ve Cam Üretim Tesisleri (1935), İzmit Kağıt ve Selüloz Sanayi Tesisleri (1936), Konya Ereğli Dokuma Tesisleri (1937), Nazilli Dokuma Fabrikası (1937), Bursa Merinos Tesisleri (1938), Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938), Karabük Demir Çelik Fabrikası (1939) gibi sanayi kuruluşları, sanayi sektöründe başlıca istihdam noktaları olmuştur. Uygulanan istihdam sağlayıcı politikalarla işsizlik oranları da azalmış, dönemin başında %3,2 olan işsizlik oranı dönem sonunda %2,1 oranına gerilemiştir.

Bu dönemde uygulanan politikalar devletçiliğin gelişmesi kadar özel sektöründe gelişmesini sağlamıştır. Özel kesim sermaye birikiminin az olduğu bu yıllarda yeni fabrikalar devlet desteği ile kurulabilmiştir. Ülkede sosyal fayda ilkesiyle kurulan Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), ülkenin birçok kırsal alanına kurularak kentleşmeyi önlemiş, tarımdan başka geçim kaynağının olmadığı bu yerlere sanayinin gelmesiyle istihdamda yaratılarak sosyal fayda sağlanmıştır. KİT'lerin oluşması ayrıca özel sektörün oluşmasına imkân vermiştir. Vasıfsız elemanlar KİT'lerde eğitilerek beşerî sermayeye dönüştürülmüş ve bu beşerî sermaye dışsal fayda sağlamış, özel sektörler ise bu beşerî sermayeye ve teknolojik ilerlemeye ayrı bir maliyete katlanmadan sahip olabilmışlardır. Ayrıca KİT'lerin ürettiği ara malları piyasa fiyatının altından satın alan özel kurumlar gelirlerini artırmışlardır. Bu yolla istihdam olanakları artırılmış ve ekonomik büyüme kapasite artırıcı etki ile gerçekleşebilmiştir.

2.1.3.1940-1949 Savaş Ekonomisi ve Savaş Sonrası Dönem

1940-1945 dönemi 2. Dünya savaşının hakim olduğu yıllar olması sebebiyle ekonomik gelişmelerin kesintiye uğradığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Türkiye esasen bu savaşa girmemesine karşın dünya ekonomisinde oluşan savaş ekonomisi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Uygulanan politikalar ve dünyada hakim olan savaşın etkisiyle ithalat oranları ve çalışan nüfusun askere çağırılmasıyla üretim oranları büyük ölçüde düşmüştür. Bütçenin daha çok ordunun ihtiyaçlarını finanse etmek için kullanılması ikinci beş yıllık sanayi programının uygulanmasını ve sanayinin gelişmesi yönündeki hedeflerin uygulanmasını engellemiştir. Bu dönemde ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için emisyon hacminin artırılması enflasyonun artmasına neden olmuş, üretimin azalmasıyla ülkede gıda yetersizliği sonucu kıtlık oluşmuştur ve bu durum ekonomik büyüme rakamlarına yansımıştır (Özsoylu, 2019:55). 1940-1945 dönemi savaş yılları olması sebebiyle ekonomik büyüme oranlarının azaldığı bir dönem olmuştur. 1945-1950 yılları arasındaki dönemde ise savaşın bitmesiyle yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır.

Savaş yıllarını kapsayan bu dönemde kıtlık ve enflasyon tüm dünyanın en büyük sorunu olmuştur. Türkiye'de ürün fiyatlarının artması halkın alım gücünü düşürmüş ve talebin azalmasıyla üretim de düşmüştür. 1940-1945 yılı sanayi ve tarım

sektörünün üretiminin sürekli düştüğü ve buna bağlı olarak milli gelirin de azaldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde sanayi sektörü %5,5 tarım sektörü %7,1 ve milli gelir %6,0 oranında küçülmüştür.

Savaş ekonomisiyle ülkenin en büyük problemi üretimin azalması, ithalatın daralması ve enflasyonun artması olmuştur. Enflasyonun düşürülmesi için vergilerin artırılması, işçi ücretlerin düşürülmesi, çalışma saatlerinin uzaması vb. gibi konularla devletin uyguladığı politikalara ve devlete olan güven sarsılmıştır. Bu dönemde çıkarılan ve çiftçilerden alınan Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi de tarımsal üreticilere ağır sorumluluklar yüklemiştir. 1946 yılına gelindiğinde ise devletçilik ve korumacılık alanındaki politikaların değiştirilmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır (Özsoylu,2019:56).

Tablo 5'te 1940-1949 arası yıllara ait ekonomik göstergeler verilmiştir. Göstergeler genel itibari ile bu dönemin gelişme ve büyüme konusunda verimsiz dönemler olduğunu göstermektedir.

Tablo 5:1940-1949 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1940	-4,9	2,4	86,03	6,53	7,44	44,8	14,6	40,6
1941	-10,3	3,0	86,66	6,45	6,89	41,8	15,9	42,3
1942	5,6	3,4	87,49	5,88	6,63	47,2	14,7	38,1
1943	-9,8	2,9	86,53	6,47	7,00	45,8	16,0	38,2
1944	-5,1	3,1	86,06	6,94	7,0	43,1	15,9	41,1
1945	-15,0	3,1	85,34	7,38	7,28	39,0	15,6	45,4
1946	31,9	2,7	84,62	7,48	7,90	45,5	14,9	39,5
1947	4,2	2,5	84,41	7,72	7,87	38,6	15,2	46,2
1948	16,4	2,3	85,69	6,02	8,29	44,3	12,8	42,8
1949	-5,0	1,8	84,65	6,43	8,92	40,4	13,1	46,5

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

Türkiye ekonomisinin 1940-1945 yılında sürekli daraldığı Tablo 5'te görülmektedir. Savaş yıllarını kapsayan 1940-1945 döneminde Türkiye silah altına alınan nüfus yüzünden üretimin azalması, vergi gelirlerinin azalması, döviz darboğazı ve kıtlık gibi olumsuz koşullar ile mücadele etmiş ve bu dönemde Türkiye ekonomisi ortalama %6,8 oranında küçülmüştür. 1946 yılında ekonomi politikasının değişmesiyle

ticaretin liberalleşmesi büyüme rakamlarına da yansımış üst üste 6 yıllık küçülmenin ardından Türkiye ekonomisi %31,9 oranın büyümüştür. Ancak bu yüksek oranlı büyüme baz etkisiyle olmuştur ve gerçek bir büyüme oranını yansıtmamaktadır. 1947 yılına gelindiğinde Türk lirasının devalüe edilmesiyle ülkede durgunluk oluşmuş ve bu durgunluk sonucu Türkiye ekonomisi %4,2 büyüebilmiştir (Özsoylu,2019:71). 1940-1949 dönemi ekonomik büyüme ortalama %2,43 oranında gerçekleşmiştir. Büyüme oranı dikkate alındığında bu dönemin verimsiz yıllar olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 5’te sektörlerin GSMH içindeki payları incelendiğinde tarım sektörünün payı 1940 yılında %44,8 iken bu oran 1949 yılında %40,4’e düşmüştür ve tarım sektörü GSMH içinde en yüksek paya sahip olma konumunu yitirmiştir. 1949 yılında hizmet sektörü GSMH’ye en büyük katkıyı sağlamıştır ve GSMH içindeki payı %46,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayi sektörü gerileme göstermiş, 1940 yılında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %14,6 iken bu oran 1949 yılında %13,1’e düşmüştür.

Tablo 5’te işsizlik oranları incelendiğinde 1940-1945 döneminde işsizlik oranlarının savaşın etkisiyle arttığı göze çarpmaktadır. 1940 yılında işsizlik oranı 2,4 iken bu oran 1945 yılında üretimdeki azalmaya bağlı olarak 3,1’e yükselmiştir. Savaşın bitmesiyle 1946 yılından 1949 yılına kadar geçen sürede işsizlik oranları da azalmaya başlamıştır ve 1949 yılına gelindiğinde işsizlik oranı %1,8 olarak gerçekleşmiştir. 1940-1949 dönemi için istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde istihdamda tarım ve sanayi sektörünün payı azalırken hizmet sektörünün payının arttığı göze çarpmaktadır. Bu dönemde her ne kadar tarım sektörünün istihdam içindeki payı azalsa da yine de istihdamın ortalama %85’ini karşılayarak istihdamın ana kaynağını oluşturmaktadır.

2.1.4.1950-1959 Tarıma Dayalı Büyüme

1950 yılında Demokrat Parti’nin başa gelmesiyle uygulanan politikalar da değişmiştir. Bu dönemde uygulanan politikaların temelini devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması, özel sektörün gelişmesine önem verilmesi, tarım sektörüne ağırlık verilmesiyle ülkenin kalkınması ve ticaretin serbestleşmesi oluşturmaktadır.

Bu dönemin en dikkat çeken özelliği ülkenin çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin kalkınmasını sağlamak ve tarım sektörünün gelişmesinin destekleyerek

ekonomik büyümeyi teşvik etmek olmuştur. Bu amaçlar doğrultusunda ABD'nin Marshall Planı'nda verdiği hibeler ile tarım sektöründe üretimin artırılması amacıyla tarımsal araç ve traktör ithalatı desteklenmiştir. Ülkede tarım araçlarının artması ve devlete ait toprakların çiftçilere verilerek üretime açılmasıyla tarımsal üretim büyük ölçüde artmıştır. Bu dönemde Kore Savaşı'nın etkisiyle ürün darboğazı oluşmuş buna bağlı olarak da Türkiye'de üretilen hammaddelerin fiyatları yükselmiş ve ithalat oranları artmış, olumlu hava koşullarının, artan talebin ve yükselen ürün fiyatlarının etkisiyle GSYH 1947-1953 döneminde ortalama %8,7 hızla büyümüştür. Bu dönemin dikkat çeken bir diğer özelliği de ulaştırma ağının karayolu yapımına ağırlık verilerek geliştirilmesi olmuştur. Karayolu çalışmalarının artırılmasıyla kırsal alanlar ve şehirler arası ulaşım kolaylaşmış, kırsal alanlar geliştirilmiştir (Pamuk,2020:225-230).

1950-1953 yılları arasında Türkiye ekonomisi ortalama %11,32 büyüme göstermiş, ihracat oranları %48 oranında artmış ve kişi başı gelir yükselmiştir. Türkiye ekonomisinin bu yıllarda yüksek büyüme oranı sergilemesinin başlıca nedeni iklim koşullarının tarım üretimine çok elverişli olması ve bu sayede tarım ürünlerinin üretiminin çok yüksek olmasıdır. Bu dönemde Türkiye, dünyanın sayılı pamuk, tütün ve buğday ihracatçı ülkelerinden biri konumuna gelmiştir. Ayrıca Kore Savaşının etkisiyle dünyada hammadde fiyatları yükselince Türkiye ekonomisinin ihracat gelirleri de kısa sürede iki katına çıkmıştır. İhracatın ve tarımsal üretimin artması ülke içinde yatırımları ve iç talebi artırmıştır. ABD'nin verdiği dış krediler de ekonomik büyümeyi olumlu etkilemiştir. Bu dönemde ekonomik büyümeyi uyaran başlıca etkenler; sanayide fabrikaların kurulması, ulaştırma sektöründe karayolu çalışmalarının hız kazanması, tarım sektöründe kullanılan ekili alanların genişletilmesi ve elektrik üretiminin geliştirilmesi için yapılan yatırımlar olmuştur (Ener ve Kılıç,2019:109,110). Bu gelişmelerle Türkiye ekonomisi 1950-1953 yılları arasında yüksek büyüme rakamlarına ulaşmış ve işsizlik oranları %3'ün altında gerçekleşmiştir. Ülkenin kalkınmasını sağlamak amacıyla altyapı, ulaşım ve enerji konusunda yatırımlar artırılmış, yatırımların finansmanı ise MB kaynakları ve dış yardımlar ile sağlanan krediler yolu ile gerçekleştirilmiştir. 1950'nin ilk yarısında uygun konjonktürden dolayı ihracatın ülke lehine olması ve dış ülkelerle ilişkilerin artması sonucu hibe ve borçlanma imkanlarının artması bu dönemin avantajı olmuştur.

1946 yılından sonra korumacı politikaların yerini liberal politikalar, ağır sanayinin geliştirilmesi yönündeki politikaların yerini ise tarım sektörünün geliştirilmesi ve alt yapı çalışmalarının artırılması gibi düzenlemeler almıştır. Ancak dışa açılma programında vaat edilen çoğu planın gerçekleştirilememesiyle sadece dış kaynaklı sermaye ithaline dayanan bu serbestleşme programı 1958 ekonomik kriziyle sonuçlanmıştır (Kazgan,2009:82-84). 1950 yılının ortalarına gelindiğinde Kore savaşının sona ermesiyle dünya üzerinde ihraç ürün fiyatlarına yönelik olumlu konjonktür bozulmuş, tarım ürünlerinin fiyatları düşmeye başlamıştır. Olumsuz hava koşullarının da etkisiyle üretimin azalmasıyla hükümet çiftçileri korumak amacıyla destek alımlarını başlatmış ve halka kolay ulaşılan krediler de verilmesiyle dolaşımdaki para artmıştır. Sonuç olarak 1950'nin ikinci yarısında olumsuz hava koşullarının etkisiyle hammadde ve temel tüketim mallarında kıtlık hâkim olmuş ve ihracatın azalmasıyla döviz sıkıntısı oluşmuştur. Bu koşulların oluşmasıyla 1950 yılının başında hâkim olan liberal politikalardan vazgeçilerek korumacı ve müdahaleci politikalar uygulanmaya başlamıştır. Döviz bunalımıyla beraber yurtdışından alınan ürünler ithal edilemeyince bu ürünlerin ülke içinde üretilmesine karar verilmiş ve dönemin zorunlu bir gereği olarak ithal ikameci politikalara başvurulmuştur. 1958 yılında döviz bunalımının atlatılması ve bozulan piyasa dengesinin yeniden sağlanması amacıyla istikrar programı uygulanmış ve Türk lirası devalüe edilerek enflasyon önlemeye çalışılmıştır. İstikrar programının uygulanmasıyla enflasyon oranları ve ödemeler dengesi açıkları kontrol altına alınmış ancak uygulanan sıkı ve korumacı politikalarla ekonomide durgunluk oluşmuş, bu durgunluk dönemi 1961 yılına kadar sürmüştür ve ekonomik büyüme rakamlarına da yansımıştır (Pamuk, 2020:231-233).

Bu dönem dış ülkelerle ilişkilerin geliştiği ve tarımsal kalkınmanın amaçlandığı bir dönemdir. Bu dönemde traktör kullanımının yaygınlaşması, devlet kontrolündeki arazilerin üretimde kullanılması ve karayollarının gelişmesiyle ekonomik faaliyetlerin canlanması sağlamıştır. Ancak bir süre sonra dünya konjonktürünün değişmesiyle ve tarım sektörünü desteklemek için verilen kredilerin enflasyonu artırmasıyla kriz kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçten sonra korumacı ve müdahaleci önlemler alınsa da ülkede durgunluğun oluşmasıyla bu politikalar da başarısız olmuştur.

Tablo 6'da Türkiye'de 1950-1959 yılları arasında gerçekleşen büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 6:1950-1959 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1950	9,4	1,5	84,28	6,43	9,29	40,9	13,1	45,9
1951	12,8	1,7	82,76	6,66	10,58	43,4	11,9	44,6
1952	11,9	1,9	80,68	6,59	12,73	42,5	11,8	45,7
1953	11,2	2,8	79,1	7,19	13,80	41,5	12,7	45,8
1954	-3,0	3,2	78,0	7,26	14,74	36,8	14,3	48,9
1955	7,9	3,1	77,21	7,48	15,31	37,5	14,7	47,8
1956	3,2	3,2	76,71	7,61	15,68	38,2	15,6	46,2
1957	7,8	2,8	75,55	8,0	16,45	37,7	16,0	46,3
1958	4,5	2,9	74,30	8,51	17,19	39,3	16,2	44,4
1959	4,1	2,9	74,27	8,63	17,11	37,9	16,1	45,9

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

1950-1953 yılları arasında Türkiye ekonomisi olumlu gelişmelerin etkisiyle ortalama %11 oranında yüksek büyüme hızına ulaşmış ancak giderek artan dış borçlar nedeniyle 1954 yılında ülkede dövizin azalmasına bağlı olarak dış borç artmış, enflasyon yüksek seviyelere çıkmış ve GSMH %3,0 küçülmüştür. 1954-1960 yılları arasında ise ortalama büyüme oranı %4'e düşmüştür. 1950 yılında liberalleşmeyle birlikte tarım sektöründe teknolojinin kullanımı yaygınlaşırken sanayi sektöründe de teknolojik gelişmelerle üretim artışı olmuş ve sanayi sektörünün GSMH içindeki payı 1950 yılında %13,1 iken bu oran 1959 yılında %16,1'e yükselmiştir. Bu dönemde GSMH'ye en büyük katkıyı hizmet sektörü yapmıştır. 1950 yılından itibaren Türkiye'de ekonomik büyüme ve sanayileşme politikalarında farklı bir yola girilmiş, devletçi sanayileşme uygulamaları yerine tarım ve dış ticarete ağırlık veren bir ekonomi modeli hâkim olmuştur. 1950-1959 yıllarını kapsayan dönemde GSMH ortalama %6,98 oranında artış göstermiştir.

Tablo 6'da işsizlik oranları değerlendirildiğinde dönemin başında işsizlik oranları düşükken bu oran dönem boyunca artış göstermiştir. 1950 yılında %1,5 olan işsizlik oranı 1959 yılında %2,9'a yükselmiştir. Sanayi sektöründe üretimin artması istihdam artışını sağlaması gerekirken köyden kente göçün artmasıyla 1950'li yılların ortalarında işçi ücretleri düşmeye başlamış ve işsizlik artmaya başlamıştır. İstihdamın sektörel dağılımına bakıldığında tarım sektörünün istihdamın ana kaynağı olduğu ancak dönem boyunca bu oranın sürekli azaldığı ve tarım sektörünün istihdam gücünün azaldığı göze çarpmaktadır. 1950 yılında tarım sektörünün istihdam içindeki payı

%84,78 iken bu oran 1959 yılında %74,27'e düşmüştür. Bu dönemde sanayi ve hizmet sektörünün istihdam içindeki payı artmıştır. 1950 yılında sanayi sektörünün istihdam içindeki payı %6,43 iken bu oran 1959 yılına gelene kadar sürekli artış göstermiş ve 1959 yılında %8,63 olmuştur. Hizmet sektörünün GSMH içindeki payı da bu dönemde sürekli artış göstermiş ve 1950 yılında %9,29 olan oran 1959 yılında %17,11'e yükselmiştir.

2.1.5.1960-1979 İthal İkameci Sanayileşme ve Planlı Dönemi

1950'li yıllarda tarım sektörünün gelişmesini sağlayarak büyüme çalışmaları her ne kadar ülkede önemli gelişmeleri sağlasa da ekonominin istikrarlı büyümesini ve gelişmesini sağlayamamıştır.

1960 yılına gelindiğinde ülke ekonomisinin durgunluktan kurtulması ve istikrarlı ekonomik göstergelere sahip olması amacıyla yeni politikalar geliştirilmiş ve planlı ekonomiye geçilmiştir. 1959-1960 duraklama döneminden sonra 1962 yılından sonra kalkınma planının uygulanmasıyla %7'ye yakın ekonomik büyüme gerçekleşmiştir (Başol,2012:84,85). Planlı ekonomi anlayışıyla kamu harcamaları ve ekonomi politikaları bir plan dahilinde kullanılarak enflasyonun ve bütçe açıklarının giderilmesi amaçlanmıştır ve sayısal büyüklüklerin yanı sıra ekonominin istikrarlı bir yapıya dönüştürülmesi de planlamaya dahil edilmiştir.

Bu dönemde montaj sanayi gelişmiş, Avrupa ülkelerine işçi göçü başlamıştır. Dış ülkelerde çalışan Türk işçilerin ülkeye döviz girişi sağlayarak dış ödemeler dengesinin düzelmesine katkı sağlayacağı, işsizliği azaltacağı ve ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği düşünülmüştür. 1960-1980 döneminin en önemli özelliği ise bilinçli şekilde ithal ikameci politikalara ve planlı ekonomiye geçilmesidir (Özsoylu,2019:101). Ekonomi planının amacı belirli bir dönemde ekonomik hedeflere nasıl ulaşılacağına yol haritasını göstermek, hızlı büyümeyi ve sanayileşmeyi sağlamaktır. Bu planlar yapılırken makroekonomik göstergelerden yararlanılmıştır. Ülkenin uygulayacağı plan üç farklı aşama sonucu seçilmiştir. İlk aşamada ülkenin makroekonomik göstergeleri ile Harrod-Domar tipi model kurulmuştur. İkinci aşamada modelden elde edilen değişkenler ve girdi-çıktı modeli ile sektörel hedefler belirlenmiş son aşama da ise proje değerlendirmesi yöntemi ile her sektörün uygulaması gereken projeler belirlenmiştir. Bu

dönemde planlamanın daha iyi yapılması amacıyla girdi-çıktı tabloları hazırlanmaya başlanmıştır. 1963-1967 yıllarında uygulanan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planında istihdam sorununun çözümü için, kentleşmenin yavaşlatılması, kırsal istihdamın artırılması ve nüfus planlaması uygulaması öngörülmüştür. Bu planda toplumsal kalkınma planı yapılmış ve işsizlik sorununun temel sebebi olarak hızlı nüfus artışı gösterilmiş ve hedefler belirlenmiştir. Artan emek miktarının şehirlere yığılmasını engellemek ve istihdamı artırmak amacıyla kırsal alanlarda yeni iş kollarının açılması hedeflenmiştir (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı:454,455). 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hedeflenen %7'lik büyüme oranına ulaşılmıştır. Bu planla birlikte büyümenin yapısında değişimler de olmuştur. Örneğin; 1950'li yıllarda tarım sektöründe üretimin artması yeni tarım alanlarının üretime açılması yolu ile gerçekleşirken BBYKP'nın uygulandığı 1963-1967 döneminde tarımda üretim artışı üretkenliğin artması ve ürün farklılaştırması yolu ile sağlanmıştır. Sanayi alanında ise özel sektörün üretimde daha etkin rol oynaması teşvik edilmiştir (Parasız,2003:177). 1968-1972 yıllarında uygulanan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planında ülkenin hammadde ihraç edip işlenmiş ürün alan yapısının değiştirilerek ham maddelerin işlenip mamul ürün ihracını içeren bir modele geçilmesi ve sanayileşmesinin hızlanarak istihdam sorununun çözülmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde GSMH'nin her yıl %7 artırılması hedeflenmiş ve sanayi sektörünün GSMH içinde payı genişletilmiştir. Ancak uygulanan İBYKP istihdam sorunun çözümünde yeterli olmamış bu dönemde işsizlik oranları artarak kronikleşmeye başlamıştır. 1973-1977 döneminde uygulanan 3. Beş Yıllık Kalkınma Planında ise kronik hale gelen işsizlik sorunu için istihdam yaratılmaya çalışılmıştır. İşsizlik sorununun nedeni olarak nüfusun istihdam olanaklarından daha hızlı artması gösterilmiş (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı,78) ve nüfus politikası uygulanması planlanmıştır. Ancak uygulanacak sanayileşme planıyla istihdam sorununun 1990'lı yıllarda çözülebileceği ifade edilmiştir. Bu dönemde kısa vadeli önlemlerin alınmaması işsizlik sorununun kronikleşmesine neden olmuştur.

Devlet planlama teşkilatının kurulmasıyla her beş yılda hazırlanan beş yıllık sanayi planında ekonominin büyüme hızı %7 olarak hedeflenmiş ve bu hedefin tutturulması için gerçekleşmesi gereken yatırımın %18 olması gerektiği belirtilmiştir. Yatırımların gerçekleşmesi için gerekli olan finansmanın %14'ü iç finansman ile kalan %4 lük kısım ise dış finansman yardımı ile sağlanacağı planlanmıştır

(Parasız,2008:136). Türkiye ekonomisi 1. ve 2. Kalkınma Planı döneminde istikrarlı ve başarılı bir büyüme süreci gerçekleştirmiştir. Ancak bu dönemde hızlı bir şehirleşme süreci gerçekleştiğinden istihdam sağlamada sorunlar olmuştur. İstihdam sorununun çözülmesi amacıyla yurt dışına işçi gönderilmiş ve işsizlik sorunu kısmen çözülmüştür. Ayrıca istihdam probleminin çözülmesi amacıyla erken emeklilik uygulaması getirilmiş böylece gençlerin istihdama kazandırılması amaçlanmıştır. Ancak enflasyonun yükselmesiyle emekliler tekrar iş piyasasına dönünce uygulamanın iç mantığı çökmüştür. 3. Ve 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ise var olan işsizlik sorununa ek olarak bu dönemde var olan olumsuz konjonktür yeni istihdam alanlarının açılmasını engellemiştir (Parasız,2003:241).

Uygulanan Kalkınma Planları ile ülkenin sanayileşme modeli de değişmiş ithal ikameci sanayileşme anlayışı uygulamaya konulmuştur. Yerli sanayinin gelişmesi için yüksek gümrük tarifeleri ve ithalat kısıtlamaları uygulanmış, sadece hammadde ve ara mal ithalatına izin verilerek ara malı ithalatı ucuzlatılmış, Türk lirasının değeri yüksek tutulmuş ve iç pazarda alım gücünün artması amacıyla işçi ücretleri artırılmış ve tarım ürünlerinde yüksek fiyat politikası uygulanmıştır. Uygulanan bu politikalarla 1963-76 döneminde yıllık ortalama büyüme hızı %6,9 olarak gerçekleşerek %7 büyüme hedefine ulaşılmıştır. Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme modelinin uygulanmaya başladığı 1960’lı yıllarda sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu döviz tarımsal ürünlerin ihraç edilmesiyle sağlanmış ve sanayi malları ithalatının yasaklanmasıyla yerli üreticiler iç pazarda ayrıcalıklı konuma gelerek karlarını artırmışlardır. Sanayi sektörüne bu tarz ayrıcalıkların verilmesi üretimin artmasını ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilemiştir ve 1960’lı yılların başları literatürde ‘kolay yıllar’ olarak adlandırılmıştır. Sanayi sektöründe temel tüketim mallarının işlenmesinin yanı sıra otomotiv, elektronik aletler gibi dayanıklı tüketim mallarının üretimine de montaj sanayi olarak başlanmıştır ve bugünün önemli sanayi şirketlerinin oluşması sağlanmıştır (Pamuk,2020:237-238). 1960’lı yıllar aynı zamanda Türkiye’de sanayi istihdamının en hızlı arttığı yıllar olmuştur. Bu dönemde ekonomik büyüme verimlilik artışı ile değil yeni yatırımlar ve üretim faktörlerinin artırılmasıyla gerçekleştiğinden bu dönemki büyüme ekstansif büyüme türü olarak adlandırılabilir.

Ancak 1970 yılına gelindiğinde sanayi sektörünün ihracat yapması ve uluslararası pazarla rekabet etmesi gerekirken hükümetin farklı holding gruplarındaki

karı gözeterek korumacı politikalarını arttırması ve üretimin iç pazara yönelik yapılması ülkedeki döviz miktarının azalmasına neden olmuş ve uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelinin iç mantığı giderek zayıflamıştır. 1975 yılından sonra ekonomik büyümenin kısa vadeli borçlanmaya dayanması, döviz kaynaklarının önemli derecede azalması ve Kıbrıs Harekâtı ambargolarının hız kazanması sonucu GSMH büyüme hızı giderek düşmüş ve 1979, 1980 yıllarında eksi değer almıştır (Parasız,2008:240). 1970’li yılların ortalarında ithal ikameci politikalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye’nin döviz karşılığı ara malı ithal etmesine karşın ülkeye döviz girişi sağlanamaması ve finansman ihtiyacının dış kaynaklardan borçlanarak gerçekleşmesi sonucu 1977 yılında Türkiye döviz krizine girmiştir. Türkiye ekonomisi 1977 yılında %3,9 oranında büyüebilmiştir ve işsizlik oranı çift haneli rakama ulaşarak %10 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1977 Döviz krizinin derinleşmesiyle Türkiye ekonomisi 1979 yılında %0,4 oranında, 1980 yılında %2,8 oranında küçülmüştür.

1970’li yılların ortalarında itibaren petrol fiyatları hızla artmış, döviz darboğazı oluşmuş ve bunun sonucunda imalat sanayinin ihtiyacı olan girdi ithali yapılamamıştır. Ayrıca bu dönemde elektrik, petrol gibi enerji kaynaklarına yeteri kadar ulaşılamaması, artan anarşik olaylar sonucu ülkede istikrar ortamının sağlanamaması ve köklü ekonomik istikrar tedbirlerinin alınmaması sonucu ekonomik büyüme gerilemiştir (Başol,1987:51,52).

Bu dönem sonunda yaşanan ekonomik krizin temel sebebi tüm dünyayı derinden etkileyen ve ekonomik dalgalanmalara sebep olan 1974 petrol şokudur. Türkiye Cumhuriyeti içinde bulunduğu kriz ortamından çıkmak amacıyla 24 Ocak 1980’de IMF denetiminde istikrar programı uygulamaya başlamış ve uygulanan politikalarda köklü değişiklikler yapılmıştır.

Tablo 7’de Türkiye ekonomisi için 1960-1979 yılları arasındaki büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 7:1960-1979 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1960	3,4	3,1	74,10	8,33	17,57	37,5	15,7	46,8
1961	2,0	3,4	73,22	8,69	18,09	35,0	17,2	47,8
1962	6,2	3,4	72,42	8,58	19,00	34,6	16,7	48,7
1963	9,7	3,4	71,55	8,57	19,88	34,6	17,1	48,3
1964	4,1	3,5	70,35	9,41	20,24	33,1	18,2	48,6
1965	3,1	3,7	69,31	9,76	20,93	30,9	19,4	49,8
1966	12,0	3,6	68,01	10,09	21,91	30,5	19,9	49,6
1967	4,2	4,8	67,26	10,49	22,25	29,3	20,7	50,0
1968	6,7	5,2	65,90	10,76	23,35	33,0	17,1	49,8
1969	5,4	5,9	64,69	10,96	24,35	31,2	18,4	50,4
1970	5,8	6,4	63,24	11,62	25,13	30,7	17,5	51,7
1971	10,2	6,8	62,81	11,80	25,39	30,2	17,8	52,0
1972	7,4	6,3	61,72	12,52	25,76	27,9	18,1	54,0
1973	5,4	6,8	60,49	13,13	26,39	24,5	19,3	56,2
1974	7,4	7,3	59,17	13,95	26,88	25,2	20,0	54,8
1975	8,0	7,6	58,37	13,96	27,66	24,5	20,6	55,0
1976	7,9	9,00	57,01	14,11	28,88	24,0	20,5	55,5
1977	3,9	10,0	55,62	14,91	29,47	22,8	21,3	56,0
1978	2,9	10,1	54,83	14,72	30,45	23,1	21,7	55,2
1979	-0,4	8,9	53,97	14,71	31,32	23,2	20,7	56,1

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

Tablo 7'ye göre uygulanan ithal ikameci politikaların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri 1963 yılında gözlemlenmeye başlamış 1963 yılında ekonomik büyüme rakamı %9,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu olumlu gelişmeler 1963-1976 yılları arasında devam etmiş ve ülkenin ortalama yıllık büyüme hızı %6,9 olmuştur. Ancak ithal ikameci politikaların bir sonraki aşamaya geçemeyerek dış dünya ile rekabet etmemesi ve dış borçların artması sonucu 1977 yılına gelindiğinde ekonomik büyüme hızı yavaşlamış ve %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu kriz durumu 1978 yılında da devam etmiş, 1979 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisi %0,4 küçülmüştür. Sektörlerin GSMH içindeki paylarına göre tarım sektörü ekonomik büyümenin ana kaynağını oluşturma özelliğini tamamen kaybetmiş, sanayi sektörüyle neredeyse aynı katkıyı sağlar konuma gelmiştir. 1960 yılın tarım sektörünün GSMH içindeki payı %37,5 iken bu oran 1979 yılına gelindiğinde %23,2 ye düşmüştür.

Tablo 7'de işsizlik oranları değerlendirildiğinde 1960 yılında %3 olan işsizlik oranının dönem boyunca sürekli artış gösterdiği ve petrol krizi ve Türkiye ekonomisindeki olumsuz gelişmeler nedeniyle 1977 yılında Cumhuriyet tarihinde ilk

defa çift haneli rakamlara ulaşarak %10 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde 1960 yılında planlı ekonomiye geçilmesiyle kamu desteği ile sanayi sektörünün desteklenmesi sonucu istihdamın sektörel dağılımında değişiklikler olmuş 1960 yılının başında tarım sektörünün istihdam içindeki payı %74,10'iken sanayileşme çabaları sonrası 1979 yılına gelindiğinde bu oran %53,97'e inmiştir ve sanayi sektörünün istihdam içindeki payı %8,33'ten %14,71'e yükselmiştir, hizmet sektörünün istihdam içindeki payı ise %17,51'den %31,32'ye yükselmiştir.

1963-1970 yılları arasında Türkiye ekonomisinde uygulanan politikalarla ekonomik istikrar ve ekonomik büyüme sağlamıştır. Bu istikrarlı büyüme süreci 3. Beş yıllık kalkınma planını kapsayan 1973-1977 yılında daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Ancak bu dönemde ekonomik büyümenin ana kaynağı enflasyonun artmasıdır. Türkiye ekonomisi 1974 yılından itibaren her ne kadar kriz sinyali verse de ekonomi yönetenler günü kurtarma çabası ile iç ve dış kaynakları tüketmişlerdir. 1978 yılına gelindiğinde ekonomik bunalım yaşanmış ve bu krizi atlattmak için uygulanan politikalar değiştirilmiştir. Ancak bu politikalar dönemin şartlarından dolayı başarılı olamamış ve 24 Ocak 1980 tarihinde IMF desteği ile istikrar programı hazırlanmıştır (Şahin,2011:177,178).

2.1.6.1980-1989 Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi

1970'li yıllar tüm dünya ülkeleri için zorlu bir dönem olmuş enflasyon ve durgunluktan kurtulmak amacıyla İngiltere'de Thatcher ABD'de Reagan yöntemi ile Keynesçi politikalar terk edilerek devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmış ve liberal politikalar uygulanarak sermaye hareketleri üzerindeki denetimler azaltılmaya başlamıştır (Pamuk,2020:263,264). Türkiye ise bu liberal politikalara 1970'li yılların sonunda terör faaliyetlerinin ciddi boyutlara ulaşması ve ekonomik krizin derinleşmesiyle karar vermiş ve yeni istikrar programı hazırlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın da desteklediği ile 24 Ocak 1980'de uygulanan bu istikrar programı ile Türkiye ekonomisinde liberalleşme başta olmak üzere birçok köklü değişiklik yapılmıştır.

Dönemin başında enflasyonun düşürülmesi amacıyla sıkı ekonomi politikası uygulanmış, taban fiyatları ve işçi ücretleri düşük tutulmuştur. Türk lirasının da düzenli aralıklarla devalüe edilmesiyle ülke ihracatı da artmaya başlamıştır ve kısa vadeli amaçlara ulaşılabilmiştir. Ancak uygulanan sıkı ekonomi politikasına karşın faizlerin serbest bırakılması ve sürekli artması, yatırımların düşmesine ve bankerlerin iflasına sebep olmuştur. Bu daraltıcı politikalar sonucu Türkiye ekonomisi 1980-1983 yılları arasında ortalama %4 büyüebilmiştir. 1983 yılına gelindiğinde yapılan düzenlemelerle devletin rolü asgari düzeye indirilerek KİT uygulamaları kaldırılmış, devletin idari yapısı yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca dış ticaretin desteklenmesiyle ihracat gelirleri artmış, 1985 yılına gelindiğinde ihracatın GSMH içindeki payı yaklaşık %15 olmuştur. Bu dönemde arım ürünleri ihracatına talebin azalmasından dolayı sanayi ürünlerine ve hizmet ihracatının artırılmasına önem verilerek ihracata dayalı ekonomik büyüme sağlanmıştır. 1983 yılından sonra ekonomik büyümenin yüksek seviyele çıkartılması ve durgunluğun önlenmesi amacıyla genişletici politikalar uygulanması enflasyonun ve kamu borçlarının artmasına neden olmuştur. 1984-1987 döneminde ekonomik büyüme yılda ortalama %6 oranında gerçekleşse de ekonomik büyümenin artması dış borçların kaynaklık etmesiyle ihracat artışından ve altyapı yatırımlarının artmasıyla gerçekleşmiştir ve ekonomik istikrarsızlıklarla büyüme sağlanmıştır. Kamu borçlarının 1988 yılının başında ödenemeyecek boyutlara ulaşması ve vadesinin gelmesiyle sıkı politika uygulamalarına geçilmiş ve ülke stagflasyona girmiştir. Ülkede daraltıcı politikaların uygulanması sonucu 1988 yılında ekonomik büyüme %1,5 oranında gerçekleşmiştir. 1989 yılında ihracata dönük büyümenin yerini sermaye ithaline dayalı büyüme almıştır.

1979-1983 yılında uygulanan beş yıllık kalkınma planında işsizlik sorunun sebebi olarak demografik özellikler ve geçmiş yıllarda uygulanan politikalar gösterilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, DBYKP:25). Bu planda GSMH'nin ortalama %8,25 artması ve sanayi sektörünün büyüme içindeki payının artırılması ve işsizlik sorunun azaltılması planlanmış ancak 1980 asgari darbesi, dünya konjonktüründe petrol fiyatlarının yükselmesi gibi olumsuz nedenlerle amaçlanan hedeflere ulaşamamıştır. 1985-1989 yıllarını kapsayan 5. Beş Yıllık Kalkınma Planında ise işsizliğin azaltılmasını sağlamak, gelir adaletsizliğini azaltmak ve altyapı yatırımlarını artırmak temel hedefler olarak belirlenmiş ve bunlara yönelik politikalar

uygulanmıştır. 1989 yılına gelindiğinde uygulanan politikalarla, dışa açılmanın etkisiyle, yabancı sermaye girişlerinin serbest bırakılması ve 24 Ocak kararlarının etkisiyle istihdam oranları artmıştır.

Tablo 8’de Türkiye ekonomisi için 1980-1989 yılları arasındaki büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 8:1980-1989 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1980	-2,8	8,3	53,24	14,65	32,11	24,2	20,5	55,4
1981	4,8	7,3	52,74	14,58	32,68	22,6	21,5	55,9
1982	3,1	7,2	52,02	14,87	33,11	2,7	21,9	55,4
1983	4,2	7,9	51,33	15,18	33,49	21,6	22,4	56,0
1984	7,1	7,8	50,38	15,30	34,32	20,3	23,1	56,6
1985	4,3	7,3	49,38	15,69	34,94	19,4	23,6	57,0
1986	6,8	8,1	48,34	15,67	35,98	18,8	25,0	56,2
1987	9,8	8,5	47,11	15,74	37,15	17,2	24,9	57,9
1988	1,5	8,7	46,37	15,99	37,64	18,3	25,1	56,7
1989	1,6	8,6	47,41	15,62	36,96	16,6	25,9	57,5

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

24 Ocak kararlarıyla birlikte asıl amaç piyasalarda dengenin sağlanması olmuş, fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalar uygulanmış ve ekonomik büyüme göz ardı edilmiştir. Bu uygulamalar ekonomik büyüme rakamlarının 1984 yılına kadar düşük seviyelerde kalmasına yol açmış ve tabloya da yansımıştır. 1981 yılında gerçekleşen %4,8 oranındaki büyüme kapasite kullanımının artması yoluyla gerçekleşmiştir. 1979 krizinin etkilerinin atlatılmasıyla 1984 yılına gelindiğinde iç ve dış konjonktürdeki olumlu gelişmelerle birlikte ekonomik büyüme %7,1 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 1988 yılında Türkiye’de stagflasyon sürecine girildiğinden ekonomik büyüme rakamları %1 oranına düşmüştür. Türkiye ekonomisi 1980-1989 yılları arasında ortalama %4,5 büyümüştür. Tablo 8’de sektörlerin GSMH içindeki payları incelendiğinde sanayi ve hizmet sektörünün büyüme içindeki payı artarken tarım sektörünün GSMH içindeki payı azaldığı göze çarpmaktadır.

1980-1989 dönemi işsizlik oranları incelendiğinde dönem boyunca işsizlik probleminin olduğu, her ne kadar işsizlikle mücadele için önlemler alınsa da bu uygulamaların başarısız olduğu ve işsizlik probleminin 1989 yılında da devam ettiği görülmektedir. 1980 yılında işsizlik oranı %8,3 iken 1985 yılına gelindiğinde işsizliği

azaltıcı politika uygulamalarıyla işsizlik oranlarında az da olsa bir iyileşme gerçekleşmiş ve işsizlik oranı %7,3'e düşmüştür. Ancak işsizlik problemi bu dönemde giderilememiş ve 1989 yılına gelindiğinde yeniden %8 oranına yükselmiştir. Tabloda istihdamın sektörel dağılımı değerlendirildiğinde tarım sektörünün istihdam sağlama oranı düşerken sanayi ve hizmet sektörünün istihdam sağlama özelliği artış gösterdiği göze çarpmaktadır. 1980 yılında tarım sektöründe istihdamın payı %53,7 iken bu oran 1989 yılına gelindiğinde %47,41 oranına düşmüştür. Bu dönemde ekonomik büyüme rakamlarının yetersiz ve istikrarsız olduğu ve işsizlik oranlarında bir iyileşmenin sağlanamadığı dikkat çekmektedir.

2.1.7.1990-1999 Tam Serbestleşme Dönemi

1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde istikrarsızlıkların olması, bu dönemi de etkilemiş bozuk olan mali yapı Körfez krizi ve ülke içinde terör faaliyetlerinin de artmasıyla iyice bozulmuştur ve bu durum Türkiye'nin ekonomik büyüme ve istihdam amaçlarına odaklanmasını engellemiştir. Devletin enflasyonu düşürmek için uyguladığı politikalar işçi ücretlerinin azalmasına neden olunca 1989 yılına gelindiğinde işçiler ve sendikalar başta olmak üzere birçok emektarın protestoları başlamış, yoğun eleştiriler üzerine işçi ücretleri yeniden artırılmıştır. Ancak işçi ücretlerinin artırılması belli süre sonra üretimdeki ağır maliyetler ve finansal dalgalanmalar sonucu işsizliğin artmasına neden olarak ülkeyi mali krize sürüklemiştir. 1989 yılında kambiyo kontrolleri kaldırılarak sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Tam liberalleşme sonucu sermaye hareketlerinin inişli çıkışlı olması ülke ekonomisinin hassas olmasına neden olmuş ve ekonomik büyüme daha da istikrarsız bir hal almıştır (Boratav,2005:172). Yüksek faiz düşük kur politikalarıyla dönem başında sermaye hareketleri ülkeye döviz girişi sağlasa da ilerleyen yıllarda cari işlemler açığının artması, finansal kurumlara olan güvenin azalması, belirsizliklerin ve risk oranının artması sonucu sermaye çıkışları başlamıştır. Böylece sıcak para akımları ülkeyi 1994 ve 1998 yıllarında finansal krize sürüklemiştir. Faiz oranlarının yüksek olması yurtiçi üreticilerinin yatırımlarının azalmasına neden olmuş, çoğu fabrika gelirlerini üretime aktarmak yerine faiz gelirlerine aktararak üretimdeki zararını yüksek faiz karları ile telafi etmiştir. Ancak küçük ve orta ölçekli

sanayici yükselen faizler sonucu ağır borç yükü ile karşılaşmış, artan maliyetlerin telafi edilebilmesi amacıyla işçi ücretleri azaltılma yoluna gidilmiştir.

1990-1994 yılında uygulanan altıncı beş yıllık kalkınma planında temel amaç olarak istikrarlı bir büyümeyi sağlayarak gelir adaletsizliğini, işsizliği ve bölgesel gelir farklılıklarını azaltmak belirlenmiştir. GSYH'nin yıllık ortalama %7 oranında artması hedeflenmiş ve işsizlik oranının %8,7 olarak gerçekleşmesi öngörülmüştür. Yatırımların artırılması, KOBİ'lerin desteklenmesi, beşerî sermayenin artırılması yolu ile istihdamın artması hedeflenmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, ABYKP,2: 302). Ancak 1994 krizinin etkisiyle işsizlik artmış ve işçi ücretleri düşmüştür. Olumsuz koşulların etkisiyle istihdam hedeflerine ulaşamamıştır. 1994 krizi yedinci beş yıllık kalkınma planının hazırlanmasını sekteye uğratmış ve plan 1997-2000 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Uygulanan planla 2000 yılında işsizlik oranları azalmıştır. Planda hedeflenen GSMH içinde sektörlerin payları tutturulmuş, sanayi sektöründe ise hedeflenen rakam aşılmıştır.

1995-1999 yılları arasında ekonomik büyümenin ana sebebi Türkiye ekonomisinde tasarruf ve yatırımların azalmasına karşın iç talebin artmasıdır. Bu dönemde iç talep artışı üretim miktarının artmasını sağlayarak ekonomik büyümenin artmasını sağlamıştır. Bu büyüme de kapasite artışının etkili olmaması istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. 1999 yılında istikrarsızlıkların ve kamu borçlarının ciddi boyutlara ulaşmasıyla IMF ile görüşmeler başlamış ve 2000 yılının başında stand-by anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. 1989-2000 yılları Türkiye ekonomisi için kayıp yıllar olmuştur (Kepenek ve Yentürk,2001:484-489 ve Şahin,2011:238). Stand-by programıyla sabit kur uygulaması ile enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiş ancak kamu açıklarını azaltacak politika uygulanmaması, bankacılık sorunlarının göz ardı edilmesi ve programda ifade edilen çoğu önlemin alınmaması 2001 yılında bankacılık sektöründe büyük bir krize neden olmuştur.

1990-2000 arası dönemde Türkiye'de ekonomik büyüme oranları inişli çıkışlı olmuş ve ekonomik büyümede istikrar sağlanamamıştır. Bunun ana sebeplerinden birisi özelleştirmeler sonucu devletin girişimci sıfatını terk etmesi ve girişimcilerin bu dönemde kendilerine yol gösteren birilerinin olmamasıdır. Dış dünyaya uyum sağlamaya çalışan bir ekonomide girişimcilerin rekabetin yoğun olduğu piyasalara

uyum sağlaması zaman alırken dünya ekonomisinde görülen durgunluk ve krizler Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. 1995-1997 yıllarında ekonomik büyümenin yüksek gerçekleşmesinin ana kaynağını tüketim ve özel sermaye yatırımlarının artması oluşturmaktadır. Bu dönemde reel gelirin artması, enflasyonun azalmasına bağlı olarak servetin artması, 1994 kriziyle ihracattaki artışın gecikmeli olarak yatırım harcamalarını artırması ve yüksek faiz oranlarının yarattığı gelir etkisi sonucu tüketim oranları artmış ve ekonomi canlanmıştır (Parasız,2003:513-515).

Tablo 9’da Türkiye ekonomisi için 1990-1999 yılları arasındaki büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 9:1990-1999 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
1990	9,4	8,0	46,88	15,35	37,79	16,3	25,9	57,9
1991	0,3	8,2	47,76	15,21	37,03	16,1	26,5	57,4
1992	6,4	8,5	44,8	16,22	38,99	15,8	26,5	57,8
1993	8,1	8,9	42,50	15,90	41,61	14,5	26,5	59,0
1994	-6,1	8,5	44,05	16,47	39,46	15,3	26,7	56,0
1995	8,0	7,7	44,11	16,01	39,89	14,5	27,7	57,8
1996	7,1	6,6	43,69	16,45	39,87	14,4	28,0	57,6
1997	8,3	6,8	41,68	17,52	40,81	12,7	28,1	59,2
1998	3,9	6,9	41,50	17,09	41,41	13,4	27,6	59,0
1999	-6,1	7,7	40,17	17,19	42,68	13,4	27,9	58,7

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

1990 yılında olan %9,4 büyüme 1991 Körfez savaşının etkisiyle %0,3 oranına düşmüştür. 1992 ve 1993 yılında uygulanan talebi canlandırıcı genişletici politikalarla Türkiye ekonomisi %6,4 ve %8,2 oranında büyümüştür ancak cari işlemler açığı ve enflasyon oranları da artmıştır. İki yıl yüksek ve sürdürülemez büyüme rakamlarının ardından 1994 yılında ciddi bir ekonomik kriz yaşanmış ve ekonomi %6,1 oranında küçülmüştür. 1991-1999 yılları Türkiye ekonomisinde istikrarsız büyüme rakamları hâkim olmuş ve bu dönem ortalama büyüme oranı %3 gerçekleşmiştir. 1995-1997 yılında ekonomik büyüme rakamları yüksek olsa da bu büyüme iç talep artışından kaynaklanmış ve sürdürülemez bir yapı oluşturmuştur. Bu büyüme hızı Türkiye tarihinde savaş yılları dışında en düşük büyüme hızı olarak ifade edilmektedir. 2002 yılında tarım, sanayi ve madencilik yatırımları GSMH içindeki payı %42’ün altında

kalmıştır. Türkiye ekonomisinin bu dönemi kapsayan 10 yıl boyunca ekonomik büyümesinin sürekli inişli çıkışlı yapıda olması belirsizlikleri artırmış ve sermaye birikimlerinin azalarak uzun dönemde potansiyel büyümenin de düşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ekonomik büyüme olduğu yıllarda yabancı sermaye hareketlerinin arttığı, ekonomik büyümenin azaldığı yıllarda ise sermaye hareketlerinin azaldığı gözlemlenmektedir. 1998 ve 1999 yılı sermaye hareketlerinin artmasına karşın büyümenin azalma sebebi ise 1999 depreminin olumsuz etkileri olarak açıklanmaktadır. Bu dönem gerçekleşen ekonomik büyümenin kaynağı dış etkenlere bağlıdır (Borotav,2005:184-192). Bu dönemde sektörlerin büyüme oranları incelendiğinde tarım sektörünün dalgalı bir seyir izlediği gözlenirken sanayi ve hizmetler sektörü 1994 ve 1999 krizleri göz ardı edilirse sürekli büyümüştür.

2.1.8.2000-2006 İstihdam Yaratmayan Büyüme Dönemi

Güneydoğu Asya (1997) ve Rusya (1998) krizinin ardından ülkeden sıcak para çıkışı olmuş ve ülkenin içinde bulunduğu zor koşullara dünya ekonomisinden yansıyan olumsuzluklar da eklenince 1998 yılının sonunda Türkiye ekonomisi stagflasyon sürecine girmiştir. Bu olumsuz koşulların üzerine 1999 Marmara depremi de eklenince Türkiye ekonomisi iyice zayıflamıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu kriz ortamından çıkabilmesi amacıyla 1999 yılının sonunda stand-by anlaşması imzalanmış, hükümete kolay kredi bulma imkânı sağlanmıştır ve 2000 yılına gelindiğinde Enflasyonla Mücadele Programı (EMP)'nin uygulanması ile 2 yıl içinde enflasyon oranlarının tek haneli rakamlara düşürülmesi, ekonomik istikrarın ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması hedeflenmiştir (Şahin,2011:246,247). Ancak bu program uygulamaya koyulduğu ilk aylardan itibaren hedeflere ulaşmada başarısız olmuştur. 2001 yılına gelindiğinde likidite krizini finansal krizin izlemesiyle birçok banka iflas etmiş ve ülke derin bir ekonomik bunalım içerisine girmiştir ve 2001 yılında ekonomik bunalımın derinleşmesi sonucu Türkiye ekonomisi %9,5 oranında küçülmüştür. Bu olumsuz koşullardan kurtulmak ve ekonomik büyümenin yeniden sağlanması amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. GEGP yine İMF desteği ile uygulamaya konulmuştur. Bu programla birlikte istikrarın sağlanması amacıyla yapısal düzenlemeler yapılmasına ve özelleştirmelere ağırlık verilmiş, büyük KİT'lerin ve bankaların

özelleştirilme çalışmalarına başlanmıştır. Bu programla ekonomide istikrar sağlanmaya başlanmış ve 2001 yılında ülke ekonomisinin %9,5 oranında küçülmesinin ardından programın uygulanmasıyla birlikte 2002 yılında ekonomik büyüme rakamı %7,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu programla ekonomide istikrar sağlamakla birlikte piyasa rekabetinin güçlenmesi ve devletin ekonomideki rolünün değişmesi gibi yapısal dönüşümde sağlanmıştır ve 2005 yılına kadar taviz verilmeden uygulanmıştır. 2002-2008 dönemi her ne kadar ekonomik büyümenin yüksek oranda gerçekleştiği yıllar olsa da işsizlik oranları bu olumlu gelişmelerin dışında kalarak artış göstermiştir.

Bu dönemde ekonomik büyüme 2008 finansal krizine kadar istikrarlı şekilde artış göstermiştir. Ancak istihdam oranlarının ekonomik büyümeyle birlikte artış göstermemesi aksine azalması, yurtiçi tasarruf oranlarının artış göstermemesi ve sanayi sektörünün dışa bağıllığının artması bu dönemdeki büyümenin sanal bir büyüme olduğunu göstermektedir. Kriz sonrası bu büyümenin temel kaynağı dış borçlanma ve sıcak para akımı yolu ile ithalattaki artış olmuştur. (Sungur,2019:65).

2001-2005 dönemini kapsayan yedinci beş yıllık kalkınma planında GSMH'nin yılda ortalama %6,3 artacağı tahmin edilmiştir (YBYKP:36). 2001 krizi yılı ve 2003 yılları hariç bu hedefe ulaşıldığı görülmektedir. Ancak hedeflenen işsizlik oranının üzerinde işsizlik olmuştur. İşsizlik rakamlarının büyüme rakamlarının altında kalmasının temel sebebi ise tarım sektöründe istihdamın azalması ve nitelikli işgücünün artmasıyla iş gücü talebinin düşmesi olarak ifade edilmiştir. İstikrarlı bir büyümenin sağlanması amacıyla enflasyon oranlarının tek haneli rakamlara indirilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve özelleştirmelerle devletin üretimden çekilerek asıl konulara odaklanması gerektiği ifade edilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, YBYKP:25,26).

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında ise büyümenin temel amacı “kesintisiz bir büyüme süreci gerçekleştirmek için kamu kesimi dengesi kurularak uygun gelirler politikası izlenerek enflasyonun kalıcı biçimde tek haneli düzeye indirme çabası kararlılıkla sürdürülecek, Maastricht kriterleri yerine getirilecektir” biçiminde ifade edilmiştir (Ener ve Kılıç,2019:253). Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla yürütülen politikalar süreci deneyimlemiştir. 2000-2006 döneminde en düşük büyüme oranı 2001 krizinin etkisiyle 2001 yılında gerçekleşmiş ve Türkiye ekonomisi

%9,5 oranında küçülmüştür. Bu dönem arasında en yüksek büyüme oranı ise %9,9 ile 2004 yılında gerçekleşmiştir. 2004 yılından sonra her yıl ekonomi büyüme de, büyüme oranı her yıl düşmüştür.

Tablo 10'da Türkiye ekonomisi için 2000-2006 yılları arasındaki büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 10:2000-2006 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GSMH İçindeki Payı		
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2000	6,3	6,5	36,0	17,66	46,34	13,1	27,8	59,0
2001	-9,5	8,4	37,58	17,53	44,88	13,6	28,5	57,9
2002	7,9	10,3	34,93	18,52	46,56	13,6	28,8	57,6
2003	5,9	10,5	33,88	18,19	47,93	12,5	29,3	58,2
2004	9,9	10,8	29,1	24,9	46,0	11,6	29,2	59,2
2005	7,6	10,6	25,7	26,3	48,0	11,4	28,9	59,7
2006	6,0	10,2	24,0	26,8	49,2	11,1	29,3	59,6

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler

2001 krizinin etkisiyle Türkiye ekonomisi 2001 yılında %9,8 oranında küçülmüştür. 2001 yılından sonra uygulamaya giren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ülkede istikrarı sağlamış ve 2002 yılında ülke ekonomisi %7,9 oranında büyümüştür. Ancak ekonomik büyüme ve diğer ekonomik göstergelerdeki olumlu gelişmeler işsizlik oranlarına yansımamış ve işsizlik oranı 2001 yılına göre artarak %10,3 oranında gerçekleşmiştir. Bunun sebebinin ekonomik büyümenin itici gücü olan tarım sektörünün payının ekonomi politikalarıyla azaltılarak sanayi ve hizmet sektörünün ön plana çıkarılması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tarım sektöründe yüksek oranda olan gizli işsizlerin açık işsiz konumuna gelmeleri ve tarım sektöründen ayrılarak işsiz kalan bireylerin niteliklerine uygun iş bulamayıp uzun süre işsiz kalmaları bu dönemde işsizlik oranlarının artmasına neden olmuştur. 2001 krizi ile 2008 krizi arasında ekonomik göstergeler değerlendirildiğinde bu dönemde uygulanan istikrar programı ve yapısal reformlarla ülke ekonomisi istikrar kazanmış ekonomik büyüme rakamları bazı dönemler %7'nin üzerine çıkmıştır. Tablo 10'a bakıldığında 2002-2006 döneminde ekonomik büyüme her yıl yüksek oranlarda sağlanırken işsizlik rakamlarında azalma olmadığı tespit edilmektedir. 2002 yılında ekonomik büyümenin %7,5 oranında gerçekleşmesine rağmen işsizliğin azaltılamaması, büyümenin yatırım ve üretim ile

sağlanmadığını, büyümenin istihdam yaratmadan gerçekleştiğini göstermektedir. 2002 ve 2004 yılları arasında büyüme rakamları yüksek olmasına rağmen inşaat sektörü gibi emek yoğun sektörlerin toparlanamaması bu dönemde işsizlik oranlarının %10'un üzerinde seyretmesine neden olmuştur. 2005 yılında hizmet sektörünün toparlanmasıyla işsizlik oranları da düşmüştür.

2002-2007 döneminde gerçekleşen ekonomik büyümenin sanal bir büyüme olduğu ve yabancı kaynaklı sıcak para akımlarının ekonomiyi şişirdiği anlaşılmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanmasına rağmen bu kaynakların yatırıma ve üretime dönüşmediği ve istihdamı artırmadığı dönemin işsizlik rakamlarına da yansımıştır.

2.1.9.2007-2020 Düşük Ekonomik Büyüme-Yüksek İşsizlik Dönemi

2002-2006 yılları arasında ülke ekonomisinin toparlanmasının ardından 2007 yılı siyasi gerginlikler ve ABD'de başlayan konut krizinin dünyadaki finansal piyasalara yayılmasıyla Türkiye de olumsuz etkilenmiş ve bu durum ekonomik göstergelere yansımıştır. ABD'de konut kredilerinin düşürülmesiyle konutlara ve faizlere talep yükselmiş bankaların denetlenmeden her bireye konut faizi vermeleri sonucu faizlerin ödenmesinde güçlükler oluşmuş, faizlerin yükselmesiyle de kriz patlak vermiştir. Bu koşullar altında Türkiye' de büyüme hızı 2007 yılında zayıflamaya başlayarak %4,5 olarak gerçekleşmiş ve bu oran 2002 yılından sonra en düşük büyüme oranı olmuştur. Küresel finansal krizle birlikte Türkiye'de ihracat oranlarının düşmesi ekonomik büyüme rakamlarını ve işsizliği etkileyen nedenlerin başında gelmektedir. 2001 kriziyle alınan önlemler sayesinde 2008 krizi Türkiye'de bankacılık ve finansal piyasaları derinden etkilememiş ancak reel sektör üzerinde etkisi şiddetli olmuştur. 2008 kriziyle yabancı sermayenin azalması ülkedeki yatırımları ve üretimi olumsuz etkilemiştir (Şahin,2011:269-279). Türkiye ile ticaret yapan Almanya gibi gelişmiş ülkelerin küresel krizden çok fazla etkilenmesi Türkiye'de dış talebin azalmasına neden olarak ihracatın azalması, yabancı sermaye miktarının azalması, yatırım ve tüketim harcamalarının kriz dönemi boyunca kısılması gibi etkenlerle 2008 ve 2009 yıllarında ülkenin ekonomik büyümesi olumsuz etkilenmiş, 2008 yılında Türkiye ekonomisi %0,7 büyürken 2009 yılında %4,8 oranında küçülmüştür. Türkiye ekonomisinin dış kaynaklara bağlı olması

ve küresel krizin etkisiyle ithalat, ihracat oranının ve yabancı kaynakların azalması sonucu Türkiye ekonomisinde üretim azalmış, işsizlik oranları yükselmiştir. 2009 yılının sonuna gelindiğinde krizin olumsuz etkileri azalmaya başlamış ve Türkiye ekonomisi büyüme sürecine girmiştir. Ancak 2008 kriziyle işsizlik oranları da artış göstermiş 2008 yılında %11 olan işsizlik oranı 2009 yılında %14 seviyesine yükselmiştir. Bu dönemde işsizlik oranlarının azaltılması için hükümet önlemler almıştır. Bu önlemler kısaca; işsizlik sigortası ödemelerinin iyileştirilmesi, kısa çalışma ödeneğinden yararlanma süresinin uzatılması, işgücü eğitimi kaynaklarının uzatılması ve geçici süreli yeni iş olanaklarının artırılmasıdır. Ayrıca hükümet işverenlerin işgücü maliyetlerini azaltmak amacıyla sigorta primlerini düşürücü destekler sağlamıştır. 2008 krizinin atlatılması amacıyla ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin merkez bankaları krizi atlatabilmek amacıyla parasal genişleme yoluna gitmiştir. Bu durumda faiz oranları çok düşük seviyelere ulaşırken birçok ülke de bu düşük faizlerden yararlanarak finansman ihtiyacını karşılamıştır. Türkiye’de bu finansmandan yararlanarak 2010 ve 2011 yıllarında yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır. Kriz sonrası bu dönemde ekonomik büyümenin motoru özel sektör sabit sermaye yatırımları ve özel tüketimin artması olmuştur. 2012 yılından sonraki yıllarda ise hükümet tarafından büyüme rakamları bilinçli olarak azaltılmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde büyüme rakamları bazı yıllar yüksek gerçekleşirken bazı yıllar düşük gerçekleşmiş, istikrarlı bir büyüme sürecine girilememiştir. Bu durumun en büyük sebebi olarak ülke ekonomisinde tasarrufların ve yatırımların az olması, teknolojik gelişmişliğin yetersiz olması ve beşerî sermayenin azlığı gösterilmektedir (Özsoylu,2019:298). 2008 Küresel Finans Kriziyle dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği anlaşılmış ve genişletici para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde tüm dünyada ve Türkiye’de uygulanan genişletici politikalarla Türkiye ekonomisi 2010 yılında yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır. 2010-2017 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme oranlarına en büyük katkıyı sırasıyla yatırım harcamaları, mal-hizmet ithalat, özel ve kamu kesimi tüketim harcamaları ve mal-hizmet ihracatı yapmıştır. Ancak bu sıralama dönemin sonuna gelindiğinde mal-hizmet ihracatı ve ithalatı, yatırım harcamaları, özel ve kamu tüketim harcamaları şeklinde değişmiştir (Ener ve Kılıç,2019:285).

2007-2013 yılını kapsayan dokuzuncu kalkınma planında temel amaç istikrarlı büyümenin devam etmesi, gelir dağılımının daha adaletli oluşturulduğu, dünyada rekabet gücüne sahip bir Türkiye inşa etmek ve AB üyeliği uyum sürecini tamamlamak olarak belirtilmiştir. Planda sıkı politikalara devam edilerek %7 büyüme rakamına ulaşılabileceği ve işgücü piyasasında uygulanan politika ve reformlarla istihdamın %2,7 artacağı öngörülmüştür. Rekabet gücünü artıran ve yüksek katma değer yaratan ürünlerin üretilmesini destekleyen politikalarla sanayi sektörünün büyüme içindeki payının artması hedeflenmiştir (Dokuzuncu Kalkınma Planı). Ancak küresel krizinde etkisiyle büyüme rakamları tutturulamamış 2007-2012 yıllarında ekonomik büyüme yılda ortalama %3,3 seviyesine düşmüştür. İşsizlik oranları da kriz etkisiyle artmış ve hedeflere ulaşılamamıştır. 2010 yılında ülkede istikrar ve güven ortamının oluşmasıyla yüksek büyüme oranlarına yeniden ulaşılmıştır. Türkiye'nin 2010 ve 2011 yıllarında sergilediği yüksek büyüme oranlarıyla Avrupa'da en hızlı büyüyen ekonomi unvanını almıştır. Ancak %9,2 ve %8,8 oranındaki yüksek büyüme oranlarının ardından 2012 yılında ülke ekonomisi sadece %2 oranında büyüyebilmiştir ve yüksek büyüme oranları sürdürülememiştir.

Türkiye ekonomisi 2010 yılına güçlü bir ekonomik performansla başlamış ve 2010 yılının sonunda ekonomik büyüme oranı %9,2 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinin sergilediği bu yüksek büyüme oranı 2011 yılında da devam etmiş ve Türkiye Çin'den sonra dünyada en fazla büyüyen ülke olmuştur. Ancak bu olumlu gelişmeler 2013 yılında Gezi Parkı olaylarının başlamasıyla kesintiye uğramış kur fiyatları yükselmesiyle ekonomik büyüme %2 seviyesine gerilemiş ve işsizlik %9,2 oranına ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinin gerileme süreci devam ederken 2016 yılında FETÖ'nün darbe girişimi ile kırılgan olan ülke ekonomisi iyice zayıflamıştır ve ülkenin kredi not görünümü bozulmuştur. 2018 yılında ise ABD ile Türkiye arasındaki gerginlik kur fiyatlarına yansımış, kur fiyatlarının hızla artması sonucu bazı şirketler konkordato ilan etmiş ve işsizlik oranları son 15 yılın en yüksek değerine ulaşmıştır.

2014-2018 yılını kapsayan Onuncu kalkınma planında ise yüksek ve istikrarlı bir büyümenin yanı sıra rekabet gücünün artırılması, kaynakların sürdürülebilirliği, kaynakların refah artırıcı alanlara aktarılması gibi konular üzerinde de durulmuş ve insan odaklı kalkınma planlanmıştır (Onuncu Kalkınma Planı:1,2). Yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyümenin olması için dış ticaretin geliştiği ve rekabetin arttığı bir strateji

benimsenmiştir. Planda ‘Verimlilik artışı ve sanayileşmenin hızlandırılması yoluyla ihracata dayalı, özel sektör öncülüğünde, rekabetçi üretim yapısının geliştirilmesi yoluyla istikrarlı ve yüksek büyüme oranına ulaşılması’ hedeflenmiştir. Uygulanan planla GSYH’nin yıllık olarak ortalama %5,5 oranında artması ve istihdamın yıllık ortalama %2,9 oranında artması tahmin edilmiştir (Onuncu Kalkınma Planı:60-63). Ancak bu hedeflerde neredeyse hiç tutturulamamış sadece 2017 yılında yüksek büyüme oranına ulaşılabilmiştir. 2017-2020 yılları arasında ise ekonomik büyüme oranları düşük seviyelerde gerçekleşirken işsizlik oranları da artış göstermiş ve ülke ekonomisi daralma sürecine girmiştir. 2019 yılının Aralık ayında başlayan Covid-19 pandemisinin Türkiye’ye 2020 Mart ayında gelmesi birçok ülkede olduğu gibi Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiş, kapanma sürecine girilmesiyle birçok firma üretimini durdurmak zorunda kalmıştır ve buna bağlı olarak üretim azalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ülkenin arz cephesi kadar talep cephesini de etkilemiştir. Bu süreçten önce Türkiye ekonomisinin zaten zayıf ve krizin eşiğinde olması pandemi sürecinin diğer ülkelere kıyasla daha zor atlatılmasına ve ekonomik olarak diğer ülkelerden daha fazla etkilenmesine neden olmuştur.

Tablo 11’de Türkiye ekonomisi için 2007-2020 yılları arasındaki büyüme rakamları ve ekonomik göstergeler verilmiştir.

Tablo 11:2007-2020 Dönemi Ekonomik Göstergeler (%)

Yıllar	Ekonomik Büyüme (GSYH)	İşsizlik	İstihdamın Sektörel Dağılımı			Sektörlerin GYH Payı		İçindeki
			Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
2007	4,7	10,3	23,5	26,7	49,8	8,9	33,1	55,6
2008	0,7	11,0	23,7	26,8	49,5	9,3	32,5	56,5
2009	-4,8	14,0	24,7	25,3	50,0	10,1	31,2	58,3
2010	9,2	11,9	25,2	26,2	48,6	9,4	32,5	57,5
2011	8,8	9,8	25,5	26,5	48,0	9,2	32,9	57,4
2012	2,1	9,2	24,6	26,0	48,4	9,3	32,8	57,7
2013	4,2	9,7	23,6	26,4	50,0	9,2	32,7	58,4
2014	3,0	10,1	21,1	27,9	51,0	8,8	32,9	59,1
2015	4,0	10,5	20,6	27,2	52,2	9,0	32,7	59,7
2016	3,0	11,1	19,5	26,8	53,7			
2017	7,5	11,1	19,4	26,5	54,1			
2018	3,0	11,2	18,4	26,6	54,9			
2019	0,9	14,0	18,2	25,3	56,5			
2020	1,8	13,4	17,6	26,2	56,2			

Kaynak: TÜİK, (2012) İstatistik Göstergeler: 1923-2011, TÜİK

Türkiye ekonomisinin 2007-2020 dönemi ekonomik göstergeleri Tablo 11'e göre değerlendirildiğinde 2007 yılında ekonomik büyüme rakamı %4,7 olarak gerçekleşmiş, olumsuz içsel faktörleri küresel krizin izlemesiyle birlikte 2008 yılında büyüme oranı %0,7'e inmiştir ve 2009 yılında olumsuz konjonktürün etkisiyle talep ciddi oranda azalmış, ekonomi %4,8 küçülmüştür ve işsizlik %14 seviyesine yükselmiştir. 2010 yılının ikinci çeyreğine geldiğinde ülke ekonomisi toparlanmaya başlamış ve geçmiş dönemdeki küçülmenin etkisiyle (baz etkisi) ekonomik büyüme %9,2 seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılından sonra ise ülke ekonomisi düşük oranda büyümeye devam etmiştir ve dönemin son yıllarında ekonomik büyüme hızı iyice azalmıştır. 2019 yılında başlayan Covid-19 pandemisiyle hassas olan ülke ekonomisi iyice zayıflamış ve ekonomik büyüme oranı %0,9'a düşmüştür. Sektörel bazda hizmet sektörü istihdamın ve ekonomik büyümenin ana kaynağını oluşturmuştur. Özellikle 2000 yılından sonra tarım sektörünün görece payı ciddi anlamda azalırken onun yerini sanayi ve hizmet sektörü almıştır.

Tablo 11'e göre işsizlik oranları değerlendirildiğinde 2007-2020 dönemi için işsizlik oranlarının çok yüksek olduğu göze çarpmaktadır. 2007 yılında %10,3 olan işsizlik oranı küresel krizin etkisiyle 2009 yılında %14 seviyesine yükselmiştir. Sonraki yıllarda kriz etkisinin azalmasıyla işsizlik oranları bir nebze olsa azalış gösterse de istihdam olanakları artmamış ve 2020 yılında işsizlik oranı %13,4 olarak gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME ve İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Ekonomik büyüme, bir ülkede milli gelirin bir yıldan öteki yıla artmasını ifade eder. Ekonomik büyümenin sağlanması için üretim miktarında bir artışın olması gerekir. Bir ülkede ekonomik büyüme gerçekleştiğinde kişi başı gelir de artacaktır ve hane halkının alım gücü yükselecektir. Mal ve hizmetlere talebin artması ile üretim miktarını artırmak için daha fazla emek talep edilerek daha fazla istihdam sağlanması beklenir. Ancak dünya ekonomisinin son 30 yılda yaklaşık iki kat büyümesine karşın işsizlik oranlarının azalmaması bu iki kavram arasındaki ilişkinin zayıfladığını göstermiş ve iktisat literatürüne istihdamsız büyüme kavramının girmesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde ise istihdamsız büyüme 2001 yılından sonra gündeme gelmiştir. 2001 krizi sonrası Türkiye ekonomisi için istikrar politikaları uygulanarak ekonomik büyüme yaklaşık iki kat artmıştır. Ancak 2001-2008 yılları arasında ekonomik büyümede olumlu gelişmeler yaşanırken bu pozitif artışın istihdam rakamlarına yansımaması Türkiye ekonomisi için istihdamsız büyüme kavramının araştırılmasını gündeme getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemle ortaya koymaktır. Kullanılan verilerin günümüze kadar ele alınması günümüz koşullarında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından önemli olacaktır ve literatüre katkı sağlayacaktır.

3.1.TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR

Literatürde Türkiye ekonomisi için istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test eden birçok çalışma vardır. Bu çalışmalar kullanılan ekonometrik yöntem, ele alınan zaman dilimi gibi faktörlerden dolayı değişkenlik göstermektedir.

Türkiye’de ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisini inceleyen çalışmalardan bazıları ve bulunan sonuçlar şöyledir;

Yılmaz (2005), Türkiye ekonomisinde 1978-2004 döneminde işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü yıllık veriler kullanarak Granger nedensellik testi ve Son Tahmin Hata Kriteri (FPE) ile belirlemiştir. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye ekonomisinde belirlenen dönemde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı sadece işsizlik oranından büyüme oranına tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir.

Uysal ve Alptekin (2009), yaptığı çalışmada 1980-2007 dönemi için Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki teorik ilişkiyi yıllık veriler kullanarak VAR modeli aracılığıyla tespit etmeye çalışmıştır ve büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında işsizlikten büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Ekonomik büyümenin işsizlik oranları üzerinde bir etkisi olmadığı sonucu istihdamsız büyüme sorununa da bir cevap niteliğindedir. İşsizlik sorununun sosyal ve iktisadi arka planı olduğundan sadece büyüme ile ilişkili değil çok boyutlu düşünülmesi gereken bir kavram olarak değerlendirilmiştir.

Korkmaz ve Yılgör (2010), Türkiye’de büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi 1997-2009 dönemi çeyrek yıllık veriler kullanarak Granger nedensellik yöntemi uygulayarak test etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre GSYH’den istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Yani 1997-2009 dönemi içinde Türkiye’de GSYH’deki bir artış beklentilere uygun şekilde istihdam oranını da artırmaktadır.

Muratoğlu (2011), Türkiye’de GSYH ve istihdam oranları arasındaki ilişki 2000-2011 dönemine ait çeyreklik veriler kullanarak Granger nedensellik testi uygulayarak test etmiştir. Yöntem sonucunda serilerin eş bütünleşik olmadığı yani uzun dönemli ilişkiye sahip olmadıkları saptanmıştır. Bu durum seriler arasında kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi için ise VAR modeli kurulmuştur. Değişkenler arasındaki nedenselliğin incelenmesi amacıyla uygulanan Granger Nedensellik testi sonucunda iki serisinde birbirinin Granger nedeni olmadığı sonucuna varılmıştır.

Alancioğlu ve Utlu (2012), Türkiye’deki işsizlik oranları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi yıllık veriler kullanarak 1980-2010 dönemi için

Johansen Eş bütünleşme testi kullanarak incelemiştir. Analizin sonuçlarına göre işsizlik oranı ile GDP ve enflasyon oranı arasında negatif bir ilişki söz konusudur. GDP ve enflasyon oranındaki %1'lik bir artış sırasıyla işsizlik oranını %0,035 ve %0,083 oranında azaltmaktadır. Bu sonuca göre ekonomik büyüme istihdamı yeterli düzeyde etkilememektedir. İşsizlik sorununun çözümü sadece büyüme gibi ekonomik bir boyutu değil, aynı zamanda sosyal, siyasal, kültürel boyutları da içine alan geniş kapsamlı bir çözümler demetini gerektirmektedir.

Kanca (2012), yaptığı çalışmada 1970-2010 dönemi için Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki teorik ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme analizi aracılığıyla tespit edilmiştir. Seriler arasında yapılan eş bütünleşme testi neticesinde uzun dönemli bir ilişkiye rastlanılmıştır. Daha sonra çalışmada büyüme oranı ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönü Granger'in nedensellik testi yardımıyla araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucu Türkiye ekonomisinde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Nedensellik ilişkisinin yönü sadece büyüme oranından işsizlik oranına doğru bulunmuştur.

Murat ve Eser (2013), 1970-2011 dönemi Türkiye ekonomisi için istihdamsız büyüme olgusunu istihdam esnekliği ve istihdam eşiklerini hesaplayarak test etmişlerdir. İstihdam esnekliği sonuçlarına göre bu iki değişken arasındaki ilişkinin yıllar itibarı ile oldukça istikrarsız olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de 1993, 2000, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında istihdamsız büyüme olduğu sonucuna varılmıştır. Hesaplanan istihdam eşikleri değerleri sonucunda ise eşiklerin istihdamsız büyüme yıllarını da içerecek şekilde, yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği yıllarda yüksek oranlarda olduğu görülmüştür. İstihdamsız büyümenin en önemli nedeni olarak ise işgücü verimliliğindeki artış gösterilmiştir.

Timur ve Doğan (2015) yaptıkları çalışmada 1980-2014 yılları için Türkiye'de büyüme rakamları ile istihdam oranları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Yıllık veriler kullanılarak yapılan Granger nedensellik sonucuna göre istihdam ve büyüme arasında her iki değişken içinde nedensellik ilişkisi reddedilmiştir. Bu anlamda büyüme oranının istihdamı artırdığı ya da istihdam oranının büyüme oranının artırdığı sonucuna ulaşamamıştır.

Altunöz (2015), Okun yasasının Türkiye ekonomisinde geçerli olup olmadığını 2000Ç1-2014Ç1 dönem verilerini kullanarak test etmiştir. İki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Engle-Granger analizi ve Johansen eş bütünleşme testi uygulanmış ve iki serinin eş bütünleşik olmadığı diğer bir ifadeyle serilerin aralarında uzun dönemli ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi için Granger nedensellik analizi yapılmış ve sonucunda iki serinin de birbirinin Granger nedeni olmadığı bulunmuştur. Varyans Ayırıştırması sonuçlarına göre ise işsizliğin üzerinde büyümenin etkisi varken büyüme üzerinde işsizliğin anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur.

Arı (2016), yaptığı çalışmada Türkiye’de 1980-2014 dönemi için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek amacıyla Hacker ve Hatemi-J eş bütünleşme testi yapmış ve testin sonucunda büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığını bulmuştur.

Uras (2016), istihdamsız büyüme kavramının geçerliliğini 2000-2013 dönemi için Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testiyle sınamıştır. Çalışmanın bulgularına göre iktisadi büyümeden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir ancak işsizlikten iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra; sektörlerdeki büyüme verileri ile işsizlik oranları modelde kullanılmış ve yalnızca hizmet sektörü ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Abdioğlu ve Albayrak (2017), yaptıkları çalışmada Türkiye’de 1988-2015 dönemi için istihdam yaratmayan büyüme olgusunu genel ekonomi düzeyinde ve temel sektörler bazında istihdam esneklikleri EKK yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışmada ayrıca istihdam ve çıktı arasında asimetrik bir ilişkinin söz konusu olup olmadığı da incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre asimetrik etkinin sadece madencilik sektörü ile inşaat sektörü için geçerli olduğu, madencilik sektöründe pozitif, inşaat sektöründe ise negatif GSYH açığının istihdam üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. En yüksek istihdam esnekliği katsayısının ise inşaat sektöründe olduğu tespit edilmiştir.

Durmuş ve Akbulut (2017), yaptıkları çalışmada Türkiye’de 1980-2016 dönemi için büyüme rakamları ile istihdam oranları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Bu iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için Bayer ve Hanck eş bütünleşme analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığı bulunmuştur. Yapılan analizler ‘Türkiye’de istihdam yaratmayan bir büyüme olgusunun var olduğunu desteklemiştir’ şeklinde yorumlanmıştır.

Akcan (2018), Türkiye ekonomisi için 2000-2017 döneminde ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi çeyreklik veriler kullanarak belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada uygulanan Granger nedensellik analizi sonucuna göre işsizlik ve ekonomik büyüme değişkeni arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu tespit sonucuna göre; 2000-2017 dönemi içerisinde istihdam oluşturmayan büyüme kavramının Türkiye ekonomisi için geçerliliği reddedilmiştir.

Altınöz (2019), yaptığı çalışmada 2005-2018 döneminde Türkiye ekonomisi için istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisini ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analizin sonucuna göre, istihdamdan büyümeye nedensellik tespit edilemezken, büyümeden istihdama negatif yönde ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Çelik (2020), Türkiye ekonomisi için 2006-2019 döneminde Okun kanununun ve istihdamsız büyüme kavramının geçerliliğini çeyrek dönemlik verilerle araştırmıştır. Çalışmada Okun kanunu fark ve aralık yöntemi aracılığıyla GSYH ve yaş gruplarına göre işsizlik verileri baz alınarak istihdamsız büyüme kavramının geçerliliği araştırılmıştır. PP ve ADF testleri kullanılarak, serilerin birim kök ve durağanlıkları test edildikten sonra En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile çalışmada baz alınan iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye ekonomisi için 2006-2019 yılları arasında ekonomik büyümenin işsizliği azalttığı ve dolayısıyla Okun kanununun geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. 2006-2019 dönemi için istihdamsız büyümenin var olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada yaş grupları ve cinsiyete göre Okun katsayılarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ekonomik büyümeye

duyarlılığı en yüksek yaş grubu 25-54 olarak belirlenmiştir. Okun ilişkisinin erkeklerde kadınlardan daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 12: Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Konusu ile İlgili Çalışmalar (Literatür Özeti)

Yazar-Yıl	Yöntem	Dönem	Sonuç
Yılmaz (2005)	Granger Nedensellik Testi ve Son Tahmin Hata Kriteri (FPE)	1978-2004	Yapılan araştırma sonucuna göre Türkiye ekonomisinde büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Granger nedensellik analizi sonucuna göre iki değişken arasında herhangi bir ilişki çıkmazken, en küçük son tahmin hata kriterine (FPE) göre işsizlik oranından büyüme oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.
Uysal ve Alptekin (2009)	Granger Nedensellik Testi	1980-2007	Araştırma bulgularına göre, büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında işsizlikten büyümeye doğru bir Granger nedensellik ilişkisi söz konusudur. İktisadi büyümenin yüksek veya düşük oranda gerçekleşmesi işsizliğin oluşması anlamında bir katkıya sahip değildir. İşsizlik sorunsalının sosyal ve iktisadi arka planı olduğundan sadece büyüme ile ilişkili değil çok boyutlu düşünülmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.
Korkmaz ve Yılgör (2010)	Granger Nedensellik Testi	1997Ç1-2009Ç3	Granger nedensellik sınaması sonucunda incelenen dönem içinde GSYH’den istihdama doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yani GSYİH’de meydana gelen bir artışın istihdam oranını da artırması beklenmektedir.
Muratoğlu (2011)	Engle Granger ve Granger Nedensellik Testi	2000Ç-2011Ç	Engle Granger eş bütünleşme sonucuna göre istihdam ve GSYH serilerinin eş bütünleşik olmadığı yani uzun dönemli ilişkiye sahip olmadıkları saptanmıştır. Kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için yapılan Granger Nedensellik testi sonucunda ise iki serisinde birbirinin Granger nedeni olmadığı sonucuna varılmıştır.

Alancıoğlu ve Utlu (2012)	Johansen Eş Bütünleşme Testi	1980-2010	1980-2010 dönemi Türkiye ekonomisi için enflasyon, işsizlik ve GSYH oranları kullanılarak yapılan Johansen eş bütünleşme analizi sonucuna göre büyüme ve enflasyon ile işsizlik oranı arasında negatif, anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuca göre Okun kanununun yani işsizlik oranları ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişkinin Türkiye açısından uzun dönemde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Kanca (2012)	Granger Nedensellik Testi	1970-2010	Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye’de 1970-2010 dönemi için büyüme oranından işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu çerçevede, Türkiye ekonomisinde iktisadi büyüme, işsizliği etkileyen faktörler içinde yer almakta ancak işsizliğin yüksek veya düşük oranda gerçekleşmesi ekonomik büyümenin oluşmasında herhangi bir etkisi yoktur.
Murat ve Eser (2013)	İstihdam Esneklikleri ve İstihdam Eşikleri	1970-2011	1971-2011 yılları için istihdam esneklikleri hesaplanmış ve esneklik sonucuna göre bu iki değişken arasındaki ilişki yıllar itibari ile istikrarsız bir yapı sergilemiştir. İstihdam esnekliği sonuçlarına göre 1993, 2000, 2002, 2003 ve 2004 yıllarında gerçekleşen ekonomik büyümenin beraberinde istihdam artışı meydana getirmediği tespit edilmiştir. İstihdam eşikleri hesaplandığında ise; eşiklerin istihdamsız büyüme yıllarını da içerecek şekilde, yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği yıllarda yüksek oranlarda olduğu görülmüştür.
Timur ve Doğan (2015)	Granger Nedensellik Testi	1980-2014	Granger nedensellik analizi sonucuna göre ekonomik büyüme ve istihdam değişkenleri için nedensellik ilişkisi reddedilmiştir. Büyüme oranının istihdamı artırdığı ya da istihdam oranının büyüme oranının artırdığı sonucuna ulaşılamamaktadır.
Altunöz (2015)	Engle-Granger Analizi, Johansen Eş Bütünleşme Testi ve Gregory- Hansen Eş Bütünleşme Testi	2000Ç1-2014Ç1	Engle-Granger analizi ve Johansen Yöntemine göre iki serinin eş bütünleşik olmadığı diğer bir ifadeyle serilerin aralarında uzun dönemli ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda iki serinin de birbirinin Granger nedeni olmadığı bulunmuştur. Varyans Ayırıştırması sonuçları işsizliğin oluşumunda büyümenin etkisi varken büyüme üzerinde işsizliğin anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Arı (2016)	Hacker ve Hatemi-J Testi, Bayer ve Hanck (2012) Eş bütünleşme Testi	1980-2014	Elde edilen bulgular, büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Bu durum bu iki değişkenin birbiriyle ilişkisiz olduğuna işaret ederek Türkiye’de istihdam yaratmayan büyümenin varlığını destekler niteliktedir.
Uras (2016)	Johansen Eş Bütünleşme Testi Granger Nedensellik Analizi	2000Ç1-2014Ç4	İşsizlik ve GSYH verilerinin kullanıldığı Johansen eş bütünleşme testi sonucuna göre, söz konusu iki seri arasında uzun dönem ilişki bulunmamıştır. Granger nedensellik analizi sonucuna göre ise işsizlikten iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra; sektörlerdeki büyüme verileri ile işsizlik oranları modelde kullanılmış ve yalnızca hizmet sektörü ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.
Abdioğlu ve Albayrak (2017)	EKK ve Esneklik Katsayıları	1988-2015	Çıktıdaki değişmelerin istihdam üzerindeki etkisinin incelendiği asimetrik esneklik katsayıları birçok sektör için ilişkinin asimetrik değil, simetrik olduğunu göstermiştir. Asimetrik etkinin sadece madencilik sektörü ile inşaat sektörü için geçerli olduğu, madencilik sektöründe pozitif, inşaat sektöründe ise negatif GSYH açığının istihdam üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.
Durmuş ve Akbulut (2017)	Bayer ve Hanck (2012) Eş Bütünleşme Testi ve Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi	1980-2016	Elde edilen bulgular, büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığını göstermektedir.
Akcan (2018)	Granger Nedensellik Testi	2000Ç1-2017Ç3	Belirtilen dönem aralığında büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında uzun dönemde bir eş bütünleşme ilişkisinin ve nedenselliğin olmadığını göstermektedir.
Altınöz (2019)	ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Yaklaşımı ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	2005Ç1-2018Ç3	Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve istihdam arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden istihdama tek yönlü ve negatif ilişki tespit edilmiştir. Buna göre ekonomik büyümede meydana gelen artışların istihdamı azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik (2020)	Okun Kanunu Fark ve Aralık Yöntemi, EKK Yöntemi	2006Ç1-2019Ç3	Araştırma sonuçlarına göre, ele alınan dönemde ekonomik büyümenin işsizliği azalttığı bulunmuştur. Okun yasasının Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır, yani ekonomik büyüme ele alınan dönemde istihdam artışını sağlamıştır.
--------------	---	---------------	---

3.2.DÜNYADA EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ARASINDAKİ İLİŞKİYİ TEST EDEN ÇALIŞMALAR

Humberto Barreto ve Frank Howland (1993), 1953-1982 dönemi Japonya ekonomisi için Okun katsayısını ve Okun yasasının geçerliliğini Regresyon analizi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre Japon ekonomisi için Okun yasasında kabul edilen katsayıların geçerli olmadığı ve bulunan katsayıların Okun yasasında belirtilenin çok üzerinde olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca işsizlik ve büyüme arasındaki negatif ilişkinin çok zayıflamış olduğu sonucuna varılmıştır.

Sögner ve Stiassny (2000), 15 OECD ülkesi için Okun yasasını incelemişlerdir. İnceleme sonuçlarına göre işsizliğin GSYH'deki değişikliklere tepkisinin ele alınan ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca işsizlik-GSYH büyüme ilişkisinin yapısal istikrarını Bayesian yöntemleri ve Kalman Filtrelemesi ile araştırmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre 15 OECD ülkesinin çoğunda okun yasasının geçerli olduğu bulunmuştur.

Villaverde ve Maza (2007) yaptıkları çalışmada 1980-2004 dönemi İspanya ve on yedi bölgesi için okun yasasını fark ve aralık yöntemini kullanarak okun katsayısını tahmin etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre İspanya ve bölgelerin çoğu için işsizlik ve çıktı arasında ters yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Lal ve diğerleri (2010), yaptıkları çalışmada okun katsayısını tahmin etmeye çalışmışlar ve bazı Asya ülkelerinde (Bangladeş, Hindistan, Çin, Pakistan, Sri Lanka) Okun yasasının geçerliliğini araştırmışlardır. 1980-2006 dönemi yıllık seriler kullanılarak uzun dönemli ilişkinin bulunması amacıyla Engle Granger nedensellik analizi ve kısa dönemli dinamik için hata düzeltme mekanizması (ECM) kullanılmıştır. Ampirik bulgulara göre Okun yasasının geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Abdulla (2012), 1990-2008 dönemi Irak ekonomisi için ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Okun yasasının fark ve aralık yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre Irak ekonomisi için Okun katsayısının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Artan büyüme oranı Irak'ta işsizlik oranının düşmesi için yeterli değildir.

Temitope ve Leshore (2013), yaptıkları çalışmada Güney Afrika’da istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Toda- Yamamoto nedensellik analizi tekniğini kullanarak 2000-2012 dönemi için test etmiştir. Çeyreklik veriler kullanılarak yapılan analizin sonuçlarına göre istihdamdan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ve Güne Afrika’da istihdamsız büyümenin geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Bhowmik (2016) yaptığı çalışmada 1991-2014 dönemi için Hindistan’da ekonomik büyüme ve işsizlik ilişkisini Hodrick- Prescott Filtre Modeli ve Johansen Eş Bütünleşme Analizi aracılığıyla tespit etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre GSYH’de %1’lik artış işsizlik oranını %0,8579 azaltmaktadır. Yani Hindistan ekonomisinde Okun yasası geçerlidir ancak okun katsayısı önemsiz bulunmuştur. Johansen eş bütünleşme analizine göre ise seriler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir ancak bu ilişkinin de zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.

Connolly (2019), yaptığı çalışmada Filipinler’de eğitim, enflasyon, tüketim ve GSYH büyümesinin işsizlik üzerindeki etkilerini 1976-2006 yılı verileri ile Olağan En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak test etmiştir. Sağlam tahminler elde etmek için Klasik Lineer Regresyon Modeli (CLRM) uygulanmış ve çalışmanın bulgularına göre ülkenin işgücünün GSYH’den daha hızlı büyüdüğü sonucuna varılmıştır. Ayrıca çeşitli teorilerde eğitim ve tüketimdeki artışın işsizliğin azalmasıyla ilişkili olduğu varsayılmasına karşın bu çalışmanın sonuçları aksini göstermektedir.

Akter (2021), Bangladeş’te ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi tanımlayıcı nitelikte ikincil verilere ve literatür taramasına yer vererek incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre Bangladeş’te ekonomik büyümede kayda değer ilerlemeler gerçekleşmesine karşın ekonomik büyüme istihdam yaratmada başarısız olmuştur ve istihdamsız büyüme gerçeği kabul edilmiştir. Ayrıca bu sorunun olası çözümü de ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Tablo 13:Dünya’da Ekonomik Büyüme ve İstihdam Konusu ile İlgili Çalışmalar (Literatür Özeti)

Yazar-Yıl	Yöntem	Ülke-Dönem	Sonuç
Humberto Barreto ve Frank Howland (1993)	Regresyon Tahmini	Japonya 1953-1982	Japon ekonomisi için Okun yasasında kabul edilen katsayıların geçerli olmadığı ve bulunan katsayıların Okun yasasında belirtilenin çok üzerinde olduğu anlaşılmıştır.
Sögner ve Stiassny (2000)	Nedensellik Analizi, Bayesian yöntemleri ve Kalman Filtrelemesi	15 OECD Ülkesi 1960-1999	İşsizliğin GSYH’deki değişikliklere tepkisinin ele alınan ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır.
Villaverde ve Maza (2007)	Okun Kanunu Fark ve Aralık Yöntemi ve Eş bütünleşme Analizi	İspanya ve 17 bölgesi 1980-2004	İspanya ve bölgelerin çoğu için Okun Yasası geçerlidir.
Lal ve diğerleri (2010)	Engle Granger Nedensellik Analizi ve Hata düzeltme mekanizması (ecm)	Bangladeş, Hindistan, Çin, Pakistan, Sri Lanka 1980-2006	Değişkenler arasında hem uzun hem de kısa dönemde nedensellik tespit edilmiştir
Abdulla (2012)	Okun Kanunu Fark ve Aralık Yöntemi ve Nedensellik Analizi	Irak 1990-2008	Araştırmanın sonuçlarına göre artan büyüme oranı Irak’ta işsizlik oranının düşmesi için yeterli değildir
Temitope ve Leshore (2013)	Toda- Yamamoto Nedensellik Testi	Güney Afrika 2001Ç1- 2012Ç3	İstihdamdan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ve Güne Afrika’da istihdamsız büyümenin geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Bhowmik (2016)	Hodrick- Prescott Filtre Modeli ve Johansen Eş Bütünleşme Analizi	Hindistan 1991-2014	GSYH'de %1'lik artış işsizlik oranını %0,8579 azaltmaktadır. Yani Hindistan ekonomisinde Okun yasası geçerlidir ancak okun katsayısı önemsiz bulunmuştur. Johansen eş bütünleşme analizine göre ise seriler arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir ancak bu ilişkinin de zayıf olduğu sonucuna varılmıştır.
Connolly (2019)	Olağan En Küçük Kareler yöntemi ve Klasik Lineer Regresyon Modeli (CLRM)	Filipinler 1976-2006	İşgücünün GSYH'den daha hızlı büyüdüğü sonucuna varılmıştır. Ayrıca çeşitli teorilerde eğitim ve tüketimdeki artışın işsizliğin azalmasıyla ilişkili olduğu varsayılmasına karşın bu çalışmanın sonuçları aksini göstermektedir
Akter (2021)	İkincil Veriler ve Literatür Taramasının Değerlendirilmesi	Bangladeş	İstihdamsız büyümenin geçerli olduğu anlaşılmıştır.

3.3.TÜRKİYE’DE İSTİHDAMSIZ BÜYÜME OLGUSUNUN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de ekonomik büyüme ve istihdam arasında ilişkinin yönü belirlenerek istihdamsız büyüme kavramının geçerliliği ekonometrik veri seti ile test edilecektir.

3.3.1.Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada Ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla kullanılan ekonomik yöntem Granger Nedensellik Analizi ve Johansen Eş Bütünleşme Analizidir. Bu analiz yapılmadan önce baz alınan serilerin birim kök taşıyıp taşımadıkları ve hangi dereceden durağan oldukları ADF birim kök testi, Philips Perron (PP) Birim Kök Testi ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testi vasıtasıyla incelenerek durağanlık dereceleri belirlenmiştir. Zaman serilerinde ortaya çıkabilecek volatilitiyi ihmal edebilmek amacıyla kullanılan serilerin logaritması alınmıştır. Böylece büyük bir rakam ile küçük bir oran karşılaştırılması sonucu oluşabilecek çoklu değişken varyans problemi çözülmüştür.

3.3.1.1.Durağanlık

Zaman serisi, değişkenlerin değerlerinin bir zaman dilimi içinde ardışık olarak gözlemlendiği sayısal büyüklüklerdir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler,2007:41). Zaman serilerinde birim kök testleri geleceğe ait tahminlerin doğru yapılması amacıyla uygulanarak değişkenler durağanlaştırılır. Zaman serileri durağanlaştırıldığında uzun dönemde kırılma ve şoklar olsa da seriler sabit ortalamayı verir.

Zaman serisi analizlerinin doğru sonuçlar verebilmesi için serilerin durağan olması oldukça önemlidir. Çünkü durağan olmayan serilerle analiz yapmak tutarsız ve yanlış sonuçlar verir. Durağanlık kavramı belli bir zaman diliminde zaman serisi verilerinde sürekli değişimin olmadığı, verilerin bir yatay eksen boyunca saçılım göstermesini ifade eder (Altınöz,2019:59). Genel bir ifadeyle ise sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait değerler arasındaki farkın zamana göre değil iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olmasıdır.

Serilerin durağan hale getirilmesi için fark alma işlemi uygulanmaktadır. Serinin durağanlaştırılması için d kez fark alınarak değişkenin d sırasında bütünleşik olduğu ifade edilir ve $I(d)$ ile gösterilir (Kennedy,2006;356).

Zaman serilerinin durağan olması, uzun dönemde bir ekonomide şoklar ve kırılmalar olsa da sabit ortalamaya sahip olmasını ifade eder. Zaman serilerinde durağan olmayan serilerle tahminde bulunmak gerçek dışı bir ilişkinin ortaya çıkmasına sebep olur. Sahte regresyondan kaçınmak için serilerin durağan olması şarttır. Zaman serisindeki değerler dört bileşenden oluşmaktadır;

- Trend: Zaman serilerinde uzun dönemli artış veya azalışı gösterir. Serideki trend doğrusal veya eğrisel olabilir.
- Mevsimsel Bileşen: Zaman serilerinde her yılın belirli aylarında meydana gelen artış veya azalışı ifade eder ve sistematik bir döngüsellik söz konusudur. Aylık veya çeyreklik zaman verilerinde mevsimsel etki söz konusu olur.
- Döngüsel (Konjonktürel) Bileşen: Belli bir dönemde meydana gelen artış veya azalışı gösterir. Mevsimsel bileşenle arasındaki fark döngüsel bileşenlerin sabit olmayan zaman diliminde ortaya çıkmasıdır. Örneğin, ekonomi genel olarak artış eğilimindeyken kısa süreli ani genişleme veya daralma durumu.
- Rasgele (Düzensiz) Bileşen: Ortalama etrafındaki hareketlenmenin belirsiz olduğu ve modellenemediği durumdur. Bu serinin hareketleri düzensiz olduğundan geleceğe dair öngörü ve tahminde bulunulamaz. Bu değişkenler hata terimi ile ifade edilir.

Serilerin durağan olamaması durumunda fark işlemi uygulanarak seriler durağan hale getirilir. Fark alma işlemi seriler durağan hale gelene kadar tekrar edilmelidir. Eş bütünleşik seriler, serilerin aynı dereceden durağan olduklarında $I(d)$ elde edilmiş olur. Bu çalışmada serilerin durağanlaştırılması için ADF birim kök testi, KPSS birim kök testi ve Phillips Perron (PP) birim kök testi uygulanmıştır.

3.3.1.1.1. Arıtılmış Dickey-Fuller Testi (ADF)

Dickey ve Fuller 1979 yılında hata terimlerinin istatistiki olarak bağımsız ve sabit varyansa sahip olduklarını varsayarak birim kök testi geliştirmişlerdir. İlerleyen

yıllarda ise Dickey ve Fuller, birim kök testini geliştirerek buldukları modele hata terimini eklemişler ve hata terimini otokorelasyon olarak kabul ederek otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin gecikmeli terimini modele eklemişler ve geliştirilen birim kök testine Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi adını vermişlerdir.

ADF testinin regresyon denklemi (Dikmen,2012:311);

$$\Delta Y_t = \mu_0 + \mu_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad 3.1$$

İfade edilir. Bu denklem ile Y serisinin birim kök taşıyıp taşımadığı belirlenir. Denklemden Δ fark operatörünü, t deterministik trendi, μ_0, μ_1 ve δ parametreleri sabit terimi, m denklemden varsa otokorelasyon sorununu gidermek amacıyla denkleme ilave edilen bağımlı değişken gecikmesini, u ise hata terimini ifade etmektedir (Aydın,2019;60).

ADF testi iki temel hipotezden oluşur;

- Temel Hipotez (H0): Seride birim kök vardır, seri durağan değildir. Seride şok etkisi (kriz) etkisi vardır.
- Alternatif Hipotez (H1): Seride birim kök yoktur, seri durağandır. Seride şok etkisi (kriz) etkisi yoktur.

ADF birim kök testinin sonuçları ise şöyle yorumlanır (Dikmen,2012;311);

- $|ADF \text{ test istatistiği}| > |Kritik \text{ değer}|$ ise H1 hipotezi kabul edilir.
- $|ADF \text{ test istatistiği}| < |Kritik \text{ değer}|$ ise H0 hipotezi kabul edilir.

Veya;

- Hesaplanan prob değeri $< 0,05$ ise H1 kabul edilir.
- Hesaplanan prob değeri $> 0,05$ ise H0 kabul edilir.

Birim kök testlerinde gecikme sayısını belirlemek için Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwarz bilgi kriteri (SIC) kullanılmaktadır. Bu çalışmada ADF testi yapılırken uygun gecikme sayısını belirlemek için AIC bilgi kriteri sınırlı bir örneklemede daha güçlü sonuçlar verdiği için Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır.

ADF testi şu durumlarda kullanılır (Aksu,2013;186);

- Zaman serisinde bir trend yoksa ve sıfır noktasına yavaşça yaklaşıyorsa t istatistiği kullanılır ve şöyle yorumlanır:

$H_0: \theta = 0$ ise birim kök vardır

$H_0: \theta < 0$ ise birim kök yoktur

- Zaman serisinde trend yoksa ve sıfır noktasından farklı bir değere yavaşça yaklaşıyorsa: t istatistiğine ek olarak sabit terim de bulunur.
- Zaman serisinde trend varsa ve trend doğrusu etrafında yönelim varsa modelde sabit terim ve zamansal bir trend vardır. Bu durumda verilerin farkı alınarak durağanlaştırılmalıdır ya da modele trend eklenir ve şöyle yorumlanır:

$H_0: \theta = 0$ ise birim kök vardır. Durağanlaştırmak için fark işlemi yapılmalıdır.

$H_0: \theta < 0$ ise birim kök yoktur. Trendsel durağanlık vardır, modele trend eklenerek analiz yapılmalıdır.

ADF birim kök testinin uygulanabilmesi için hata payındaki otokorelasyonun ortadan kaldırılması için otokorelasyonun doğru derecesinin belirlenmesi gerekir. Test yapılırken otoregresif gecikme uzunluğu bilinmediği için araştırmacılar farklı stratejiler kullanarak modelde yer alması gereken gecikme sayısını (p) belirler. Modele yanlış gecikmenin dahil edilmesi durumunda yapılan testin gücü azalır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler,2007:323).

3.3.1.1.2.Kwiatkowski- Phillips- Schmidt- Shin (KPSS) Birim Kök Testi

Serilerin deterministik trendden arındırılarak serilerin durağanlaşmasını sağlayan bir diğer test türü KPSS birim kök testidir. KPSS birim kök testi ADF birim kök testi hipotezinden farklıdır. KPSS birim kök testindeki temel hipotez serinin durağan olduğunu alternatif hipotez ise seride birim kök olduğunu ifade eder. Temel hipotezin durağan olması trendin durağan olduğunu gösterir. Serilerin trendden arındırılması seride birim kök olmadığını yani serinin trend durağan olduğunu gösterir. Bu testte temel hipotez trend durağan olduğundan dolayı elde edilen rassal yürüyüş hipotezinin varyansı da sıfırdır. KPSS testi Langrange çarpanı ile (LM) ile belirlenir. Durağanlık hipotezi u'nun varyansının 0 olduğunu (σ_u^2) varsayar. Buna göre seri

deterministik trend (β_t), rassal yürüyüş (w_t) ve durağan hataların toplamıyla açıklanır. (Sevüktekin ve Nargeleçekenler,2007;361,362):

$$Y_t = \beta_t + w_t + \varepsilon_t \quad 3.2$$

$$w_t = w_{t-1} + u_t \quad 3.3$$

$$u_t \sim IID(0, \sigma_u^2)$$

IID kalıntıları ifade eder. KPSS test istatistiği şu formülle hesaplanmaktadır;

$$KPSS = \frac{T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2}{s^2} \quad 3.4$$

Formüldeki $S_t = \sum_{i=1}^t e_i$ olarak ifade edilir. Buradaki e ise 3.2 numaralı denklemde ortaya çıkan kalıntılardır. s^2 ise e 'de hesaplanan ε_t 'nin uzun dönem varyansının tutarlı olduğu kabul edilen tahminidir. Formüle göre hesaplanan değer kritik değer ile karşılaştırılarak serinin birim kök içerip içermediğine karar verilir.

3.3.1.1.3. Phillips-Perron Testi (PP)

Dickey-Fuller testinin önemli bir eksikliği olan otokorelasyon problemi genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi bağımlı değişkenin gecikmeli fark terimleri modele eklenerek hata teriminde ortaya çıkabilecek ardışık ilişkiyi göz önünde bulundurup DF testinin eksikliğini gidermiştir. Phillips ve Perron birim kök testinde ise hata terimlerinde ortaya çıkabilecek ardışık ilişkiyi hesaba katarak DF testinin eksikliğini gidermek amacıyla modele fark değerleri eklenmeden katsayısal olmayan istatistik yöntemleri kullanılmaktadır (Gujarati ve Porter,2018;758). Bu bağlamda Phillips-Perron testinde, Dickey-Fuller birim kök testinin homojenlik ve bağımsızlık varsayımları terk edilerek hata terimleri arasında heterojenliğe ve zayıf bağımlılığa yer verilmiştir (Aksu,2013;188).

Dickey-Fuller testindeki hata terimlerinde sınırlayıcı varsayımlar söz konusuysa Phillips Perron testinde hata terimleri ya da bu hata terimlerinin geçmiş değerleri hareketli ortalama olarak (MA-Moving Avarage) kullanıldığı için DF'nin sınırlayıcı varsayımlarından vaz geçilmiştir. Yani Dickey-Fuller testindeki AR süreci Phillips- Perron testinde ARMA sürecine dönüştürülmüştür. P-P testiyle MA sürecinin

kullanılmaya başlanması trend durağanlık kavramı testinin daha güçlü yapılmasını sağlamıştır (Dikmen,2012;319).

3.3.2. Veri Seti

Çalışmada Okun Yasası kapsamında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi sınamak amacıyla 2000I-2021IV dönemi GSYH ve istihdam oranları üçer aylık verileri, Türkiye ekonomisi için incelenmiştir. İlk olarak GSYH ve istihdam değerlerinin logaritması alınmış ardından mevsimsellik etkilerden arındırılarak analize başlanmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının internet sitesindeki elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından temin edilmiştir. Çalışmada EViews 10 paket programı kullanılmıştır.

Büyüme ile istihdam arasındaki nedensellik ilişkisi incelenirken, tespit edilebilecek hipotezler:

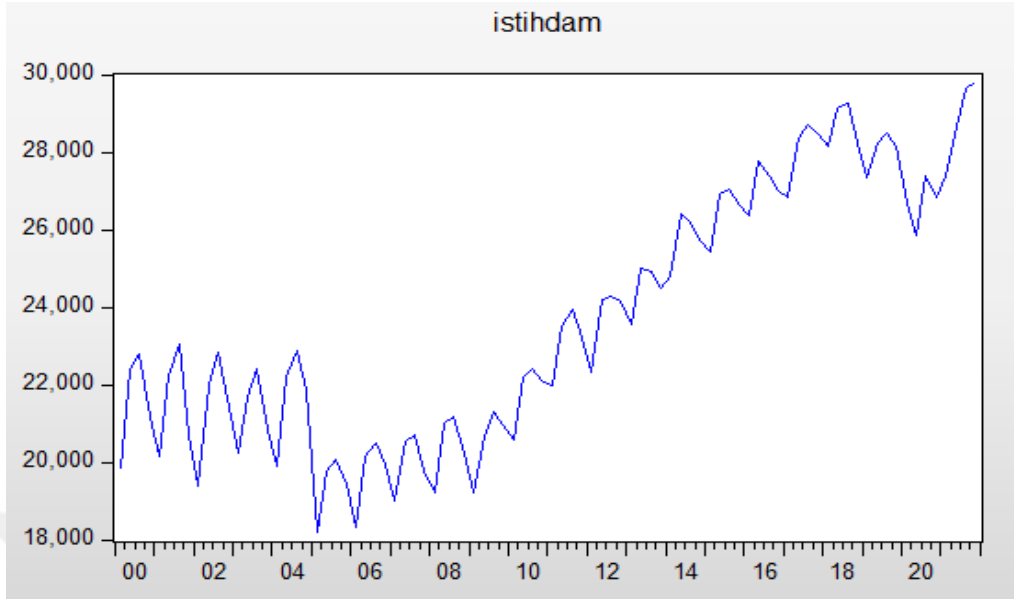
Hipotez 1: Büyüme ve istihdam arasında nedensellik yok.

Hipotez 2: Büyüme istihdamın Granger nedenidir. (Tek yönlü nedensellik)

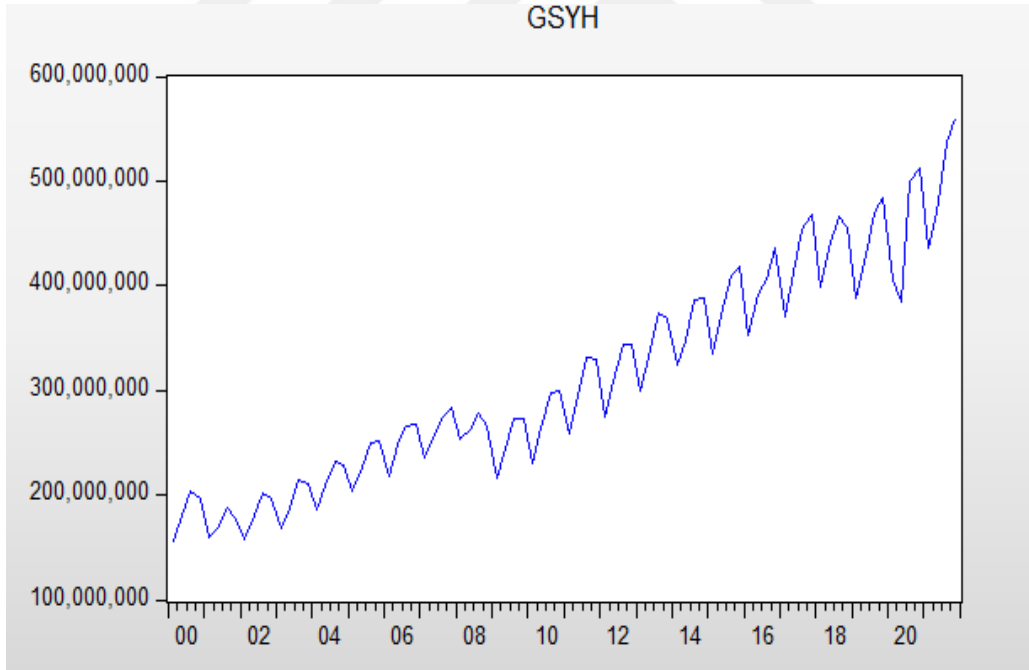
Hipotez 3: İstihdam büyümenin Granger nedenidir. (Tek yönlü nedensellik)

Hipotez 4: İstihdam ve büyüme karşılıklı olarak birbirinin Granger nedenidir. (Çift yönlü/karşılıklı nedensellik)

Şekil 2: 2000-2021 Dönemi Türkiye’de İstihdam

Şekil 3: 2000-2021 Dönemi Türkiye’de GSYH

2009 baz yılı Zincirlenmiş Hacim Yöntemi Endeksi ile elde edilmiş GSYH ve istihdam grafiği yukarıdaki Şekil 3’de yer almaktadır. Söz konusu serilerin yüksek derecede mevsimsellik içerdiği grafikte de görülmektedir. Serilerde yapısal kırılmaların

olması, dış etkilerin bulunması ve takvim etkilerinin (dini ve milli bayramlar vb.) bulunmasından dolayı seriler mevsimsel etkilerden arındırılmalıdır. Çalışmada kullanılan veri seti Ek. 22’de gösterilmiştir.

Reel GSYH ve istihdam verilerinin logaritması alındıktan sonra mevsimsel etki taşıyıp taşımadığı Eviews10 programı ile test edilmiştir. Test sonuçlarına göre GSYH bağımlı değişkeni için D2, D3 ve D4 kukla değişkenlerinden D3 ve D4 değişkeninin t-istatistik değerlerinin mutlak değeri 1’den büyük olduğundan dolayı GSYH değerlerinde mevsimsel etki olduğu göze çarpmaktadır. İstihdam bağımlı değişkeni için D2, D3 ve D4 kukla değişkenlerinden hepsinin t-istatistik değerinin mutlak değeri 1’den büyük olduğundan dolayı istihdam değerlerinde mevsimsel etki olduğu göze çarpmaktadır.

Sonuçlara göre her iki değişken için mevsimsel etkinin var olduğu saptanmıştır. Serilerdeki mevsimsel etki TRAMO/SEATS yöntemiyle arındırılmıştır. Logaritması alınan seriler mevsimsel etkiden arındırıldıktan sonra analiz kısmına geçilmiştir.

3.3.3.Ekonometrik Bulgular

Çalışmanın bu aşamasında durağanlık incelemesi sonucu fark alma işlemi uygulanmış ve Granger nedensellik analizi ve Johansen eş bütünleşme analizi yapılarak sonuçlar yorumlanmıştır.

3.3.3.1.Durağanlığın İncelenmesi

Durağanlık incelemesi için ADF, KPSS ve P-P birim kök testi yapılmıştır.

3.3.3.1.1.ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Akaike bilgi kriteri (AIC) maksimum gecikme uzunluğu 4 alınarak GSYH ve istihdam değişkeni için sonuçlar şöyledir:

Tablo 14: ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Değişken	Düzyey Değerleri					
	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli		Sabit Terimsiz ve Trendsiz	
	t-istatistik	Olasılık Değeri	t-istatistik	Olasılık Değeri	t-istatistik	Olasılık Değeri
Gsyh	0.0721	0.9618	-3.4558	0.0508	3.7025	0.9999
İsthdm	0.2589	0.9748	-1.8470	0.6731	1.7242	0.9790

İstihdam ve GSYH değerlerinin durağanlığını tespit etmek için uygulanan ADF birim kök testinin sonuçları Tablo 14’te toplu olarak verilmiştir. GSYH değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz sonuçlarının olasılık değerine göre temel hipotez kabul edilir yani seride birim kök vardır. İstihdam değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz sonuçlarının olasılık değerine göre temel hipotez kabul edilir yani seride birim kök vardır.

ADF testi için temel hipotez (H_0), seride birim kökün varlığını ortaya koymaktadır. ADF birim kök testi olasılık değerleri sonuçlarına göre istihdam ve GSYH değişkenlerinde birim kök vardır.

3.3.3.1.2.PP Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH ve istihdam değişkeni için P-P birim kök testi sonuçları şöyledir:

Tablo 15: PP Birim Kök Testi Sonuçları:

Değişken	Düzyey Değerleri					
	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli		Sabit Terimsiz ve Trendsiz	
	t-istatistik	Olasılık Değeri	t-istatistik	Olasılık Değeri	t-istatistik	Olasılık Değeri
Gsyh	-0.0613	0.9495	-3.3825	0.0604	4.4659	1.000
İsthdm	0.1604	0.9685	-1.9083	0.6417	1.6218	0.9738

İstihdam ve GSYH değerlerinin durağanlığını tespit etmek için uygulanan P-P birim kök testinin toplu olarak sonuçları Tablo 15’te verilmiştir. GSYH değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz sonuçlarının olasılık değerine göre temel hipotez kabul edilir yani seride birim kök vardır. İstihdam değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz

sonuçlarının olasılık değerine göre temel hipotez kabul edilir yani seride birim kök vardır.

PP testi için temel hipotez (H_0), seride birim kökün varlığını ortaya koymaktadır. P-P birim kök testi olasılık değerleri sonuçlarına göre istihdam ve GSYH değişkenlerinde birim kök tespit edilmiştir.

3.3.3.1.3. KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

KPSS birim kök testi için temel hipotez (H_0), serinin durağan olduğunu ifade eder. GSYH ve istihdam değişkeni için KPSS birim kök testi sonuçları şöyledir:

Tablo 16: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları:

Değişken	Sabit Terimli		Sabit Terimli ve Trendli	
	t-istatistik	%5 Anlamlılık Düzeyi	t-istatistik	%5 Anlamlılık Düzeyi
Gsyh	1.1897	0.4630	0.0587	0.1460
İsthdm	1.0186	0.4630	0.2084	0.1460

İstihdam ve GSYH değerlerinin durağanlığını tespit etmek için uygulanan KPSS birim kök testinin toplu olarak sonuçları Tablo 16’da verilmiştir. GSYH değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli sonuçlarının test istatistik değerleri, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani seride birim kök yoktur. İstihdam değişkeni için; Sabit terimli, sabit terimli ve trendli sonuçlarının test istatistik değerleri, kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani seride birim kök yoktur.

Yapılan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre her iki seride de birim kök olduğu sonucuna varılmıştır. Serilerde fark işlemi alınarak durağanlaştırılmıştır. Logaritması alınan ve mevsimsel etkilerden arındırılan GSYH ve istihdam serilerinin birinci farkı alındıktan sonra $I(1)$ düzeyinde durağanlaştırılmıştır. Birim kökten arındırılan istihdam değişkeni $dlisthdm_sa$ ile GSYH değişkeni $dgsyh_sa$ ile ifade edilmiştir.

3.3.3.2.Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

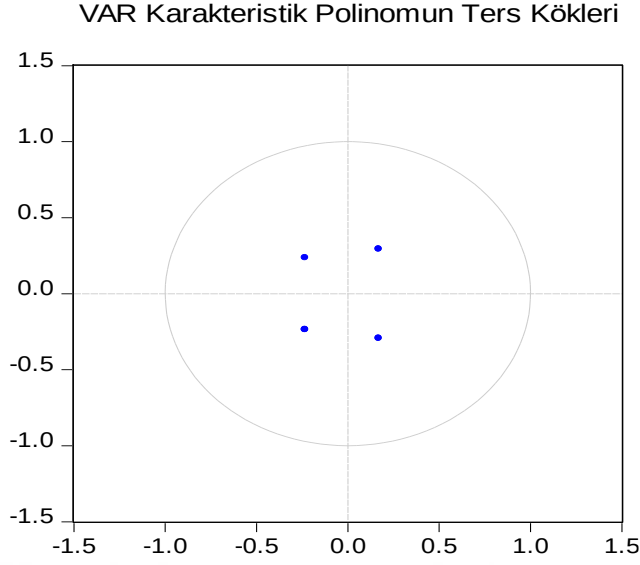
Değişkenlerin birinci farkları alınmasının ardından Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Tahminindeki değişkenler;

$$X_t = [\text{dgsyh_sa}, \text{dlisthdm_sa},] \text{ şeklinde sıralanmıştır .}$$

Sıralamanın bu şekilde olmasının nedeni ekonomik büyümenin istihdama etkisinin araştırılıyor olmasıdır. Granger nedensellik analizi yapılmadan önce VAR modeli ile uygun gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü gecikme sayısı gerekenden daha uzun belirlenirse modele dahil edilen değişkenler daha yüksek değerlere sahip olur ve aşırı parametreleşme sorunu ortaya çıkar. (Eryılmaz ve Yılmaz,2020;106)

Uygun gecikme sayısının belirlenmesinde Lagrange Oran Testi (LR), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), Son Tahmin Hatası (FPR), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)’nden yararlanılmıştır. LR, FPR, SC, HQ ve AIC kriterlerine göre uygun gecikme 0’dır ancak sıfır gecikme uygun olmadığı için 1 gecikme ile test edilmiştir. Ancak Var1 değişen varyans koşulunu sağlamadığı için gecikme sayısı 2 olarak belirlenmiştir.

Tahmin edilen VAR (2) modeli üç temel koşulu sağlamaktadır. Bu üç koşuldan birincisi AR polinomunun ters köklerinin birim çember içinde olup olmadığının test edilmesidir. Şekil’te görüldüğü gibi ters birim köklerin çemberin içinde olması nedeniyle VAR modeli istikrarlıdır, bu nedenle VAR(2) modeli aynı zamanda durağandır.

İkinci koşul Otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Bunun için Lagrange Çarpanları (Lagrange Multiplier-LM) Testi yapılmıştır. Tablo 17’deki sonuca göre her iki değişkenin de olasılık değerleri 0,05’ten büyük olduğu için model otokorelasyon koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 17: Otokorelasyon Koşulu Sonuçları

Null hypothesis: No serial correlation at lag h						
Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	0.640747	4	0.9584	0.159483	(4, 154.0)	0.9584
2	4.077365	4	0.3956	1.026203	(4, 154.0)	0.3957

Son olarak VAR (2) modelinde hata terimlerinin değişen varyans taşıyıp taşımadıklarını anlamak için White Heteroskedasticity (White Değişen Varyans Testi) testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 18’de sunulmuştur. Elde edilen sonuca göre hata terimlerinin varyansının sabit olduğu bu nedenle değişen varyans problemi olmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 18: White Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
52.64863	42	0.1256

Uygun gecikme 2 alınarak Granger nedensellik analizi yapıldığında sonuçlar şöyle bulunmuştur:

Tablo 19: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

İlişkinin Yönü	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
DLGSYH_SA→DLISTHDM_SA	2	0.5163
DLISTHDM_SA→DLGSYH_SA	2	0.3488

Granger nedensellik analizine göre istihdam ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Birinci mertebeden durağan olan LGSYİH ve LISTHDM verileri kullanılarak VAR modelinden hareketle Granger nedensellik testi yapılmıştır. Farkı alınarak durağan hale getirilen LGSYİH ve LISTHDM serileri arasında nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Farkı alınarak durağan hale getirilen seriler, DLGSYİH ve DListihdm olarak gösterilmiştir.

Tablo 19 ‘da test istatistiğinin olasılık değeri incelendiğinde 0,05 anlamlılık düzeyinde DLıstihdm, DLGSYH’nin Granger nedeni değildir hipotezi ve DLGSYH, DLISTHDM’nin nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışmanın ele alındığı dönem için elde edilen bulgulara göre kısa dönemde Türkiye’de istihdam ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

3.3.3.3.Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Uygulanan birim kök testleri neticesinde aynı mertebeden durağan olduğu sonucuna ulaşılan iki seri arasında eşbütünleşik bir ilişki olup olmadığını araştırmak mümkündür. Bunun için birinci mertebeden durağan olduğu tespit edilen LGSYİH ve Listihdm serileri arasında uzun dönem ilişkisini inceleyebilmek için Johansen Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Söz konusu iki seri arasındaki uzun dönem ilişkisinin Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılabilmesi için öncelikle uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Lagrange Oran Testi

(LR), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), Son Tahmin Hatası (FPR), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)'nden yararlanılmış ve uygun gecikme uzunluğu 1 olarak bulunmuştur.

Tablo 20: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonucu

Temel Hipotez	Öz Değer	Hesaplanan iz İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri
$r = 0$	0.0585	5.1927	15.4947	0.7880
$r \leq 1$	8.99	0.0077	3.8414	0.9295
Temel Hipotez	Öz Değer	Hesaplanan Max İstatistiği	%5 için Kritik Değer	Test İstatistiğinin Olasılık Değeri
$r = 0$	0.0585	5.1850	14.2646	0.7183
$r \leq 1$	8.99	0.0077	3.8414	0.9295

Tablo 20’de yer alan Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları incelendiğinde hesaplanan iz ve maksimum öz değer istatistiklerine göre %5 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eş bütünleşme olmadığını gösteren temel hipotez kabul edilmektedir. Elde edilen bulgu, söz konusu iki seri arasında uzun dönem ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Sanayi devriminden 1929 Ekonomik buhranına kadar dünya ekonomilerinde Klasik iktisatçıların görüşleri hakim olmuştur. Dönemin koşullarına göre arz faktörüne önem verilmiş ve her arz kendi talebini yaratır varsayımı ile dünyadaki piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, ekonomilerde arz ve talebin hiçbir müdahale olmadan piyasa dengesine geldiği, işgücü talebi ve işgücü arzının ekonomide hiçbir müdahale olmadan kendiliğinden dengeye geldiği ve iş arayan herkesin iş bulabileceği varsayılmıştır. Ancak 1929 yılına gelindiğinde dünyanın deneyimlediği Büyük Buhran ile firmalar büyük kayıplar yaşamış, ekonomik büyüme oranları azalmış ve işsizlik sorunu dünya gündeminde ilk sıralarda yerini almıştır.

1929 Ekonomik Buhranının etkisiyle ürünlere olan talep düşmüş, piyasa talebi piyasa arzını karşılayamayınca dünya ekonomisinde hakim olan Klasik iktisatçıların görüşleri sarsılmıştır. Dünya ekonomilerinde hakim olan 1929 Ekonomik Buhranı döneminde John M. Keynes tarafından ekonominin her zaman tam istihdamda dengede olmadığı ve işsizlik sorununun ancak devlet müdahalesiyle atlatılabileceği ifade edilmiştir. Keynes'in görüşleri 1973 petrol krizine kadar dünyada hakim görüş olmuştur ve bu dönem refah dönemi olarak adlandırılmıştır. Sonraki yıllarda ise dönemin konjonktürüne göre hakim görüş sürekli değişiklik göstermiş ve uygulanan ekonomi politikaları da dönemlere göre değişmiştir.

Türkiye ekonomisinde işsizlik oranları incelendiğinde ülkede yeterince istihdam sağlanamadığı ve istihdam oranlarının istikrarlı olmadığı özellikle kriz dönemlerinde işsizlik sorununun arttığı göze çarpmaktadır. Türkiye'deki nüfus artış hızına karşılık yeteri kadar istihdam yaratılamaması, işgücü piyasasında yapısal sorunların var olması, sektörler ile ilgili sorunların çözülmemesi, kayıt dışı istihdamın yüksek olması, eğitim politikalarının gelecekteki iş gücü ihtiyacına uyumlu olmaması sonucu eğitilmiş bireylerin işsizlik süresinin uzaması ve artan işgücü maliyetleri sonucu firmaların emek talebini azaltması gibi faktörler işsizlik sorununun derinleşmesinde etkili olmuştur.

Türkiye'de ekonomik büyümenin yapısının nelere bağlı olduğunu anlamak için öncelikle ekonomik büyümenin hangi faktörlerden etkilendiğini iyi anlamak gerekir. Bu yüzden çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme kavramı açıklanarak

ekonomik büyüme modelleri üzerinde durulmuştur. Örneğin bazı iktisatçılar ekonomik büyümenin kaynağını tarım sektörünün gelişmesinde ararken kimi iktisatçılara göre ekonomik büyümeyi sağlayacak olan faktörün girişimcinin yaptığı yenilikler olduğu varsayılmıştır. Büyüme modellerinin hepsi göz önünde bulundurulduğunda ekonomik büyümeyi sağlayan faktörlerin dönemin şartlarına göre değişiklik gösterdiği anlaşılmıştır. Bu bölümde ayrıca istihdam faktörü de açıklanmış ve ekonomik büyüme-istihdam arasındaki ilişkiyi test eden modeller açıklanmıştır. Bu bölümün sonunda Türkiye ekonomisi için istihdam esneklikleri hesaplanmıştır. Hesaplama sonucu 2000, 2002, 2003, 2004, 2009, 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye’de istihdam esnekliği değerlerinin negatif olduğu bulunmuştur yani bu yıllarda ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki ilişki negatiftir ve istihdamsız büyüme söz konusudur.

Çalışmanın ikinci bölümünde 1923 yılından günümüze kadar Türkiye’de ekonomik büyüme, işsizlik, istihdamın sektörel dağılımı ve sektörlerin GSMH içindeki payları incelenerek ekonomik büyümenin yapısı ve istihdam hakkında çıkarsamalar yapılmıştır. Bu bölümden çıkarılan sonuçlara göre, 1923-2021 dönemi süresince ekonomik büyüme oranlarındaki istikrarsızlıklar göze çarpmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ve geliştiği yıllarda büyümenin temelini tarım sektörünün oluşturduğu döneme ait verilerin incelenmesi sonucu tespit edilmiştir. 1950 yılına kadar kamu kurumları gelişmiş ve ekonomik büyüme bu yolla sağlanmıştır. 1950 yılından sonra ise özel sektörün ve sanayinin gelişmesine öncelik verilmiştir. Her ne kadar bu yıllarda sanayi sektörünün geliştirilmesi amaçlansa da 1950 yılının ortalarına kadar ekonomik büyümenin ana kaynağı tarım sektörü olmuştur. 1. Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1968) kamu sektörüne ağırlık verilerek ekonominin gelişmesi amaçlanırken 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1968-1972) özel sektör ön plana çıkarılmıştır. Her ne kadar sanayi sektöründe yapısal değişim hedeflense de istenilen başarıya ulaşılamamıştır. 1960-1970 dönemi için ekonomik büyüme oranları yüksek ve istikrarlı devam ederken bu durum sürdürülememiş ve 1970’li yılların sonunda ekonomide istikrarsızlıklar ve daralmalar sıklaşmıştır. 1980 yılından sonra ise dışa açık ekonomi politikaları benimsenmiş ve sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Ancak 1980 yılının sonunda ekonomik büyüme oranları yavaşlamıştır. 1990 sonrası dönemde ise Türkiye’nin büyüme-istihdam performansının yetersizliğinin ana nedeni, bu konuda mali tedbirlere yeterince önem verilmemesi ve kamu kesiminde tercih edilen

büyüme ve gelişme modeli gerçeklerine uyum sağlanarak yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilememesi olarak görülmektedir. Büyüme ve kamu finansmanının iç ve dış şoklara karşı oldukça kırılgan olması, sürdürülebilir yüksek büyüme ortamının diğer ön koşullarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle 2000’li yıllarda dışa açık ve bağımlı bir ekonomi izlenmesi nedeniyle ciddi krizler ve dengesiz büyüme süreçleriyle karşılaşmıştır.

Türkiye ekonomisinde büyümenin yapısını tarım, sanayi ve hizmet sektörünün GSMH içindeki payları dikkate alınarak değerlendirildiğinde özellikle 2000 yılından sonra tarım sektörünün payı azalırken hizmetler ve sanayi sektörünün payı artmıştır. Bu durum ülke açısından avantajlı gibi görünse de sanayi sektörünün çoğunlukla montaj ve katma değeri düşük ürünler üretmesi Türkiye ekonomisinin iç dinamiklerinin harekete geçirilemediğini ve kendine yetemediğini göstermektedir. Katma değeri düşük ürünlerin üretilmesi diğer ülkelerle rekabeti güçleştirmekte ve zaten yüksek olan cari işlemler açığının daha da artmasına neden olarak ülkenin istikrarlı yapıya girmesini engellemektedir. Bu sebeplerden dolayı Türkiye’de teknolojinin kullanımı artırılarak katma değeri yüksek üretime bir an önce geçilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye’de ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Granger nedensellik analizi ve Johansen Eş Bütünleşme Testi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda istihdam ve GSYH arasında 2000-2020 dönemi için herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu analizler 2000-2020 dönemini bir bütün olarak değerlendirdiğinden böyle bir sonucun çıkması doğaldır. Çünkü bir ekonomide 2000-2020 döneminden istihdamsız büyüme dönemi olarak bahsetmek bu zaman diliminin her anında büyümenin istihdam yaratmadığı anlamına gelir. Bu sebepten yapılan ekonometrik analizde herhangi bir nedenselliğin saptanmaması normaldir. Yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir ilişkinin bulunmaması 2000-2020 dönemini tamamen istihdamsız büyüme dönemi olarak ele almamızı engellemektedir. Bu dönem her ne kadar istihdamsız büyüme dönemi olarak adlandırılmasa da istihdam esnekliği sonuçlarına göre 2000, 2002, 2003, 2004, 2019 ve 2020 yıllarında ekonomik büyümenin istihdamı artırmadığı yani bu yıllarda Türkiye ekonomisinde istihdamsız büyüme gerçekleştiği sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de zaman zaman yüksek büyüme oranları ve istihdamda iyileşmeler sağlansa da bu istikrarlı yapı devam ettirilememiş, ülke ekonomisi hep aynı çıkmaza girmiştir. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin ve istihdamın istikrarlı olarak artırılması için yapısal düzenlemeler yapılmalı, politikalar ve ekonomi stratejileri geliştirilmelidir. Türkiye ekonomisinde istihdamın sektörel dağılımı yıllar itibariyle incelendiğinde Türkiye’nin tarım yoğun istihdamdan hizmet yoğun istihdama geçtiği ve sanayi sektöründeki gelişimini tamamlayamadığı göze çarpmaktadır. Bu yüzden Türkiye ekonomisi için istihdam kapasitesi ve katma değeri yüksek sanayi sektörü yatırımlarına ihtiyaç vardır. Türkiye’nin nüfusu çok hızlı artmaktadır ve yoğun genç nüfusa sahip olan ülkenin bu durumu aslında bir avantajken bu fırsat değerlendirilememektedir. Genç nüfus oranının yüksek olduğu bu dönemde, ülkede yatırımlar artırılarak yeni iş sahaları açılmalı, böylece özellikle genç ve eğitimli nüfus için istihdam olanakları artırılırken aynı zamanda beşerî sermaye de artırılarak sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlanmalıdır. Özellikle son dönemlerde eğitimli bireylerin iş gücüne dahil edilmesi zorlaşmakta ve yüksek öğretim sahibi bireyler daha uzun süre işsiz kalmaktadır. Diplomalı işsizliğin azalması amacıyla eğitim politikaları düzenlenmeli, mezun sayısı fazla olan alanlarda ve işgücüne ihtiyaç olmayan yüksek öğretim bölümlerinde ihtiyaca göre alım yapılmalı, böylece yüksek öğretim mezunlarının işsiz kalmaları önlenirken istihdamın ihtiyaç alanlara aktarılması sağlanarak kaynaklar etkin kullanılmalıdır.

Türkiye ekonomisinin büyüme süreci incelendiğinde ekonomik büyümenin dış kaynaklara bağlı geliştiği görülmektedir. Ülke ekonomisinin sağlıklı bir büyüme sürecine girmesi açısından dış kaynaklarla büyüme bir sorun teşkil etmektedir. Bu açıdan ülkenin kendi kaynakları ile büyümesinin sağlanması amacıyla yurtiçi tasarruf oranları artırılmalıdır. Ekonomik büyüme ve istihdamın artırılması amacıyla Türkiye’de uygulanan ekonomik büyüme ve istihdam politikalarının birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir. Ekonomik büyümeyi sağlamak için yapılan yeni yatırımların istihdam yaratma kapasitesi dikkate alınarak uygulanması bu konuda önem arz etmektedir. İstihdam ve ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi açısından ülke ekonomisinin güçlü olması, diğer ekonomik göstergelerinde olumlu olması gerekir. Günümüz Türkiye ekonomisi politikalarında ekonomik büyümeyi artırmak temel amaç olurken ekonomik büyümeyi sağlamak için uygulanan genişletici politikaların Türkiye ekonomisi için

zaten büyük bir problem olan enflasyonu daha da artırması ve ekonomik büyüme hedefi için enflasyon gibi büyük problemlerin göz ardı edilmesi ekonomik büyümenin sürdürülemez olmasına ve sonraki yıllarda çözülmesi zor olan ekonomik kriz gibi sorunlara yol açmaktadır. Günü kurtarma çabası ile uygulanan politikalar gelecek dönemlerde ekonomik büyümenin azalmasına ve istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Bu yüzden Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin yüksek ve sürdürülebilir olmasını sağlamak amacıyla öncelikle yapısal değişiklikler yapılarak sağlam bir temel oluşturulmalıdır. Bu yapısal değişiklikler yapılırken ise belli bir dönem yüksek büyüme rakamlarından feragat edilerek sonraki dönemlerde yüksek ve sürdürülebilir büyüme rakamlarına ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- ABDİÖĞLU Zehra ve ALBAYRAK Nilcan, “İstihdam Yaratmayan Büyüme: Alt Sektörler Bazında Bir Araştırma”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13),2017, ss. 215-228.
- ABDULLA Abdul Kareem, *The Relationship between Economic Growth and Unemployment in Iraq*, Iraqi Journal for Economic Sciences, Vol.32, Issue 10, 2012 ss.193-203
- ADAŞ Cenk Gökçe, “Etkin Ücret Hipotezi, İşsizlik ve Ücret Rijitliği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:52 2011, ss.103-156
- AGHION Philippe, “Growth And Development: A Schumpeterian Approachannels” *Annals of Economics And Finance* ,Vol.5,2014, ss.1–25
- AGHION Philippe, HOWITT Peter,“A Model of Growth Through Creative Destruction" *Econometrica* 60, No. 2, 1992,ss.323-351
- AKCAN Ahmet Tayfur, “İstihdam Oluşturmayan Büyümenin Türkiye Ekonomisinde Geçerliliği ”, *Journal of Business Research-Türk*, 10(2),2018, ss.171-183
- AKINCI Merter, *Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki*, Dora Yayın Evi, Bursa,2014
- AKİŞ Elife, “İktisadi Büyüme ve Kalkınma”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
- AKSU Levent, *Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Balıkesir,2013
- AKYÜZ Yılmaz, *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009
- ALANCIOĞLU Erdal, UTLU Selen “İstihdam ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.2,2012, ss. 189-206.
- ALTINÖZ Nurten, *Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi*, On Yedi Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bandırma,2010
- ARI Ayşe, “Türkiye'deki Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Analizi: Yeni Bir Eş bütünlüşme Testi”, *Siyaset, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2),2016, 57-67.
- ATAMAN Berrin Ceylan, “İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C.53,1998, ss.59-72

- AYDIN Necati, *Türkiye’de Ekonomik Büyüme (1968-2005): Solow Büyüme Muhasebesi ve Regresyon Modeli*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2008
- AZGÜN Sabri, *Büyüme ve Kalkınma İktisadı*, Seçkin Ekonomi, Ankara, 2022
- BAĞCI Erdem, *Türkiye’de İşsizlik Sorunu ve İstihdam Politikaları*, Der Yayınları İstanbul, 2020
- BARIŞIK Salih., ÇEVİK Emrah.İ., ÇEVİK Nüket, “Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı”. *Maliye Dergisi*, S.159, 2010, ss. 88-102
- BARRO Robert J, SALAI MARTİN X, *Economic Growth*, The MIT Press, Second Edition, Massachusetts, 2004
- BAŞOL Koray, *Türkiye Ekonomisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayın No:2, Mas Ambalaj, İzmir, 1983
- BAŞOL Koray, *Türkiye Ekonomisi*, Türkmen Kitapevi, İstanbul, 2012
- BAŞTERZİ Süleyman, *İşsizlik Sigortası*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1998
- BHORAT Haroon, OOSTHUIZEN, M, “Poverty and Policy in Post-Apartheid South Africa”, Authors: Haroon Bhorat ve Ravi Kanbur. Cape Town. HSRC Press, 2006
- BİÇEN Ömer F., *Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sıcak Para Akımlarına Bağımlılık ve İktisadi Büyüme*, Gazi Kitapevi, Bursa, 2018
- BOCUTOĞLU Ersan, *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2019
- BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitap Evi, Ankara, 2005
- BORJAS George J., *Çalışma Ekonomisi*, Çev.: Çağatay Edgücan Şahin, Kerem Gökten, Ümit Akçay, Dora Yayınevi, Bursa, 2015
- CONNOLLY Anne Therese M., *A Jobless Growth: Why is Unemployment Still High in The Philippines?*, A Regression Analysis on the Effects of Education Paper, 2019, ss.1-33.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Besinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1985-1989.pdf,

- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1963-1967.pdf , Erişim Tarihi: 03.12.2021
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf,
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1979-1983.pdf,
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/İkinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1968-1972.pdf, Erişim Tarihi: 03.12.2021
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf,
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1973-1977.pdf , Erişim Tarihi:03.12.2021
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/12/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf,
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/12/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf,
- ÇAŞKURLU Eren, “İstihdamsız Büyüme (İstihdamsız İyileşme), Sorununa Karşı Kamusal Politikalar ve Önemi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.47, S.2, 2014, ss.43-76.
- ÇAVDAR Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2004
- ÇELİK Elif, *Okun Kanunu ve İstihdamsız Büyüme: Türkiye Üzerine Bir Uygulama ve Değerlendirme*, Atatürk Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum,2020
- ÇEŞTEPE Hamza, YILDIZ Hilal ve AVCI Gizem, “İhracata Dayalı Büyümede Kurumların Rolü: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği”, *Maliye Dergisi*, C.177, 2019, ss.40-69

- DEMİR Osman, ÜZÜMCÜ Âdem, DURAN Serap, “İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği”, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, C.21 S.1, 2006, ss: 27-46
- DERVİŞ Kemal, JAİME De Melo, SHERMAN Robinson. *General Equilibrium Models for Development Policy*, A World Bank Research Publication, Cambridge University Pres, Cambridge, 1982.
- DİKMEN Nedim, *Ekonometri: Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Dora Kitapevi, BURSA,2012,
- DUMAN Erhan, *Teknolojik -Ekonomik Büyüme Modelleri ve Türkiye*, Iksad yayınevi, İstanbul, 2018
- DURMUŞ, Savaş ve AKBULUT Hülya, “Türkiye Ekonomisinde İstihdam Yaratmayan Büyüme Sorunsalı”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(2),2017,ss. 91-100.
- EĞİLMEZ Mahfi., “İşsizlik: Tanımlar ve Hesaplanma Şekli”, *Kendime Yazılar*,2016
- ENER Meliha ve KILIÇ Cüneyt, *Türkiye Ekonomisi*, Sayda Yayıncılık, Bursa,2019
- ERTEK Tümay, *Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)*,Beta Yayınevi, İstanbul,2008
- ERYILMAZ Filiz, YILMAZ Derya, “Ticaret Politikası Belirsizliğinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Riskine Etkisi: Amprik Bir İnceleme”, *TESAM Akademi Dergisi*,C.7, S.1,2020, ss. 91-112
- ESEN Ethem, *İstihdam ve İşsizlik Üzerine Bir Analiz: Bricst Ülkelerinde Büyümenin İstihdama Etkileri*, Seçtin Ekonomik, Ankara,2020
- FRANK Robert H., BERNANKE Ben S, *Ekonominin Temelleri*, Kısaltılmış 2. Basımdan Çeviri, Çeviri Edt:Sadi Uzunoğlu, Gökhan Sönmezler, Bahadır Er, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2017
- GÖKTAŞ Y. Özlem, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, S.2,2005
- GROSSMAN Gene, HELPMAN Elhanan, *Endogenous Innovation In The Theory Of Growth*, Cambridge: Nationalbureau Of Economic Research,1993
- GUJARATİ Damodar N., PORTER Dawn C., *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, 5. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2018
- GÜL Ekinci. EKİNCİ Aykut, KONYA Serkan., *Türkiye’de İstihdam Politikaları: Yapısal Bir Analiz*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2009
- GÜNÇAVDI Öner, KÜÇÜKÇİFTÇİ Suat, “Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları ve İstihdam Etkileri (1973 – 1998)”, *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Ankara, 2012

- GÜNDOĞAN Naci, BİÇERLİ Mustafa K., *Çalışma Ekonomisi 1*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir,2018
- GÜNDOĞAN Naci, BİÇERLİ Mustafa K., ÖZKAPLAN Nurcan, *Çalışma Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir,2019
- GÜRAK Hasan, *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*, Ekin Kitapevi,2006
- GÜVEL Enver A., *Makroekonomi-2*, Seçkin Yayınevi, İstanbul, 2017
- İSLAM Rizwanul, “The Challenge of Jobless Growth in Developing Countries: An Analysis with Cross-Country Data”, BIDS Occasional Paper Series 1-38
- İŞİĞİÇOK Özlem, *İstihdam ve İşsizlik*, Dora Yayınevi,2018
- İÇKE Mehmet Akif, “Schumpeter ve Yeniliklerin Finansmanı”, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C:11, S:1,2014, ss.17-38
- JONES Charles I., “R & D- Based Models of Economic Growth”, *The Journal of Political Economy*, Volume 103, 1995, ss. 759-784
- JONES Charles, *İktisadi Büyümeye Giriş*, Çev. Şanlı Ateş ve İsmail Tuncer, Literatür Yayınları,2021
- KADILAR Cem, ÖNCEL ÇEKİM Hatice, *SPSS ve R Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş*, 3. Baskı, Seçkin Fen Bilimleri, Ankara, 2020
- KANCA Osman C., “Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.21, S.2, 2012, ss.1- 18
- KARA Mehmet, DURUEL Mehmet, “Türkiye’de Ekonomik Büyümenin İstihdam Yaratamama Sorunu”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, C.0, S.50, 2005, ss.367-396.
- KARŞIYAKALI Başak, *Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi (Doktora Tezi), İzmir,2008
- KAZGAN Gülten, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009
- KENNEDY Peter, *Ekonometri Kılavuzu*, Çev.: Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz, Gazi Kitabevi, 5.baskı, Ankara,2006
- KEPENEK Yakup, YENTÜRK Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi,2001
- KİBRİTÇİOĞLU Aykut, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.53,1998, ss.207-230

- KOÇAK Ahmet, *Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye ve G8 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2016
- KOÇ Aylin, “Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, S.165, 2013, ss.241-258
- KORKMAZ Suna ve YILGÖR Metehan, “2001 Krizinden Sonra Türkiye’de Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, C.8, S.14, 2010, ss.169-176
- KÖKSAL Melike, *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği*, Selçuk Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2016
- KRUGMAN Paul, WELLS Robin, *Makro İktisat*, Çev. Fuat Oğuz, Murat Aslan, Ali Akkemik, Koray Göksal, Palme Yayıncılık, Ankara, 2013
- KULA Mehmet, “Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi ve Sorunları”, *Ekonomi-tek*, C.7, S.2, 2018
- KURTOĞLU Yusuf, *Ekonomik İstikrar ve Büyüme*, 1.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019
- KUYUCUKLU Nazif, *Türkiye İktisadı*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993
- LAL Irfan ve Diğerleri, *Test of Okun’s Law in Some Asian Countries Co-Integration Approach*, European Journal of Scientific Research, Vol. 40, No.1, 2010, ss.73-80.
- LORDOĞLU Kuvvet, *Çalışma Ekonomisine Giriş*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987
- LORDOĞLU Kuvvet ve METE Törüner, *Çalışma Ekonomisi*, Beta Basın Yayın, İstanbul, 1995
- LUCAS, Robert, “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, Vol:22, No:1, North-Holland, 1998, ss.3-42
- MANKİW N. Gregory, “Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol: 3, No:3, 1989, ss.79-9
- MERCAN Nedim, *Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Okun Yasası Çerçevesinde Türkiye Analizi*, Pamukkale Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Denizli, 2017
- MILL Alfred, *Ekonomi 101*, ÇVR. Nurdan Soysal, Say Yayınevi, İstanbul, 2019
- MURATOĞLU Yusuf “Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. *Session 2c: Çalışma Ekonomisi, International Conference On Eurasian Economies*, 2011, ss:167-173.

- MURAT Sedat, ESER YILMAZ Burçin, “Türkiye’de Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi:İstihdam Yaratmayan Büyüme Olgusunun Geçerliliği”, *HAK-İŞ UluslararasıEmek ve Toplum Dergisi*, C.2, S.3, 2013, ss.92-123
- NOYAN YALMAN İlkay, *Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Bir Kısım Latin Amerika ve Güney Doğu Asya Tipi Ülkelerin Karşılaştırılması*, Atatürk Üniversitesi (Doktora Tezi), Erzurum, 2010
- ÖZER Mustafa, Çiftçi Necati, “Ar-Ge Tabanlı İçsel Büyüme Modelleri ve Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.16, 2009, ss.219-240
- ÖZSOYLU Ahmet Fazıl, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim*, Karahan Kitabevi, 4.Baskı, Adana, 2019
- PAKDEMİRLİ Ekrem, *Ekonomimizin 1923’ten 1990’a Sayısal Görünümü*, Milliyet Yayınları,1991
- PAMUK Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,12. Baskı, İstanbul, 2020
- PARASIZ İlker, *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Ezgi Kitabevi, Bursa,2008
- PARASIZ İlker, EROĞLU Erhan, *Türkiye Ekonomisi Yapısal Dönüşüm ve Politika Uygulamaları*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2017
- PARASIZ İlker, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003
- RICARDO David, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Çev.B.ZEREN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2008
- ROMER, Paul M., “Endogenous Technological Change”, *Journal of Political Economy*, Vol:98, No:5, Part:2,1990, ss.71-102
- SARICA Ömer, AVCI M.Ali, CEYLAN Reşat, “İşsizlik Oranı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Asimetrik İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.49, Denizli, 2022, ss. 275-289.
- SEVÜKTEKİN Mustafa, NARGELEÇEKENLER Mehmet, *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2007
- SMITH Adam, *Milletlerin Zenginliği*, çev: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006
- SOGNER Leopold and STIASSNY Alfred, *A Cross-Country Study On Okun’s Law*, Vienna University of Economic and Business Administration, Vol. 2, Issue 6, 2000, ss. 2-24.
- SOLOW Robert M., “A Contribution to the Theory of Economic Growth”,*Quarterly Journal of Economics*, Vol.70, 1956

- SOLOW Robert M., “Technical Change and the Aggregate Production Function”, *Review of Economics and Statistics*, No: 39-3, 1957
- SUNGUR Muhammet, *Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi*, Namık Kemal Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2019
- SWANE Anna and VİSTRAND Hanna, “Jobless Growth in Sweden?”, *Stockholm School of Economics Master’s Thesis in International Economics and Business*, 2006, Sweden
- ŞAHİN Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi kitapevi, Bursa, 2011
- TABAN Sami, *İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye*, Ekin Basın Dağıtım, 2010
- TABAN Sami, *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*, Ekin Kitapevi, 2018
- TEMİTOPE L. and LESHORA A., *Does Economic Growth Lead Employment in South Africa?*, *Journal of Economic and Behavioral Studies*, Vol.5, No.6, 2013, ss.336-345.
- THIRLWALL Anthony P., “The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rate Differences”, *Banco Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, C.32, S.128, 1979, ss.45-53
- TİMUR Caner ve DOĞAN Zehra, “İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi Jobless Growth: Analysis of Turkey”. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 2015, 231-247.
- TODARO Michael, SMİTH Stephen, *Economic Development* Eleventh Edition, Prentice Hall, 2012
- TOKOL Aysen, ALPER Yusuf, *Sosyal Politika*, 10. Baskı, Dora Basın Yayın, Bursa, 2019
- TUCKER Irvın B., LAYTON Allan, ROBİNSION Tim, *Macroeconomics For Today*, Sout-Westteren College Publicshing, 2nd Edition, Newyork., 2000.
- TUNALI Halil, *Ekonomik Büyüme*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
- TUNÇ Mehtap, “Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı”, *D.E.Ü. İİBF Dergisi*, 1993
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Ankara, 2012, (<https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/isgucu.pdf>)
- TÜMER Tuğba, *Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi*, Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik, 2013

- TÜRKBAL Aydın, *İktisada Giriş*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1993
- TÜRLÜOĞLU Esmâ, *Türkiye’de Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi Nedensellik Analizi*, Trakya Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2019
- URAS Ömür, “Türkiye Ekonomisindeki İstihdamsız Büyümenin Ekonometrik Analizi”, *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, S.24 2016, ss.94-108
- UYŞAL Doğan, ALPTEKİN Volkan, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25, 2009, ss.69-78
- ÜNSAL Erdal, *İktisadi Büyüme*, 2.Baskı, BB101 Yayınevi, Ankara, 2016
- ÜNSAL Erdal, Makro iktisat, 8.baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2008
- VAN DEN Berg Hendrik, “Growth Theory After Keynes, Part I: The Unfortunate Suppression of The Harrod-Domar Model”, *The Journal of Philosophical Economics*, VII:1, 2013
- VILLAVERDE Jose and MAZA Adollo, *Okun’s Law in the Spanish Regions*, Economics Bulletin, Vol.18, Issue 5, 2007, ss.1-11.
- YARDIMCI Pınar, “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, S.10, 2006, ss. 96-114
- YELDAN Erınç, *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil yayınevi, 2011
- YILDIRIM Kemal, KARAMAN Doğan, TAŞDEMİR Murat, *Makro Ekonomi*, Seçkin Kitapevi, 2013
- YILDIZ Kemal, “İşsizlik Türleri Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.45, 2014
- YILMAZ Özlem Göktaş, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasında Nedensellik İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomi ve İstatistik Dergisi*, 2005, ss.11-29
- YÜCEL Asım, *Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler*, Ankara, 1980
- YÜCEL Hüseyin, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2017
- YÜLEK Murat A., “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, *Hazine Dergisi*, S.2, 1997, ss. 389-402
- ZAİM Sabahaddin, *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları Elektronik Ofset, 197

EKLER

Ek 1.: GSYH Mevsimsel Etki Sınaması

Dependent Variable: LGSYH				
Method: Least Squares				
Date: 06/06/22 Time: 14:11				
Sample: 2000Q1 2021Q4				
Included observations: 88				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	19.37583	0.070604	274.4309	0.0000
D2	0.097463	0.099849	0.976110	0.3318
D3	0.202623	0.099849	2.029306	0.0456
D4	0.204327	0.099849	2.046368	0.0438
R-squared	0.064137	Mean dependent var	19.50193	
Adjusted R-squared	0.030713	S.D. dependent var	0.336366	
S.E. of regression	0.331161	Akaike info criterion	0.671962	
Sum squared resid	9.212052	Schwarz criterion	0.784568	
Log likelihood	-25.56633	Hannan-Quinn criter.	0.717328	
F-statistic	1.918910	Durbin-Watson stat	0.018286	
Prob(F-statistic)	0.132730			

Ek 2.: İstihdam Mevsimsel Etki Sınaması

Dependent Variable: LISTHDM				
Method: Least Squares				
Date: 06/06/22 Time: 14:06				
Sample: 2000Q1 2021Q4				
Included observations: 88				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	10.00982	0.029136	343.5596	0.0000
D2	0.069107	0.041204	1.677199	0.0972
D3	0.085881	0.041204	2.084285	0.0402
D4	0.053587	0.041204	1.300528	0.1970
R-squared	0.054961	Mean dependent var	10.06197	
Adjusted R-squared	0.021210	S.D. dependent var	0.138131	
S.E. of regression	0.136658	Akaike info criterion	-1.098279	
Sum squared resid	1.568738	Schwarz criterion	-0.985673	
Log likelihood	52.32427	Hannan-Quinn criter.	-1.052913	
F-statistic	1.628415	Durbin-Watson stat	0.055313	
Prob(F-statistic)	0.188917			

Ek.3: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre GSYH Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 1 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	0.072150	0.9618
Test critical values: 1% level	-3.508326	
5% level	-2.895512	
10% level	-2.584952	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.4: Sabit Etki (İntercepte) ve Trendli Olmasına Göre GSYH Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: Constant, Linear Trend		
Lag Length: 0 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.455868	0.0508
Test critical values: 1% level	-4.066981	
5% level	-3.462292	
10% level	-3.157475	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.5: Sabit terimsiz ve Trendsiz (None) Olmasına Göre GSYH Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: None		
Lag Length: 1 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	3.702566	0.9999
Test critical values: 1% level	-2.592129	
5% level	-1.944619	
10% level	-1.614288	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.6: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre İstihdam Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	0.258985	0.9748
Test critical values: 1% level	-3.507394	
5% level	-2.895109	
10% level	-2.584738	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.7: Sabit Etki (İntercepte) ve Trendli Olmasına (İntercept and Trend) Göre İstihdam Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root		
Exogenous: Constant, Linear Trend		
Lag Length: 0 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.847049	0.6731
Test critical values: 1% level	-4.066981	
5% level	-3.462292	
10% level	-3.157475	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.8: Sabit terimsiz ve Trendsiz (None) Olmasına Göre İstihdam Değişkeni ADF Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root		
Exogenous: None		
Lag Length: 0 (Automatic - based on AIC, maxlag=4)		
	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	1.724271	0.9790
Test critical values: 1% level	-2.591813	
5% level	-1.944574	
10% level	-1.614315	
*MacKinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.9: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre GSYH Değişkeni P-P Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: Constant		
Bandwidth: 6 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-0.061346	0.9495
Test critical values:		
1% level	-3.507394	
5% level	-2.895109	
10% level	-2.584738	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.10: Sabit Etki (İntercepte) ve Trendli Olmasına (İntercept and Trend) Göre GSYH Değişkeni P-P Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: Constant, Linear Trend		
Bandwidth: 1 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-3.382586	0.0604
Test critical values:		
1% level	-4.066981	
5% level	-3.462292	
10% level	-3.157475	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.11: Sabit terimsiz ve Trendsiz (None) Olmasına Göre GSYH Değişkeni P-P Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LGSYH_SA has a unit root		
Exogenous: None		
Bandwidth: 6 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	4.465928	1.0000
Test critical values:		
1% level	-2.591813	
5% level	-1.944574	
10% level	-1.614315	
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.12: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre İstihdam Değişkeni PP Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root Exogenous: Constant Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	0.160493	0.9685
Test critical values:	1% level	-3.507394
	5% level	-2.895109
	10% level	-2.584738
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.13: Sabit Etki ve Trendli Olmasına (İntercept and Trend) Göre İstihdam Değişkeni PP Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root Exogenous: Constant, Linear Trend Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-1.908349	0.6417
Test critical values:	1% level	-4.066981
	5% level	-3.462292
	10% level	-3.157475
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.14: Sabit terimsiz ve Trendsiz (None) Olmasına Göre İstihdam Değişkeni P-P Birim Kök Testi Sonuçları:

Null Hypothesis: LISTHDM_SA has a unit root Exogenous: None Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	1.621818	0.9738
Test critical values:	1% level	-2.591813
	5% level	-1.944574
	10% level	-1.614315
*Mackinnon (1996) one-sided p-values.		

Ek.15: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre GSYH Değişkeni KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LGSYH_SA is stationary Exogenous: Constant Bandwidth: 7 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
		LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		1.189731
Asymptotic critical values*:	1% level	0.739000
	5% level	0.463000
	10% level	0.347000
*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)		

Ek.16: Sabit Etki ve Trendli Olmasına (İntercept and Trend) Göre GSYH Değişkeni KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LGSYH_SA is stationary Exogenous: Constant, Linear Trend Bandwidth: 6 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
		LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		0.058760
Asymptotic critical values*:	1% level	0.216000
	5% level	0.146000
	10% level	0.119000
*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)		

Ek.17: Sabit Etki Olmasına (İntercepte) Göre İstihdam Değişkeni KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LISTHDM_SA is stationary Exogenous: Constant Bandwidth: 7 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
		LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		1.018669
Asymptotic critical values*:	1% level	0.739000
	5% level	0.463000
	10% level	0.347000
*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)		

Ek.18: Sabit Etki ve Trendli Olmasına (İntercept *and* Trend) Göre İstihdam Değişkeni KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: LISTHDM_SA is stationary		
Exogenous: Constant, Linear Trend		
Bandwidth: 7 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel		
		LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		0.208442
Asymptotic critical values*:	1% level	0.216000
	5% level	0.146000
	10% level	0.119000
*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)		

Ek.19: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	370.6083	NA*	4.76e-07*	-8.882128*	-8.823843*	-8.858712*
1	373.9929	6.524502	4.83e-07	-8.867299	-8.692443	-8.797052
2	376.7395	5.162214	4.98e-07	-8.837096	-8.545669	-8.720017
3	377.1496	0.751168	5.43e-07	-8.750594	-8.342597	-8.586683
4	378.3981	2.226075	5.81e-07	-8.684290	-8.159723	-8.473548

Ek.20: Eviews Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Dependent variable: DLGSYH_SA			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLISTHDM_SA	1.322021	2	0.5163
All	1.322021	2	0.5163
Dependent variable: DLISTHDM_SA			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
DLGSYH_SA	2.106766	2	0.3488
All	2.106766	2	0.3488

Ek.21: Eviews Johansen Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.058510	5.192770	15.49471	0.7880
At most 1	8.99E-05	0.007734	3.841466	0.9295
Trace test indicates no cointegration at the 0.05 level				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.058510	5.185036	14.26460	0.7183
At most 1	8.99E-05	0.007734	3.841466	0.9295
Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level				

Ek.22: Veri Seti

Yıllar	GSYH (milyon TL)	İstihdam (Bin Kişi)
2000-Q1	155100667	19856
2000-Q2	180644471	22347
2000-Q3	202867168	22796
2000-Q4	196622292	21153
2001-Q1	159220615	20149
2001-Q2	168096159	22231
2001-Q3	188445339	23038
2001-Q4	177196448	20704
2002-Q1	157598957	19387
2002-Q2	181341802	21975
2002-Q3	201727765	22833
2002-Q4	196970078	21658
2003-Q1	168157392	20244
2003-Q2	187847513	21696
2003-Q3	213698705	22411
2003-Q4	210446626	20811
2004-Q1	186597363	19902
2004-Q2	209927267	22188

2004-Q3	231618405	22874
2004-Q4	228430222	21870
2005-Q1	204512732	18188
2005-Q2	226509017	19755
2005-Q3	250316793	20074
2005-Q4	252260395	19409
2006-Q1	217704207	18303
2006-Q2	247725192	20145
2006-Q3	265247450	20484
2006-Q4	267788428	19936
2007-Q1	235561772	19021
2007-Q2	255717728	20517
2007-Q3	274898004	20720
2007-Q4	282645450	19745
2008-Q1	252641378	19192
2008-Q2	261477624	20981
2008-Q3	277626967	21188
2008-Q4	265625150	20236
2009-Q1	215905011	19218
2009-Q2	243673489	20676
2009-Q3	273267188	21287
2009-Q4	273526793	20955
2010-Q1	230846455	20568
2010-Q2	263356955	22208
2010-Q3	297000515	22398
2010-Q4	299976616	22067
2011-Q1	258090806	21977
2011-Q2	293758318	23526
2011-Q3	331501189	23928
2011-Q4	330043655	23232
2012-Q1	275488238	22340

2012-Q2	308565025	24190
2012-Q3	343583345	24264
2012-Q4	343860641	24158
2013-Q1	298685483	23545
2013-Q2	338615088	25021
2013-Q3	374208704	24905
2013-Q4	367884904	24472
2014-Q1	324293720	24802
2014-Q2	348057962	26404
2014-Q3	387015838	26188
2014-Q4	388164802	25703
2015-Q1	335783419	25432
2015-Q2	373025439	26916
2015-Q3	409166154	27047
2015-Q4	417632226	26610
2016-Q1	352382460	26357
2016-Q2	391687809	27776
2016-Q3	406428167	27376
2016-Q4	436138323	26995
2017-Q1	371026461	26816
2017-Q2	412454632	28345
2017-Q3	454346282	28686
2017-Q4	467838833	28452
2018-Q1	398775845	28139
2018-Q2	436531064	29115
2018-Q3	465691616	29272
2018-Q4	455494579	28238
2019-Q1	388960214	27335
2019-Q2	429688262	28221
2019-Q3	470427553	28482
2019-Q4	483042577	28131

2020-Q1	405890417	26699
2020-Q2	384982344	25853
2020-Q3	500222571	27364
2020-Q4	512807132	26823
2021-Q1	435319964	27391
2021-Q2	469267854	28448
2021-Q3	537833384	29652
2021-Q4	559661252	29815

Kaynak: GSYH değerleri MB EVDS veri tabanı, İstihdam edilenler değerleri TÜİK veri tabanından temin edilmiştir.